

Универзитет у Београду
Факултет политичких наука

Младен Б. Лишанин

Експланаторни домети реализма у међународним
односима: проблем спољне и безбедносне политике
Европске уније

Докторска дисертација

Београд, 2024.

University of Belgrade
Faculty of Political Sciences

Mladen B. Lišanin

Explanatory Power of Realism in International Relations:
The Problem of European Union Foreign and Security
Policy

Doctoral dissertation

Belgrade, 2024.

Ментор: проф. др Слободан Самарџић, редовни професор, Универзитет у Београду –
Факултет политичких наука

Чланови Комисије:

- 1.
- 2.
- 3.

Датум одбране:

Експланаторни домети теорије реализма у међународним односима: проблем спољне и безбедносне политике Европске уније

Сажетак: Тема дисертације је место и улога реалистичке теорије у научним истраживањима и остваривању научних циљева у оквиру науке о међународним односима. Истражују се, уз порекло и филозофско-научне основе реалистичке теорије, примењивост реалистичког категоријално-појмовног апарата у истраживању проблема из области међународних односа, као и питање постоји ли, и у којој мери, аутентична или доминантна реалистичка методологија истраживања међународних односа.

Хипотетички оквир истраживања заснован је на претпоставци да, насупрот трендовима и ставовима у науци о међународним односима и европским студијама, категоријално-појмовни апарат реалистичке теорије пружа значајне могућности за научно објашњење спољне и безбедносне политике Европске уније. Реалистичка парадигма у науци о међународних односа обрађена је у контексту њеног филозофско-научног порекла, као и логичко-методолошких специфичности реализма у међународним односима. Обрађено је и питање карактеристичне методологије реалистичког истраживања међународних односа, уз констатацију да су, иако униформна методологија не постоји, реалистички аутори у принципу склонији квалитативним истраживачким методама.

Реалистичко објашњење европске спољнополитичке и безбедносне интеграције засновано је на претпоставци да су ње настанак и развој индуковани дивергенцијом интереса њених најмоћнијих чланица међусобно и у односу на САД, као и перцепцијом совјетске/руске претње. Хипотезе су тестиране методом студија случаја на примерима распада Југославије и америчке инвазије на Ирак. Закључено је да, поред несагласја националних интереса међу државама чланицама Европске уније, препреку стварању аутономне и кохерентне спољне и безбедносне политике ствара структурално ограничење: дистрибуција моћи у међународном систему.

Кључне речи: међународни односи, међународна безбедност, спољна политика, безбедносна политика, реализам, политички реализам, научни реализам, Европска унија, филозофија науке

Научна област: Политичке науке

Ужа научна област: Европске студије

УДК:

Explanatory Power of Realist Theory in International Relations: The Problem of European Union Foreign and Security Policy

Abstract: The topic of the dissertation is the place and role of realist theory in academic research and the achievement of scientific goals within IR. Along with the origins and philosophical-scientific foundations of the realist theory, the applicability of the realist categorical-conceptual apparatus in IR research, as well as the question of whether – and to what extent – there is an authentic or dominant realist methodology of IR research are investigated.

The hypothetical framework assumes that contrary to trends and attitudes in IR and European studies, the categorical-conceptual apparatus of realism provides significant opportunities for the scientific explanation of the foreign and security policy of the EU. The realist paradigm is discussed in the context of its philosophical-scientific origin, as well as its logical-methodological specificities. The issue of the characteristic methodology of realist IR research is addressed, with the conclusion that, although there is no uniform methodology, realist authors are more inclined to qualitative methods.

A realist explanation of European foreign policy and security integration proposes that its origins and development are induced by the divergence of interests of its most powerful members – among themselves and in relation to the USA – as well as by the perception of the Soviet/Russian threat. The hypotheses were tested using case study method, on the examples of the breakup of Yugoslavia and the US invasion of Iraq. It is concluded that, in addition to the divergence of national interests among the member states of the European Union, an obstacle to the creation of an autonomous and coherent foreign and security policy is created by a structural limitation: the distribution of power within the international system.

Key words: International Relations, international security, foreign policy, security policy, realism, political realism, scientific realism, European Union, philosophy of science

Scientific field: Political Science

Scientific subfield: European Studies

UDC:

Биографија

Младен Лишанин је рођен 1986. године у Београду. Основне и мастер студије завршио је на Факултету политичких наука Универзитета у Београду, где је тренутно пред одбраном докторске дисертације ма програму Међународне и европске студије. Од 2010. до 2024. године радио је као истраживач у београдском Институту за политичке студије, где је до 2022. године био и секретар редакције енглеског издања часописа *Српска политичка мисао/Serbian Political Thought*. Професионално се усавршавао као гостујући истраживач на Пол Нице Школи за напредне међународне студије Универзитета Џонс Хопкинс у Болоњи, Италија и Ралф Банч Институту за међународне студије Градског Универзитета у Њујорку. Члан је ОЕБС алумни мреже у Србији и алумниста Европског форума Алпбах.

Области његовог академског интересовања су међународни односи, међународна безбедност и спољна политика. Аутор је више десетина чланака у домаћим и иностраним часописима и зборницима, а писао је на теме међународне теорије и историје, светског поретка и равнотеже снага, регионалне политике, великих стратегија САД и ЕУ, међународних културних односа, спољнополитичког одлучивања и спољнополитичког система Србије. Био је члан истраживачког тима у већем броју националних и међународних научним пројеката. Аутор је неколико десетина чланака у домаћим и иностраним публикацијама и учесник научних конференција у Србији, Русији, Немачкој, Француској, Великој Британији, Пољској, Чешкој, Хрватској, Румунији, Грчкој и Норвешкој.

Редовни је коментатор међународних проблема у домаћим и регионалним медијима, као и учесник панела, семинара и округлих столова из области међународне политике. Поред академског рада, бави се и политичким консалтингом. Члан је управног одбора Групе за анализу јавних политика.

Садржај

I. Уводна разматрања

1. Истраживачки проблем
2. Критички осврт на постојећу научну литературу
3. Хипотетички оквир
4. Теоријска парадигма и методолошки оквир

II. Реализам у међународним односима

1. Онтолошко-епистемолошко порекло и основе реалистичких теорија
2. Реалистичке теорије у филозофији науке
 - 2.1 Научни реализам и критички реализам
 - 2.2 Попер, Кун, Лакатош, Фајерабенд
3. Реализам у Великим дебатама науке о међународним односима
4. Реалистичка методологија истраживања међународних односа

III. Спољна и безбедносна политика Европске уније

1. Појам и настанак
2. Историјски развој
3. Трансатлантски аспект спољне и безбедносне политике Европске уније

IV. Реалистичка објашњења спољне и безбедносне политике Европске уније

1. Питање нивоа анализе и различите школе у оквиру теорија реализма
2. Реалистички концепти и спољна и безбедносна политика Европске уније
 - 2.1 Европска унија, реализам и југословенска криза
 - 2.2 Европска унија, реализам и америчка инвазија на Ирак

Библиографија

I Уводна разматрања

1. Истраживачки проблем

Реализам, слажу се, како његови заступници, тако и критичари, представља „најстарију и најугледнију парадигму у међународним односима“¹. Од самог настанка модерних међународних односа као научне области у оквиру политичких наука (а као гранични догађај у овом смислу, обично се узима оснивање прве катедре за међународну политику на универзитету Абериствит у Велсу, 1919. године), реализам представља доминантну теорију – или, исправније, скуп теорија – међународних односа и незаобилазни део свих академских дебата у оквиру дисциплине.²

Истовремено, постојећа кретања и трендови у оквиру емпиријске стварности међународне политике, попут јачања национализма као израза партикуларних интереса, стагнације или регресије у деловању међународних институција (тзв. *Brexit*, дефицит демократског легитимитета,³ као и криза Еврозоне и питање евентуалне остваривости идеје о фискалној унији на нивоу Европске уније илустративни су примери за оба наведена феномена), дају за право ауторима који тврде да је држава у делу литературе прерано отписана као кључни актер међународних односа.

Тема истраживања је место и улога реалистичке теорије у научним истраживањима и остваривању научних циљева у оквиру науке о међународним односима. Другим речима, истраживаће се, уз порекло и филозофско-научне основе реалистичке теорије, примењивост реалистичког категоријално-појмовног апарата у истраживању проблема из области међународних односа, као и питање постоји ли, и у којој мери, нешто што би била аутентична или доминантна реалистичка методологија истраживања међународних односа.

Стратешки избор емпиријског терена на коме ће вредност теорије бити тестирана у одлучујућој мери утиче на успешност истраживања и његов научни и друштвени значај. Европске студије, у контексту у коме се односе на теоријско и практично изучавање процеса европских интеграција након Другог светског рата, могу се, добрим делом, оправдано сматрати једном од поддисциплина науке о међународним односима. Истовремено, област европских интеграција заузима једно од централних места у емпиријској стварности међународних односа. Парадоксално је, у том смислу, то што је најраспрострањенији теоријски приступ у оквиру науке о међународним односима –

¹ Jeffrey W. Legro and Andrew Moravcsik: “Is Anybody Still a Realist?”, *International Security*, 24(2), Fall 1999, p. 5.

² Annette Freyberg-Inan, Ewan Harrison and Patrick James (eds.): *Rethinking Realism in International Relations – Between Tradition and Innovation*, Johns Hopkins University Press, Baltimore [MD], 2009; Ken Booth (ed.): *Realism and World Politics*, Routledge, Abingdon, 2011; Michael C. Williams: *The Realist Tradition and the Limits of International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

³ Bojan Kovačević and Slobodan Samardžić: “Emergent Invisible Power in EU Federalism“, *Croatian Political Science Review*, 52(4-5), 2015: pp. 9-31.

реализам – најмање примењиван у области европских студија, уз ретке изузетке код аутора као што су Росато (Sebastian Rosato) или Поузен (Barry R. Posen).⁴

Узроци оваквог стања су, разуме се, многоструки. Најпре, у научним истраживањима европских интеграција, деценијама су доминирали „ужи“ приступи, конструисани непосредно за потребе своје области истраживања – попут (нео)функционализма или тзв. либералне међувладине теорије. Тиме је био сужен академски простор за велике, опште и поопштиве теорије међународних односа, што реализам несумњиво јесте. Са друге стране, сама природа Европске уније као политичког пројекта, често је перципирана као радикално другачија од свих раније познатих међународних феномена. За реалистичку теорију, феномен Европске уније, а посебно њене спољне и безбедносне политике, често је представљао аномалију. Замишљена, према бројним утицајним ауторима, као инструмент превазилажења политике силе⁵ (која се, према овом схватању, налази у самој сржи најважнијих реалистичких теоријских концепата), ЕУ је по дефиницији инкомпатибилна са категоријално-појмовним апаратом који нуди реализам, и као таква потпуно неприкладна да буде предмет истраживања која се руководе овом теоријом. Постхладноратовски период донео је, сматра се, драматичне промене у природи међународних односа, а ЕУ представља симбол тог новог доба. Моћ која стоји на располагању ЕУ није (само) војна, већ „нормативна“, и углавном не почива на сили оружја, већ на вредностима.⁶ Отуда и теоријски концепти, попут реализма, који су у претходним деценијама били доминантни, губе на значају и постају, у крајњој линији, застарели до неупотребљивости. Ово виђење најилустративније предочава Мекормик (John McCormick):

Поред реалистичког хладноратовског модела моћи који нуде Сједињене Државе, сада имамо либералну европску суперсилу која представља супарнички скуп вредности, адекватнијих потребама и стварностима постмодерног међународног система. Стари америчко-совјетски биполарни систем замењен је новим америчко-европским системом, у коме Американци и Европљани промовишу засебне вредности, нуде конкурентске погледе на међународне проблеме и примењују различите приступе у решавању ових проблема.⁷

⁴ Barry R. Posen: “European Union Security and Defense Policy: Response to Unipolarity?”, *Security Studies*, 15(2), 2006: pp. 149-186; Sebastian Rosato: *Europe United. Power Politics and the Making of European Community*, Cornell University Press, Ithaca [NY], 2010. Нав. према: Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *Политичка ревија*, 51(1), 2017, стр. 158.

⁵ У овом смислу видети пре свега: Craig Parsons: *A Certain Idea of Europe*, Cornell University Press, Ithaca [NY], 2003.

⁶ Karen E Smith.: “The End of Civilian Power EU: A Welcome Demise or Cause for Concern”, *The International Spectator*, 35(2), April-June 2000, pp. 11-28; Jan Orbie: “Civilian Power Europe: Review of the Original and Current Debates”, *Cooperation and Conflict*, 41(1), 2006, pp. 123-128; Mario Telò: *Europe: A Civilian Power? European Union, Global Governance, World Order*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2006; Raffaella A. Del Sarto: “Normative Empire Europe: The European Union, its Borderlands, and the ‘Arab Spring’”, *Journal of Common Market Studies*, 54(2), 2016, pp. 215-232.

⁷ John McCormick: *The European Superpower*, Palgrave Macmillan, London, 2007, p. 12. Нав. према: Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 159.

Мада снажно илуструје наведену перспективу, овај цитат отвара бројна и контроверзна питања. Да ли се ЕУ може оправдано, макар и у не-војном контексту, сматрати суперсилом? Да ли између ЕУ и њених америчких партнера заиста постоје толико радикалне разлике у схватању међународне стварности, и ако постоје, да ли се оне огледају у њиховим политикама? Да ли су карактеристике савременог међународног система тако фундаментално различите у односу на претходни период, да се он може сматрати постмодерним? Да ли је савремени међународни систем заиста биполаран? Било да је систем биполаран или не, да ли ЕУ заиста представља један од његових полова? Нека од ових питања нужно остају изван фокуса нашег истраживања – осим у прелиминарним (под)фазама – док на нека од њих одговоре покушава да да управо реалистичка теорија међународних односа.⁸

Када је реч о постојећим истраживањима на тему домета теорије реализма, она су бројна и великим делом веома успешна. Реалистичка теорија и њено место и улога у научним истраживањима међународних односа, детаљно су проучавани и подвргавани оштрој научној критици.⁹ Кључна дела из области класичног и структуралног реализма представљају незаобилазан материјал у проучавању међународних односа – било тако што се њихове поставке прихватају у постојећем или модификованом облику, или подвргавају критици – а аутори попут Едварда Х. Кара (Edward Hallett Carr), Ханса Ј. Моргентхауа (Hans J. Morgenthau) или Кенета Н. Волца (Kenneth N. Waltz) спадају међу најцитираније у оквиру дисциплине.¹⁰ То ипак не значи да је о реализму у међународним односима речена последња реч.

Чини се, заправо, да су бројни чланци и студије објављени на тему положаја и улоге реалистичке теорије у науци о међународним односима успели да понуде много више нових питања, него одговора на текуће и отворене проблеме у оквиру парадигме и целокупне дисциплине. Интер-парадигматска и интра-парадигматска сучељавања (Гилпин [Robert Gilpin] - Волц; Миршајмер [John J. Mearsheimer] - Џервис [Robert Jervis]) несумњиво су допринела развоју и чвршћем теоријском утемељењу реализма; истовремено, међутим, она су оставила велики број нерешених проблема и питања у погледу експланаторних домета ове теорије – посебно када је реч о филозофско-научном и логичком пореклу реалистичке теорије, чему ће у оквиру овог истраживања бити поклоњена нарочита пажња.¹¹ У случају односа реалистичке теорије и евроинтеграцијске емпирије, ствари стоје значајно другачије: мада постоји неколико успешних чланака и студија на ову тему, чини се да и квантитативно и квалитативно гледано постоји много

⁸ Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 159.

⁹ Cf. Paul Schroeder: “Historical Reality vs Neo-realist Theory”, *International Security*, 19(1), Summer 1994: pp. 108-148; Paul R. Viotti and Mark V. Kauppi: *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism, and Beyond*, Allyn & Bacon, Needham Heights [MA], 1999.

¹⁰ Е. Н. Carr: *The Twenty Years' Crisis – An Introduction to the Study of International Relations*, Palgrave, Basingstoke – New York [NY], 2001; Morgenthau, Hans J.: *Politics among Nations: Struggle for Power and Peace*, 4th Ed., Alfred A. Knopf, New York, 1967; Kenneth N. Waltz: *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York, 2001; Kenneth N. Waltz: *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading [MA], 1979.

¹¹ Невен Сесардић (ур.): *Филозофија науке*, Нолит, Београд, 1985; Михаило Марковић: *Филозофски основи науке*, БИГЗ-Просвета-СКЗ, Београд, 1994; Patrick Thaddeus Jackson: *The Conduct of Inquiry in International relations. Philosophy of Science and Its Implications for the Study of World Politics*, Routledge, Abingdon, 2011.

простора за napredak na ovom planu – u čemu se u velikoј мери и огледа претпостављени научни значај истраживања.

Постојеће научно сазнање о реалистичкој теорији у науци о међународним односима као предмету научног истраживања, дакле, далеко је од оскудног. Бројни чланци и студије баве се реализмом, било тако што се према овој теорији заузима аналитички и критички став, било тако што се њен научни апарат (од стране самих реалиста) примењује на остваривање научних циљева, истовремено им се уподобљавајући. Највећи број критика – што не говори нужно о њиховој успешности – долази из институционалистичког и социјал-конструктивистичког поља.¹² Упркос свом вишедеценијском присуству (и повременој теоријској доминацији) унутар поља науке о међународним односима, не може се аргументовано тврдити да је реалистичка теорија пружила одговоре на сва питања нити о сопственој научној употребљивости нити о односу према другим теоријским парадигмама.¹³

У истраживању ће бити потребно развити чврсту конструкцију категоријално-појмовног апарата, те је као такву даље применити на категорије и појмове који чине језгро реалистичке теорије (државоцентричност, опстанак, самопомоћ)¹⁴, као и на питање њихове употребљивости у области спољне и безбедносне политике ЕУ. Дакле, упркос свим њеним унутрашњим противречностима, теорија реализма се може одредити као *теорија у оквиру науке о међународним односима која у средиште функционисања међународног система као главне актере поставља државе, одређујући опстанак као врховни циљ и интерес држава и претпостављајући да се, у условима анархичног међународног система, овај циљ примарно, ако не искључиво, обезбеђује путем ангажовања сопствених делатних потенцијала – самопомоћи.*

Експланаторни потенцијал реалистичке теорије посматраће се као *капацитет теорије да применом сопственог категоријално-појмовног апарата допринесе установљавању узрочних односа и универзалних социјалних генерализација – законитости – у циљу пружања научне експликације као научног циља у проучавању проблема међународних односа.*¹⁵ Основа за одређење спољне/безбедносне политике ЕУ биће начин

¹² Cf. John J. Mearsheimer: “The False Promise of International Institutions”, *International Security*, 19(3), Winter 1994/1995: pp. 5-49; Robert O. Keohane and Lisa L. Martin: “The Promise of Institutional Theory”, *International Security*, 20(1), Summer 1995: pp. 39-51; Charles A. Kupchan and Clifford Cupchan: “The Promise of Collective Security”, *International Security*, 20(1), Summer 1995: pp. 52-61; John Gerrard Ruggie: “The False Premise of Realism”, *International Security*, 20(1), Summer 1995: pp. 62-70; Alexander Wendt: “Constructing International Politics”, *International Security*, 20(1), Summer 1995: pp. 71-81; John J. Mearsheimer: “A Realist Reply”, *International Security*, 20(1), Summer 1995: pp. 82-93.

¹³ Marc Trachtenberg: “The Question of Realism: A Historian’s View”, *Security Studies*, 13(1), Autumn 2003: pp. 156-194; Tim Dunne et al.: “The End Of International Relations Theory?”, *European Journal of International Relations*, 19(3), September 2013: pp. 405-425; Chris Brown: “The Poverty of Grand Theory”, *European Journal of International Relations*, 19(3), September 2013: pp. 483-497.

¹⁴ Brian C. Schmidt and Tim Dunne: “Realism”, in: John Baylis et al. (eds.): *The Globalization of World Politics – An Introduction to International Relations* (4th e.), Oxford University Press, Oxford, 2008, pp. 100-103; Robert Jervis: “Realism in the Study of World Politics”, *International Organization*, 52(4), Autumn 1998: pp. 980-984; Randall L. Schweller: “New Realist Research on Alliances: Refining, Not Refuting, Waltz’s Balancing Proposition”, in: John A. Vasquez and Colin Elman: *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, Prentice Hall, Upper Saddle River [NJ], pp. 74-79.

¹⁵ Видети: Stephen Van Evera: *Guide to Methods for Students of Political Science*, Cornell University Press, New York [NY], 1997, *passim*; Kenneth N. Waltz: “Evaluating Theories”, *American Political Science Review* 91(4),

на који је она дефинисана оснивачким уговорима и осталим релевантним документима Уније; ово, међутим, ваља допунити елементима спољнополитичке праксе државачланица имајући у виду континентални и глобални (посебно трансатлантски) контекст.¹⁶

Као чиниоци садржаја предмета истраживања, могу се одредити реалистичка теорија у науци о међународним односима; везе, односи, својства елемената и процеса као саставних делова реалистичке теорије у науци о међународним односима; трансформације теорије кроз парадигматски и дисциплинарни историјски развој, те појам и природа научне експликације као циља научног истраживања. Истраживање безбедносног израза европских интеграција у овој поставци представља инструментални а не ултимативни научни подухват. Предмет истраживања, дакле, није спољна и безбедносна политика ЕУ *per se*, већ донети реалистичке теорије у објашњавању ове политике.

Имајући на уму специфичност предмета истраживања, као суштински мета-теоријског предмета, његово просторно и временско одређење не може се пружити у стандардном смислу; ипак, имајући у виду неке од специфичности саме науке о међународним односима (евроцентричност и посебно американоцентричност; као и институционализацију дисциплине почев од 1919. године до данас), може се рећи да је истраживање одвија унутар временског оквира од 1919. до савременог тренутка, са акцентом на период након Другог светског рата и почетака институционализације европских интеграција, те да највећи број научних извора као локуса истраживачких индикатора потиче са европског и северноамеричког континента. У погледу дисциплинарног одређења предмета истраживања, јасно је да предмет припада науци о међународним односима, у оквиру научне области политичких, и шире, друштвено-хуманистичких наука. Елементи интердисциплинарности и/или мултидисциплинарности огледају се у нужности повременог уласка у поље политичке теорије, филозофије науке и сродних дисциплина.

Тему дисертације је, у виду истраживачких питања, могуће поставити тројако: 1) Шта представља логичко-методолошке и филозофско-научне основе реалистичког приступа проучавању међународних односа? 2) Шта су узроци досадашњег „мимоилагања“ реализма као приступа и спољне/безбедносне политике ЕУ као предмета истраживања европских студија као дисциплине, имајући у виду њихову иначе значајну заступљеност у оквиру науке о међународним односима? 3) Који су експланаторни донети

December 1997: pp. 913-917; Mladen Lišanin: "International Security: The Explanatory Potential of Realist Theory". In: *International Scientific Conference 'Archibald Reiss Days', Belgrade, March 10-11, Thematic Conference Proceedings of International Significance*, Academy of Criminalistics and Police Studies, Belgrade, 2016, pp. 528-536; Richard Ned Lebow: *Constructing Cause in International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014.

¹⁶ Theo Sommer: "The U.S. and the EC: Cooperation and Competition", in: Paul Michael Lützeler (ed.): *Europe after Maastricht: American and European Perspectives*, Berghahn Books, Providence [RI] – Oxford, 1994, pp. 11-26; Martin A. Smith and Graham Timmins (eds.): *Uncertain Europe: Building a New European Security Order?*, Routledge, London, 2001; Erik Jones and Saskia van Genugten (eds.): *The Future of European Foreign Policy*, Routledge, Abingdon, 2009; Stephan Keukeleire and Tom Delreux: *The Foreign Policy of the European Union*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2014. Karen E. Smith: *European Union Foreign Policy in a Changing World*, 3rd Edition, Polity Press, Cambridge, 2014; Christopher Hill, Michael Smith and Sophie Vanhooacker (eds.): *International Relations and the European Union*, 3rd Ed., Oxford University Press, Oxford, 2017.

реалистичке теорије у области проучавања спољне и безбедносне политике Европске уније, посматрано апсолутно, али и релативно, у односу на друге теоријске приступе?

Према Коену (Morris R. Cohen) и Нејгелу (Ernest Nagel), „ако је неки проблем повод за истраживање, *решење* проблема је циљ и функција истраживања [курзив изворни, прим. М. Л.]“.¹⁷ На сличном трагу је и Попер (Karl R. Popper): по њему, „говорити о ‘циљу’ научне активности можда може звучати помало наивно; јер јасно је да различити учењаци могу имати различите циљеве, на наука сама (шта год то могло значити) нема циљева. [...] А ипак се чини да када говоримо о науци осећамо, мање или више јасно, да постоји нешто карактеристично за научну активност; будући да научна активност у великој мери изгледа као рационална активност, а будући да рационална активност мора имати неки циљ, покушај да се опише циљ науке и не мора бити сасвим узалудан. Сматрам да је циљ науке проналажење *задовољавајућих објашњења* свега оног што нам изгледа да захтева објашњење“.¹⁸

Општи научни циљ у овом случају је дескриптивно-експликативни, са посебним нагласком на специфичан положај научне експликације као својеврсне „експликације експликације“. Ово стога што ће основни истраживачки напор бити усмерен ка објашњењу експланаторних потенцијала реалистичке теорије у међународним односима, а на примеру спољне и безбедносне политике Европске уније. У мери у којој ће се, на основу досадашњих и савремених унутарпарадигматских и међупарадигматских напетости и дијалога, предвиђати даљи правци развоја теорије и њихова научна употребљивост, може бити говора у наговештају научне предикције.

Имајући у виду троструку природу теме истраживања, питање теоријских контроверзи се такође мора посматрати на три засебна али међусобно повезана плана:

- 1) Проблем утемељења реалистичке теорије на принципима онтолошко-епистемолошког фундаментализма и позитивизма, те традиционалног научног реализма, пре свега у односу на тип научних објашњења којима теорија стреми (наша је тврдња да је реч о дедуктивно-номолошким објашњењима); са овиме у вези је и проблем трансформације реализма кроз тзв. Велике дебате у науци о међународним односима;
- 2) Проблем (не)компатибилности реалистичких концепата, појмова и категорија са другим – преовлађујућим правцима проучавања спољне и безбедносне политике Европске уније, попут (нео)функционализма и главних праваца интерговернментализма (међувладине теорије), а у најновије време посебно у односу на различите правце социјалног конструктивизма;
- 3) Проблем доказивости функционисања реалистичке теорије на стратешки одабраном емпиријском терену европске спољне и безбедносне политике, имајући у виду конвенционално мишљење према коме је ЕУ, замишљена као инструмент превазилажења политике силе (која се, заузврат, налази у самој сржи најважнијих реалистичких теоријских концепата), по дефиницији инкомпатибилна са категоријално-појмовним апаратом који нуди реализам, и као таква потпуно неприкладна да буде предмет истраживања која се руководе овом теоријом.

¹⁷ Морис Коен и Ернест Нејгел: *Увод у логику и научни метод*, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1965, стр. 220.

¹⁸ Karl R. Popper: „Циљ науке“, у: Невен Сесардић (ур.): *Филозофија науке*, Нолит, Београд, 1985, стр. 253.

Специфичност истраживачког проблема и предмета могла би, условно речено, упутити на ограниченост друштвеног циља истраживања. Збиља, у контексту „теорије о теорији“ може се говорити о суштинској раздвојености оваквог типа истраживања од политичке праксе; међутим, продубљивање и проширење сазнања унутар реалистичке теорије и о њој, као и брушење њеног категоријално-појмовног апарата, могу у великој мери допринети практичној употребљивости теорије каква је реализам, посебно у областима као што су спољнополитичко одлучивање и политика националне безбедности. Истовремено, научни резултати у оквиру потраге за реалистичким објашњењима спољне и безбедносне политике Европске уније, потенцијално су веома корисни за разумевање целокупног процеса европских интеграција, а посебно његових импликација у сфери међународне безбедности.

Степен значаја препознатог проблема је прворазредан: овладавање прецизним појмовима и категоријама од којих су саткане теорије, као и препознавање самих теорија као систематизованог и структурираног научног сазнања о томе „како свет функционише“ (Стивен Волт – Stephen Walt), нужен су услов ваљаног спровођења истраживања с једне, као и развоја теорије с друге стране. У том оквиру, најзначајније је рашчланити теоријску парадигму и идентификовати њене конститутивне делове – посебно оне које је чине *несамерљивом* (Томас Кун – Thomas Kuhn) са другим теоријским парадигмама, како би се, правилним уочавањем чинилаца, својстава, веза и односа саставних елемената теорије, могла поставити основа за тестирање њихове улоге у примени теорије на проучавање сложене проблематике међународних односа. Ово укључује одређивање „тврдог језгра“ теорије, али и вођење рачуна о великом броју, некада и веома различитих, варијанти и појавних облика теорије. Волтова опаска о теорији као инструменту за разумевање „функционисања света“ упућује и на друштвени значај истраживаног проблема: ово ће посебно бити видљиво у областима где се налази наука о међународним односима и њених дисциплина, попут студија безбедности или спољне политике, „материјализују“ кроз процес политичког одлучивања и деловања.

Научна оправданост истраживања огледа се, пре свега, у чињеници да реалистичка теорија представља доминантну теоријску парадигму у области науке о међународним односима, те се њеним аналитичким и критичким захватањем увећава фонд научно верификованих сазнања с једне, а поставља стабилна основа за будућа истраживања, са друге стране. Као теоријски правац који је представљао значајан глас у оквиру све четири такозване Велике дебате у историји науке о међународним односима, реализам остаје тачка спорења али и академски покретач напретка у оквиру дисциплине. Ово нарочито важи за под-дисциплину европских студија, имајући у виду споменути контроверзну позицију реалистичке теорије у овом контексту.

Друштвена оправданост истраживања проистиче из његовог утврђеног друштвеног циља: оснаживање реалистичке теорије указивањем на њен експланаторни потенцијал увећава могућности њене примене у истраживачким напорима у науци о међународним односима; у наредном кораку, резултати до којих се дошло применом теорије могу да послуже као вредан инпут (спољно)политичког процеса. Савремена криза Европске

уније¹⁹ и, у том склопу, процеса интеграције/проширења, додатно доприносе увећању друштвеног значаја истраживања.

Специфична природа овако постављеног истраживачког програма – као својеврсне „теорије теорије“ – донекле „маскира“ претпостављени друштвени значај евентуалних остварених резултата. Овај проблем се може отклонити доследном применом научних метода, попут историјске анализе, и других, као и емпиријским тестирањем теоријске ваљаности (посебно уколико је реч о неконвенционалном терену таквог тестирања) у мери у којој је то неопходно. Дакле, намера није (само) да се, применом реалистичке теорије, објасни феномен спољне и безбедносне политике Европске уније, већ, може се тврдити, управо супротно: да се употребом проблема спољне и безбедносне политике ЕУ као својеврсне стратешке студије случаја, потврди хипотеза о високим експланаторним диметима реалистичке теорије. Дедуктивно-номолошка природа објашњења на којима реализам у највећој мери почива (и којима стреми), истовремено, оставља резерву према могућности успостављања недвојбено каузалних веза и односа. У том смислу ће и речник строге каузалности бити примењиван са опрезом. Ово, по нашем мишљењу, ипак не умањује допринос истраживања постојећем корпусу научно верификованих сазнања.

У уводном делу дисертације, предмет истраживања ће бити теоријски и операционално одређен, те дисциплинарно ситуиран. Истраживачка тема ће бити формулисана и у виду питања, те ће бити указано на недостатке адекватних одговора у постојећој, критички представљеној литератури. Могући одговори на главна истраживачка питања биће понуђени кроз истраживачки оквир дисертације. Биће представљен теоријски оквир истраживања, уз уважавање специфичности метатеоријских аспеката истраживачког дизајна. У овом делу биће назначене и најважније истраживачке методе, и дат кратак преглед структуре дисертације.

У другом делу истраживања, реалистичка парадигма у науци о међународних односа биће обрађена у контексту њеног филозофско-научног порекла, као и логичко-методолошких специфичности. Ови аспекти реализма у међународним односима често су запостављени или потпуно занемарени, уз ретке и утолико вредније изузетке.²⁰ Ово се нарочито односи на домаћу стручну и научну литературу. Да би се такав подухват извршио, биће неопходно посветити дужну истраживачку пажњу реализму у филозофији науке, у његовим главним варијантама: научном и критичком реализму. Приликом одређивања праваца и степена утицаја ових филозофско-научних праваца на развој реализма у међународним односима, посебна пажња ће бити посвећена односу између научног и политичког реализма, што је често запостављен и свакако недовољно истражен

¹⁹ Слободан Самарџић: *Европска унија: систем у кризи*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2016; Слободан Самарџић и Ивана Радић Милосављевић (ур.): *Европска унија: нове и старе димензије кризе*, Факултет политичких наука, Београд, 2017.

²⁰ E. H. Carr: *The Twenty Years' Crisis – An Introduction to the Study of International Relations*, Palgrave, Basingstoke – New York [NY], 2001; Colin Elman and Miriam Fendius Elman (eds.): *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*, MIT Press, Cambridge [MA] – London, 2003; John A. Vasquez, *The Power of Power Politics – From Classical Realism to Neotraditionalism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004; Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro and Steven E. Lobell: *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, Oxford University Press, New York [NY], 2016.

проблем у највећем делу досадашње литературе.²¹ У ту сврху, биће указано на релевантност наслеђа најутицајнијих аутора из области филозофије науке (Карл Попер, Томас Кун, Имре Лакатош, Паул Фајерабенд) када је реч о проблему настанка и развоја реализма у међународним односима. Развој парадигме биће приказан и у контексту Великих дебата науке о међународним односима.²²

Трећи и четврти одељак представљају централни део студије. У трећем делу, биће теоријски и метатеоријски представљен начин и потенцијал за успешно научно објашњење, применом реалистичке парадигме, спољне и безбедносне политике Европске уније, као феномена који се у далеко највећем делу литературе сматра *a priori* некомпатибилним са категоријално-појмовним апаратом који нуди реализам у својим различитим облицима. Трећи одељак посебно ће обухватити проблем нивоа анализе²³ у међународним односима уопште, а у оквиру реалистичке парадигме посебно, као један од најзначајнијих за разумевање експланаторних домета научне парадигме и њених појединачних инструмената. Реализам у међународним односима, као парадигма или школа мишљења, често је, *en bloc*, предмет критика које превиђају чињеницу да различите реалистичке теорије посматрају и покушавају да објасне међународне исходе фокусирајући се на различите нивое анализе: од појединца, преко државе као најзначајнијег актера међународне политике, до међународног система и његове структуре одређене дистрибуцијом моћи и бројем великих сила/полова. Тако се неретко догађа да се целокупној реалистичкој парадигми приписује и замера ригидни структурални детерминизам, иако се таква замерка може односити на њену неореалистичку варијанту – и то само донекле – али готово нимало на неокласични израз реалистичке теорије, који унутрашњополитичке детерминанте (дакле, оне са нивоа државе) уводи као посредујуће варијабле у спољнополитичкој анализи.²⁴

У истом делу, биће размотрене специфичности реализма у односу на главне конкурентске теорије, и то у два главна правца: у односу на либералну парадигму и њене кључне појавне облике, те у односу на социјално-конструктивистичку парадигму која је, нарочито у области европских интеграција, по нашем мишљењу главни такмац реализму у двадесет првом веку.

У четвртом одељку, настанак и историјски развој спољне политике Европске уније биће представљени кроз употребу реалистичке парадигме и њених концепата и инструмената. Пажња ће бити посвећена како реалистичким објашњењима самог настанка идеје о политичкој интеграцији и мотивима држава-чланица за заузимање таквог правца, тако и трајној употребљивости реалистичких концепата кроз методу праћења процеса

²¹ Roger, D. Spegele: *Political Realism and International Theory*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996; John Bew: *Realpolitik: A History*, Oxford University Press, Oxford, 2015; Allison McQueen: *Political Realism in Apocalyptic Times*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017.

²² Драган Р. Симић: *Светска политика: међудржавни и међународни предак, светска политика, глобални односи*, Факултет политичких наука – Чигоја штампа, Београд, 2009; David A. Lake.: "Theory is Dead, Long Live Theory: The End of the Great Debates and the Rise of Eclecticism in International Relations", *European Journal of International Relations*, 19(3), 2013: pp. 567-587.

²³ J. David Singer: "The Level-of-Analysis Problem in International Relations", *World Politics*, 14(1), October 1961: pp. 77-92; Kenneth N. Waltz: *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*, op. cit.

²⁴ Steven E. Lobell: "War is Politics: Offensive Realism, Domestic Politics, and Security Strategies", *Security Studies*, 12(2), Winter 2002/3: pp. 164-194; Luca Ratti: "Post-Cold War NATO and International Relations Theory: The Case for Neo-Classical Realism", *Journal of Transatlantic Studies*, 4(1), 2006, pp. 81-110.

европских безбедносних интеграција све до савременог тренутка. Биће илустровано да спољна политика Европске уније – и, на чему ће се посебно инсистирати, њено одсуство, односно, дискрепанца између напора на развијању заједничких безбедносних капацитета и ефективне могућности утицаја на стратешки важне међународне исходе – у тој мери представљају одраз партикуларних националних интереса држава чланица (посебно оних најмоћнијих), да реалистичка парадигма представља барем једнако плаузибилан, а потенцијално и супериоран експланаторни оквир, у односу на своје главне теоријске конкуренте. Да би се ово илустровало, користиће се квалитативна историјска анализа у оквиру двеју нарочито значајних студија случаја: југословенске кризе (укључујући и косовско-метохијско питање) и инвазије коалиције предвођене Сједињеним Америчким Државама на Ирак (тзв. Други заливски рат). Посебна пажња биће посвећена трансатлантском контексту развоја спољне и безбедносне политике Европске уније, јер је наша тврдња да су Сједињене Америчке Државе, делујући било самостално, било кроз НАТО савез, у тој мери обликовале стратешки амбијент у посматраном периоду, да на други начин не би било могуће разумети међународне исходе и процесе који су предмет нашег истраживања.

У петом, закључном делу, биће рекапитулиран истраживачки дизајн у контексту остварених научних резултата, и сумирани налази дисертације на теоријском, метатеоријском и практичном нивоу. Биће наговештени могући правци развоја спољне политике Европске уније са једне стране, и реалистичке парадигме са друге стране (ово друго посебно у контексту све чешћих позива на превазилажење парадигматизма у науци у међународним односима, те спајање и укрштање теоријских приступа, а пре свега реализма и социјалног конструктивизма). Такође, биће назначена евентуална практична употребљивост остварених сазнања и увида, у контексту разумевања светске политике уопште и специфичне сфере европских интеграција посебно.

2. Критички осврт на постојећу научну литературу

Иако и поље европских студија и литература из области међународних односа експлицитно или имплицитно заснована на реалистичким приступима представљају области особито плодних академских продукција, ова два поља се ретко преклапају.²⁵ Реализам и онај део европских студија који се бави питањима савремених европских интеграција најчешће се међусобно налазе у мртвом углу, чак и онда када би специфичне области истраживања, попут настанка и историјског развоја спољне и безбедносне политике Европске уније, логично налагала њихов дијалог. Детаљан приказ свих релевантних библиографских јединица из области европских студија и науке о међународним односима у ширем смислу, због обима ове студије не би био могућ, нити неопходан. Због тога ћемо, на овом месту, направити осврт на три главна тренда када је реч о месту и улози реализма у проучавању европске интеграције и навести кључне

²⁵ Mario Telò: *International Relations: A European Perspective*, Ashgate, Farnham, 2009.

референце које им припадају, док ће екстензивније анализе кључних студија бити дате у каснијим поглављима.²⁶

Специјални број *Часописа за европску јавну политику* из 2019. године, посвећен теоријама европске интеграције, илуструје вишедеценијску доминантну академску праксу: издање као „велике теорије“ европске интеграције види функционализам, постфункционализам и међувладину теорију.²⁷ Најпознатији и најцитиранији уџбеници из области европске политике, у теоријском смислу, постављени су на сличан начин: функционализам и међувладина теорија су хегемони експланаторни оквири, док је реализам у најбољем случају мета успутне, периферне критике.²⁸ Ситуација је слична и са најцитиранијим уџбеницима из области међународних односа, где се сегменти посвећени Европској унији по правили или уопште не баве теоријским аспектима, или такође покривају традиционалне функционалистичке и интерговернменталистичке приступе.²⁹ Анализирајући трансформацију улоге Европске уније у светским пословима, Ричард Јангс нуди нешто слојевитије тумачење него што је случај у стандардној литератури. Износећи, најпре, два погледа на питање спољног деловања ЕУ која сматра доминантним („нормативни“, насупрот „реалистичком“), Јангс доказује да главне савремене дебате о овим питањима заправо мимоилазе кључну чињеницу. То је, према аутору (а потпуно независно од различитих погледа на то како спољна политика ЕУ треба да изгледа), чињеница да екстерно деловање ЕУ *de facto* јесте све мање либерално-интернационалистичко.³⁰ Он на тај начин, у извесном смислу, потврђује експланаторну валидност реалистичке теорије оспоравајући њен нормативни подтекст.

Мада би било основа да се реализам или неки његови правци, у контексту европских студија, посматрају (и) као варијанта међувладине теорије, онда када су тзв. велике теорије међународних односа у ширем обиму инкорпориране у проучавање европских интеграција – а то је последња деценија XX века – поље је најпре било резервисано за либералне и социјално-конструктивистичке приступе.³¹ Неке од кључних студија ове врсте, попут оних у којима Моравчик (Andrew Moravcsik) и Парсонс (Craig Parsons) елаборирају либерална и социјално-конструктивистичка тумачења европске

²⁶ Mark A Pollack: “International Relations Theory and European Integration”, *Journal of Common Market Studies*, 39(2), June 2001: pp. 221-244.

²⁷ Liesbet Hooghe and Gary Marks: “Grand theories of European integration in the twenty-first century”, *Journal of European Public Policy*, 26(8), 2019: pp. 1113-1133.

²⁸ Cf. Karen E. Smith: *European Union Foreign Policy in a Changing World*, Polity Press, Cambridge, 2003, p. 4; Dimitris N. Chrysoschoou: *Theorizing European Integration*, Routledge, Abingdon, 2009; Simon Hix: *The Political System of the European Union*, 2nd Edition, Palgrave Macmillan, Basingstoke – New York [NY], 2005; Ben Tonra and Thomas Christiansen (eds.): *Rethinking European Union Foreign Policy*, Manchester University Press, Manchester-New York [NY], 2004.

²⁹ Henry R. Nau: *Perspectives on International Relations: Power, Institutions, Ideas*, CQ Press, Washington, D.C., 2012, pp. 505-511; Edward Best and Thomas Christiansen: “Regionalism in International Affairs”, in: John Baylis, Steve Smith and Patricia Owens (Eds.): *The Globalization of World Politics*, 7th Edition, Oxford University Press, Oxford, 2017, pp. 374-377.

³⁰ Richard Youngs: *The EU's Role in World Politics: A Retreat from Liberal Internationalism*, Routledge, Abingdon, 2010. Cf.: Roberto Belloni, Vincent Della Sala, Paul Viotti (eds.): *Fear and Uncertainty in Europe: A Return to Realism?*, Palgrave Macmillan, Abingdon, 2018; Asle Toje: “The Crisis of Liberal Internationalism in Europe”, *Journal of Regional Security*, 11(1), 2016: pp. 5-8.

³¹ Andrew Moravcsik: *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Cornell University Press, Ithaca [NY], 1998; : Craig Parsons: *A Certain Idea of Europe*, op. cit.

интеграције, биће екстензивније обрађене у оквиру каснијег сегмента о односу реализма према конкурентским теоријама. Ова тенденција, као и она ранија, фокусирана на функционализам и међувладину теорију, има своју снажну рецепцију и у домаћој литератури.³²

Поред различитих студија, уџбеника и монографија који се, осим имплицитно, не дотичу реалистичких приступа и њихове употребљивости у сфери европских студија, постоје и оне које реализам посматрају као неадекватан, ретроградан, па и деструктиван приступ у овом контексту.³³ У оквиру овог корпуса литературе, једна од најважнијих је монографија Марка Гилберта (Mark Gilbert), која представља исцрпан историјски приказ развоја европских интеграција након Другог светског рата, са акцентом на питањима високе политике (спољне политике, одбране и безбедности).³⁴ Прожимајући дискурс Гилбертовог дела, видљив и из наслова студије, јесте да је европски пројекат средство за превазилажење реалистичке парадигме у међународној теорији и пракси. Ово имплицира да реалистичка теорија није погодна научна апаратура за разумевање спољне и безбедносне политике Европске уније, у историјској перспективи као ни у њеном савременом тренутку. То је теза која директно противречи претпостављеном одговору на наше истраживачко питање о употребљивости реализма у области европских студија, што Гилбертову књигу не чини само вредним научним извором, већ и централним предметом критике у склопу будуће дисертације. Гилбертово истраживање се окончава са 2003. годином, пре ескалације неколицине европских криза, што донекле олакшава критику његове поставке али не претпоставља нужно успех у одржању нашег хипотетичког оквира.

На крају, постоји и онај – далеко најмањи – сегмент литературе у којем се аутори служе реалистичким инструментаријумом како би објаснили различите аспекте европске интеграције, најчешће управо у контексту спољне и безбедносно-одбрамбене политике. Европска спољна и безбедносна политика се овде најчешће разматра у контексту стратешке аутономије и балансирања постхладноратовске хегемоније Сједињених Америчких Држава.³⁵ Има и аутора које покушавају да објасне саме основе европске

³² Дејана Вукчевић: *Европска унија као стратешки актер*, Институт за политичке студије, Београд, 2013, стр. 15-38; Слободан Самарџић: *Политички систем Европске уније: Теорија – Институције – Процес одлучивања – Политички живот*, Службени гласник – Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Београд, 2022, стр. 65-76.

³³ Filippo Andreatta and Lorenzo Zambenardi: "The European Union as a Power", in: Christopher Hill, Michael Smith and Sophie Vanhoonacker (eds.): *International Relations and the European Union, 3rd Edition*, Oxford University Press, Oxford, pp. 76-80; Robert Jackson and Georg Sørensen: *Introduction to International Relations: Theories and Approaches, 3rd Edition*, Oxford University Press, Oxford, 2007, pp. 268-269; John McCormick: *The European Union – Politics and Policies*, Westview Press, Boulder [CO], 2008, pp. 20-21; Michael E. Smith: *Europe's Common Security and Defence Policy: Capacity Building, Experiential Learning, and Institutional Change*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017, pp. 5-8; Michael E. Smith: "Toward a theory of EU foreign policymaking: multi-level governance, domestic politics, and national adaptation to Europe's common foreign and security policy", *Journal of European Public Policy*, 11(4), August 2004, pp. 740-758; Stanley Hoffmann: "Towards a Common European Foreign and Security Policy?", *Journal of Common Market Studies*, 38(2), June 2000: pp. 189-198.

³⁴ Mark Gilbert: *Surpassing Realism: The Politics of European Integration since 1945*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Oxford, 2003, p. 2.

³⁵ Simon Collard-Wexler: "Integration Under Anarchy: Neorealism and the European Union", *European Journal of International Relations*, 12(3), 2006: pp. 397-432; Adrian Hyde-Price: "'Normative' power Europe: a realist critique", *Journal of European Public Policy* 13(2), March 2006: pp. 217-234; Sten Rynning: "Realism and the Common Security and Defence Policy", *Journal of Common Market Studies*, 49(1), 2011: pp. 23-42; Asle Toje and Barbara Kunz (Eds.): *Neoclassical Realism in European Politics: Bringing Power Back In*, Manchester University

интеграције, а најпроминентнији међу њима, и једини који је понудио свеобухватну реалистичку теорију европске интеграције јесте Себастијан Росато.³⁶ У Росатовом случају, основни такав концепт јесте концепт равнотеже снага (у том смислу се његова теорија може одредити као дефанзивни структурални реализам, мада има и искорак према пољу неокласичног реализма). Према овом аутору, основни подстицај за европске интеграције након Другог светског рата била је намера великих западноевропских сила (пре свега Француске и СР Немачке) да уравнотеже моћ Совјетског Савеза, али и да очувају међусобну равнотежу снага у одсуству могућности за сопствену регионалну превласт. Росатов дискурс је, у том смислу, дијаметрално супротан дискурсу Марка Гилберта, барем када говоримо о погледима из Гилбертове студије *Surpassing Realism*. Дихотомија погледа ових аутора представља главно интелектуално исходиште нашег целокупног истраживачког дизајна.

3. Хипотетички оквир

Теоријска природа предмета истраживања и његове специфичности упућују на то да би било најцелисходније поставити хипотетички оквир тако да се састоји од генералне (опште) хипотезе генералног пројекта, те низа од три кумулативно структуриране посебне хипотезе. У односу на тип предмета истраживања, те логичку природу и сазнајну улогу самих хипотеза, реч је о претежно теоријским, дедуктивним, експликативним научним хипотезама.³⁷

С обзиром на поменуте специфичности у истраживачком дизајну, уместо додатног „уситњавања“ структуре увођењем додатног низа хипотеза вишег степена специфичности (појединачне хипотезе), метатеоријски искорак биће компензован увођењем додатне, инструменталне хипотезе, која би за предмет имала одговарајући сегмент емпиријске стварности (у овом случају, начин на који Европска унија делује као актер у области међународне политике/безбедности), и чије би потврђивање значило да је, у складу са остатком хипотетичког оквира, реалистичка парадигма не само компатибилна са феноменом спољне и безбедносне политике Европске уније, него и научно употребљива у овој области у експланаторном смислу.³⁸ Ради прегледности структуре хипотетичког оквира, ова хипотеза биће означена као четврта посебна хипотеза, мада је, функционално гледано, реч о појединачној хипотези која теоријски и логички исходи из прве три посебне хипотезе.

Press, Manchester, 2012; Luis Simón: “Neorealism, Security Cooperation, and Europe’s Relative Gains Dilemma”, *Security Studies*, 26(2), 2017: pp. 185–212.

³⁶ Sebastian Rosato: *Europe United. Power Politics and the Making of European Community*, op. cit. Нешто слично је у свом пионирском подухвату покушао Грико (Joseph Grieco), али он није понудио целокупну и иновативну реалистичку теорију европске интеграције; видети: Joseph Grieco: “State interests and institutional rule trajectories: A neorealist interpretation of the Maastricht treaty and European economic and monetary union”, *Security Studies*, 5(3), 1996: pp. 261-306.

³⁷ Коен и Хејгел: op. cit., стр. 223-227; Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић: *Основи методологије политичких наука – треће измењено и допуњено издање*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 445-452.

³⁸ Michèle Knodt and Sebastiaan Princen (eds.): *Understanding the European Union’s External Relations*, Routledge, London, 2005; Christian Lequesne: “EU Foreign Policy through the Lens of Practice Theory: A Different Approach to the European External Action Service”, *Cooperation and Conflict*, 50(3), September 2015, pp. 351-367.

Општа хипотеза

Насупрот преовлађујућим трендовима и ставовима у науци о међународним односима и европским студијама, категоријално-појмовни апарат реалистичке теорије пружа значајне могућности за научно објашњење спољне и безбедносне политике Европске уније, како у погледу њеног настанка, тако и у историјској перспективи.

Прва посебна хипотеза

Утемељење међународног реализма у научном реализму и онтолошко-епистемолошком фундаментализму увећава могућност развијања кохерентне и примењиве теорије и карактеристичних методолошких поступака, у циљу истраживања проблема међународних односа.

Друга посебна хипотеза

Разрадом и применом концепата на којима се заснива теорија реализма у међународним односима (политика великих сила, национални интерес, равнотежа снага, безбедносна дилема) продубљује се и проширује научно сазнање о положају и исходима деловања држава као примарних међународних актера, у светској политици уопште, а у области спољне и безбедносне политике Европске уније посебно.

Трећа посебна хипотеза

У односу на експланаторни потенцијал конкурентских парадигми, везано за проблематику спољне и безбедносне политике Европске уније, реализам представља најмање равноправно употребљиву, а у крајњем случају супериорну теоријску парадигму.

Четврта посебна хипотеза

Спољна/безбедносна политика Европске уније – заправо, одсуство њене јасне формулације и спровођења – одређена је чињеницом да ће у међународним процесима чији исход може у значајној мери да измени односе снага и њихову равнотежу, државе чланице бити руковођене пре свега партикуларно схваћеним националним интересима са једне, и односом према улози Сједињених Америчких Држава као кључног безбедносног актера са друге стране.

Ова хипотеза, дакле, подразумева да Европска унија није у могућности нити да дефинише сопствене спољнополитичке интересе у стратешком смислу (дакле, мимо начелних спољнополитичких циљева прокламованих у одговарајућим уговорима о ЕУ), нити да их ефективно спроводи, зато што апсолутни примат у обликовању стратешког амбијента имају државе-чланице, или Сједињене Америчке Државе као кључни регионални актер – непосредно или у оквиру НАТО-а. Вишедеценијски напори држава чланица у правцу развијања комплексних институционалних механизма и оперативних капацитета, дакле, лишени су суштине и служе као супститут стварном стратешком

значају у међународној арени. Тамо где државе чланице успешно сарађују у безбедносној сфери, ова сарадња се суштински квалитативно не разликује од било ког другог облика међународне безбедносне сарадње. Све ово, надаље, значи, да је сферу спољнополитичког деловања Европске уније сасвим адекватно теоријски захватати употребом инструментаријума који нуди реалистичка парадигма. На тај начин ће успешно потврђена четврта посебна хипотеза бити у функцији потврђивања осталих посебних хипотеза, као и опште хипотезе.

3. Теоријска парадигма и методолошки оквир

Као што је већ примећено, специфична природа предмета истраживања која је, у нашој поставци, двостепена (обухвата истраживање емпиријске стварности употребом одређене теоријске парадигме, али и истраживање начина употребе саме парадигме и њених експланаторних домета), унеколико измиче стандардном теоријском ситуирању предложене дисертације. Разуме се да да ће се истраживање настанка, развоја и савременог тренутка европске спољне и безбедносне политике одвијати унутар категоријално појмовних граница које поставља реализам у науци о међународним односима, јер је то инструментално важан сегмент истраживачког дизајна.³⁹ При томе ће се, ради објашњења различитих аспеката истраживаних феномена, примењивати различити облици реалистичке анализе – у њеном класичном, структуралном и неокласичном облику, као и у дефанзивној и офанзивној подваријанти. При томе ће као кључни извори за разумевање реалистичких теорија бити коришћена изворна дела најзначајнијих аутора (Кар, Моргентау, Џервис, Миршајмер, Волц, Волт, Швелер [Randall Schweller] и други), док ће се примена реалистичких концепата у области проучавања европске спољне и безбедносне политике заснивати на оригиналном доприносу кандидата, али на малобројним (и утолико вреднијим) досадашњим покушајима примене реализма у овој сфери (Росато, Поузен, Рајнинг [Sten Rynning], Тоје [Asle Toje]).

Међу општенаучним методама, посебан значај у истраживању имају хипотетичко-дедуктивна метода (будући да је природа предмета и хипотетичког оквира истраживања таква да нису засновани на појединачним, непосредно опазивим чињеницама, већ иду „унатра“, полазећи од општих научних знања, сазнајних парадигми и теорија и њихових унутрашњих поставки), те компаративна метода (тамо где ће бити неопходно упоређивати саставне делове, везе, односе и процесе међу парадигмама или међу правцима унутар њих).

Главне научне методе типичне за реалистичко истраживање међународних односа биће квалитативна историјска анализа и праћење процеса (*process tracing*). Тестирање теорије биће вршено методом студије случаја, док ће се узрочне везе и односи утврђивати имплицитном или експлицитном применом контрафактуалне анализе.⁴⁰ Онда када се у

³⁹ Duncan Bell (ed.): *Political Thought and International Relations: Variations on a Realist Theme*, Oxford University Press, Oxford, 2008.

⁴⁰ Gary King et al.: *Designing Social Inquiry - Scientific Inference in Qualitative Research*, Princeton University Press, Princeton [NJ], 1994; Stephen Van Evera: *op. cit.*; John Gerring: *Case Study Research: Principles and Practices*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007; Audie Klotz and Deepa Prakash: *Qualitative Methods in International Relations: A Pluralist Guide*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2008; Henry E. Brady and David

истраживању буде примењивало каузално закључивање, тзв. фундаментални проблем ће, експлицитно или имплицитно постављен, бити решаван тако што ће се свет, односно посматрана стварност, у аналитичке сврхе поделити на систематске и несистематске компоненте, које би се у анализу укључивале на различите начине. При томе, „фундаментално необјашњиви“ елементи тако опажене стварности у том случају остају изван анализе, док се истраживачка пажња усмерава на оне који су подесни да буду истраживачке варијабле. Каузални ефекат је, у том смислу, „разлика између систематске компоненте опсервација начињених када експланаторна (независна, прим М. Л.) варијабла има једну вредност и систематске компоненте упоредивих опсервација када експланаторна варијабла има другу вредност.“⁴¹

Најважнија метода прикупљања и обраде података биће анализа садржаја докумената – по правилу, научних извора – библиографских јединица (студија и чланака) у којима је кодификовано теоријско наслеђе реализма у међународним односима. Исто важи и за документарне изворе из области спољне и безбедносне политике ЕУ. Емпиријски извори биће коришћени по правилу тамо где је неопходно тестирати ваљаност теоријске парадигме путем њене примене на конкретне проблеме искуствене стварности.

Конвенционална подела коришћених извора података на примарне и секундарне може се примењивати само у случају оних научних/стручних истраживања која се претежно или искључиво заснивају на раду са емпиријским и/или „тврдим“, материјалним изворима. Онда кад је реч о мета-теоријском истраживању (теорији теорије), оваква подела је нефункционална: специфичност теме и природа истраживачког проблема упућују на нужну и превасходну употребу теоријских чланака и студија као кључних извора истраживања, при чему је питање да ли се теоријски извори у оваквом случају имају сматрати примарним или секундарним. У циљу решења овог проблема, било би нужно упустити се у разрешавање суптилних нијанси везаних за питање индукције и дедукције, те логичку класификацију научних објашњења за којима се трага – а она су (објашњења) у овом случају дедуктивно-номолошке природе, што додатно усложњава питање класификације и сврставања теоријских извора података.

У склопу емпиријског тестирања вредности теорије, биће потребно опсервирати индикаторе најразличитијег порекла, с тим што ваља имати на уму да индикатори, по својој природи репрезентују елементе истраживане стварности али нису сама истраживана стварност. Када је реч о емпиријском „терену“ на коме ће бити тестирана ваљаност теоријских (прет)поставки, ситуација је битно другачија у односу на теоријски и мета-теоријски део истраживања: овде је, наиме, планирана употреба великог броја јасно класификованих, како примарних, тако и секундарних, извора података. У односу на

Collier (eds.): *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards*, Rowman & Littlefield Publishing Inc., Lanham [MD], 2010; John Gerring: *Social Science Methodology: A Unified Framework (2nd edition)*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012; Andrew Bennett and Jeffrey T. Checkel (eds.): *Process Tracing: From Metaphor to Analytic Tool*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015; Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro and Steven E. Lobell: *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, Oxford University Press, New York [NY], 2016; Charles C. Ragin and Howard S. Becker (eds.): *What Is a Case? Exploring the Foundations of Social Inquiry*, Cambridge University Press, New York [NY], 2009; Charles C. Ragin: *Redesigning Social Inquiry. Fuzzy Sets and Beyond*, University of Chicago Press, Chicago – London, 2008.

⁴¹ Gary King et al.: *Designing Social Inquiry - Scientific Inference in Qualitative Research*, op. cit.: pp. 82-88; John Elster: *Explaining Social Behavior: More Nuts and Bolts for the Social Sciences*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007; *Governance*, 17, 2011: pp. 285-297; Ian Shapiro et al. (eds.): *Problems and Methods in the Study of Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

област спољне и безбедносне политике ЕУ, од највећег значаја ће бити документи усвојени од стране тела и органа ЕУ (и раније, ЕЗ и ЕЕЗ); као и међународни уговори и једностранни правни и политички акти држава у области безбедности и високе политике – у виду примарних извора. У истом смислу, биће коришћени и медијски извори – као примарни, они који потичу од медијских агенција, а као секундарни, они из медијских организација.

II Реализам у међународним односима

1. Онтолошко-епистемолошко порекло и основе реалистичких теорија

Реализам почива на принципима који се у контексту филозофије науке могу назвати класичним детерминизмом: да је „свака ствар, релација или промена сам по себи дата (одређена) у својој од људских наука независној егзистенцији“, и да се „научним сазнањем може установити оно што јест и начин на који оно јест“. ⁴² Да наука захтева појам „ствари“ – и да је овако схваћена ствар независна од сензације – основна су полазишта реалистичко-редукционистичке теорије научног објашњења; истовремено, то је елемент којим се реализам удаљава од радикалног епистемолошког емпиризма, јер би овај подразумевао везивање ствари за сензацију. ⁴³ Тиме научни реализам, како примећује Павловић, у извесном смислу превазилази границу између физике и метафизике.

Филозофско становиште које представља несумњиву онтолошку основу реалистичких приступа проучавању међународних односа јесте „реализам здравог разума“ британског аутора Џорџа Едварда Мура (George Edward Moore), изложен у есејима „Одбрана здравог разума“ и „Побијање идеализма“. ⁴⁴ У „Побијању идеализма“, првобитно објављеном 1903. године, Мур подвргава оштрој критици идеје које назива идеалистичким, тежећи да покаже да су не само погрешне, већ и логички неодрживе. Идеалистичка максима – експлицитно формулисана од стране Џорџа Берклија (George Berkeley) – *esse est percipi* („бити јесте бити опажен“), по њему, само је одраз чињенице да идеалисти нису у стању да увиде да су објекат и субјекат увек засебни, да су *два*. Како каже Мур, када идеалиста „помисли на ‘жуто’ и када помисли на ‘опажај жутог’, он пропушта да увиди у овом другом било шта што није садржано у оном првом“. ⁴⁵ Иако може интуитивно деловати као неспорна, ова тврдња заправо садржи унутрашњу противречност, и отуда је неодржива: ако свет не постоји независно од сензације о себи, то значи да је идеалистичка позиција да „1) искуство *јесте* нешто јединствено и различито од било чега другог; 2) искуство зеленог је нешто сасвим неразлучиво од зеленог“, што су „два исказа који не могу истовремено бити истинити“. ⁴⁶

Питање, дакле, које ваља поставити у односу на материјални свет, није „које разлоге имамо да претпоставимо да било шта постоји *кореспондирајући* нашим опажајима“, већ „које разлоге имамо да претпоставимо да материјалне ствари *не* постоје, будући да *њихово* постојање има потпуно исте доказе као што их имају наши опажаји“. ⁴⁷ Мур је овде свакако у праву, јер би доследна примена овакве идеалистичке сумње у

⁴² Бранко Ј. Павловић: *Расправа о филозофским основама наука*, Нолит, Београд, 1973, стр. 179.

⁴³ *Ibid.*, стр. 186.

⁴⁴ G. E. Moore: “A Defence of Common Sense”, доступно на: <http://www.ditext.com/moore/common-sense.html>, приступљено 26.03.2017; G. E. Moore: “The Refutation of Idealism”, доступно на: <http://www.ditext.com/moore/refute.html>, приступљено 26.03.2017.

⁴⁵ G. E. Moore: “The Refutation of Idealism”, доступно на: <http://www.ditext.com/moore/refute.html>, приступљено 26.03.2017.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ *Ibid.*

објективно, материјално постојање спољног света нужно водила закључку да, заправо, ништа не постоји. Блажи облик оваког становишта, више епистемолошки а мање онтолошки усмерен (могућ, дакле, једино у варијанти у којој би се напустило берклијевско јединство субјекта и објекта) такође би, у научном смислу био непробитачан: његов крајњи израз била би нека врста солипсизма, или екстремног субјективизма. Разлог због ког оваква позиција није, и не може бити, у могућности да допринесе увећању научног сазнања, јесте перформативни парадокс којег не може да се ослободи. Конкретно: уколико не постоји оно што се покушава објаснити (*explicans* или *explanans*), нити оно помоћу чега се покушава објаснити (*explicandum* или *explanandum*);⁴⁸ при чему је, услед непостојања другог субјекта немогућа било каква врста интерсубјективне провере резултата, онда је јасно да би прихватање чисто идеалистичке парадигме у потпуности онемогућило научно сазнање и његов раст.

Мурова аргументација понекад је узимала готово апсурдну форму, увек доследно бранећи идеју објективног постојања спољног, материјалног света. У есеју „Одбрана здравог разума“ из 1925. године, Мур је поставио аргументацију засновану на два темељна труизма. Његов први труизам је да „тренутно (дакле, у тренутку док пише, прим М. Л.) постоји живуће људско тело, које је *моје* тело“, које је у неком тренутку било рођено, боравило на површини или у непосредној близини Земље, на извесној удаљености од предмета који су такође постојали а у директном, ближем или даљем, контакту са другим предметима или другим, сличним људским бићима. Други труизам подразумева да је „врло велик број“ (Мур намерно избегава да каже „сви“) људи често спознавао, „у односу на *себе* и *своје тело*“ све оно што је он, у складу са првим труизмом, тврдио да зна о себи, сопственом телу и његовом окружењу.⁴⁹ Ово је сам почетак Мурове (за наше овдашње потребе преобимне) елаборације у одбрану здраворазумског приступа разумевању стварности; међутим, његов циљ је јасан: учинити консеквентну примену радикалне сумње у постојање спољашње стварности неодбрањиво апсурдном.⁵⁰

Логички позитивизам, или логички емпиризам, још један је природни претходник и основа теорија заснованих на реалистичким приступима. Уводни сегмент „Филозофских истраживања“ Лудвига Витгенштајна (Ludwig Wittgenstein) из 1945. године сведочи о двема стварима значајним за наш аргумент: о инхерентној повезаности политичког реализма са научним реализмом у друштвеним наукама, као и о блискости реалистичког и логичко-позитивистичког разумевања стварности. Витгенштајн почиње књигу опширним цитатом из „Исповести“ Светог Августина:

⁴⁸ Видети, нпр. Поперов приступ према коме циљ науке представља проналажење задовољавајућих објашњења; по њему, да би се говорило о научном открићу, ово подразумева објашњење познатог помоћу непознатог, али не сме бити сумње у то да и *explicandum* и *explicans* заиста постоје: Karl R. Popper: „Циљ науке“, у: Невен Сесардић (ур.): *Филозофија науке*, Нолит, Београд, 1985, стр. 253-254.

⁴⁹ G. E. Moore: „A Defence of Common Sense“, доступно на: <http://www.ditext.com/moore/common-sense.html>, приступљено 26.03.2017,

⁵⁰ У филозофији је познат Муров епистемолошки аргумент (изнет у есеју „Доказ спољног света“ из 1939. године), под називом „Ево једне руке“. Њиме Мур логички преокреће становиште епистемолошког скептицизма да је поуздана спознаја спољног света немогућа јер се могућност сумње не може искључити, показујући да је управо скептицизам немогућ јер се спознаја спољног света не може искључити: ток овог готово камерног али логички сасвим исправног аргумента је „Ево једне руке; а ево још једне; самим тим, постоје најмање два екстерна објекта, па дакле и екстерни свет.“ Видети: G. E. Moore: „Proof of an External World“, у: James Baldwin: *G. E. Moore: Selected Writings*, Routledge, Abingdon, 1993, p. 166.

„Кад год би они (старији) споменули какав предмет и кад би се одмах после те изговорене речи према нечему окренули, ја бих видео и разумео да су се гласови које су изговарали односили на онај предмет на који су желели да укажу. А да је то била њихова жеља видело се по покрету тела, том, тако рећи, природном језику свих народа који се ствара од израза лица, покрета очију и других делова тела, од интонације гласа који открива психичко стање у часу када се нешто тражи, поседује, одбацује или избегава. И тако сам мало-помало почео да разабих које су предмете означавале речи што сам их често слушао на правом месту употребљене у различним комбинацијама; а и ја, кад сам потпуно савладао изговор тих знакова, већ сам почео помоћу њих да изражавам своја расположења.“⁵¹

Наводећи Августина, Витгенштајн пише о значењу; прецизније, у складу са кључним мотивима логичког позитивизма, о језику, односно речима са којима значење стоји у корелацији. Језик је, дакле, нужно предмет конвенције; међутим, оно што је овде од већег значаја у епистемолошком погледу, јесте имплицитно али недвосмислено присутан став да се такве конвенције заснивају на слагању о *стварно опаженим предметима емпиријског света*, онаквим какви заправо постоје. Витгенштајнова даља елаборација подробније се бави питањима језика и (спо)разумевања, ослањајући се на (и донекле ревидирајући) његов *Логичко-филозофски трактат* из 1922. године. За нашу овдашњу аргументацију довољно је, ипак, задржати се на поменутом епистемолошком аспект, уз додатак да он имплицира онтолошки фундаментализам⁵² као други филозофско-научни темељ реалистичког разумевања стварности.

Ако готово да нема нејасноћа око онтолошког статуса и позиције реализма, ствари стоје унеколико другачије када је реч епистемологији. Појмовно-категоријална тензија која постоји између реализма и позитивизма препозната је и на различите начине третирана у релевантној литератури. Према Маршу (David Marsh) и Фурлонгу (Paul Furlong), реализам и позитивизам представљају две засебне епистемолошке традиције, чак и ако су обе засноване на онтолошком фундаментализму. У овој интерпретацији, и позитивисти и реалисти сматрају да стваран свет постоји независно од наше спознаје, као и да друштвени феномени/структуре имају узрочну снагу те омогућавају постављање каузалних исказа. Они се, међутим, разликују по једном кључном питању: „реалисти, за разлику од позитивиста, не привилегују директно посматрање. Реалиста верује да између друштвених феномена постоје дубоки структурни односи који се не могу директно посматрати, али су пресудни за свако објашњење понашања“.⁵³ Због тога је реалистичко поимање стварности нужно „посредовано теоријом“.⁵⁴

Иако Марш и Фурлонг сматрају да Холис (Martin Hollis) и Смит (Steve Smith) мешају позитивизам и реализам као два засебна становишта, они ипак препознају разлику између ових позиција, пре свега ону која се односи на непосредну опазивост објективно

⁵¹ Свети Августин, *Исповести*, I, 8, нав. према: Лудвиг Витгенштајн: *Филозофска истраживања*, Нолит, Београд, 1980, стр. 39.

⁵² David Marsh i Paul Furlong: „Koža, a ne košulja: ontologija i epistemologija u političkoj znanosti“, u: David Marsh i Gerry Stoker (ur.): *Teorije i metode političke znanosti*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005, str. 17.

⁵³ *Ibid.*, str. 19, 29.

⁵⁴ *Ibid.*, str. 21.

постојеће стварности. Исто тако, Холис и Смит – чија се главна студија односи управо на истраживања у области међународних студија – наглашавају разлике између реализма у контексту филозофије науке и контексту науке о међународним односима.⁵⁵ Ипак, блискост између позитивизма и реализма као онтолошки сродних позиција, која јесте наглашена код Холиса и Смита, корисна је за разумевање реализма у смислу међународне теорије. У контексту историје Великих дебата у науци о међународним односима, која представља корисну, мада не и једино исправну, алатку за разумевање целокупне дисциплине, реализам се сматра делом корпуса позитивистичких приступа, имајући наспрам себе корпус рефлексивистичких, интерпретивистичких, или пост-позитивистичких позиција и теорија, попут социјалног конструктивизма, пост-структурализма или појединих варијанти Енглеске школе. Како ћемо касније додатно елаборирати у одељцима о филозофији науке и о месту и улози реализма у Великим дебатама, ова напетост чини језгро Четврте велике дебате.

Услед своје свеприсутности, као и повремене теоријске доминације у оквиру дисциплине, реализам је временом постао нека врста интуитивно препознатљиве апаратуре за разумевање међународне стварности. Другим речима, и када није бивао експлицитно одређен, путем дефинисања његових саставних чинилаца и њихових унутарпарадигматских и међупарадигматских веза и односа, реализам је било лако препознати у анализама његових пропонената. Ово, међутим, не умањује потребу за прецизнијим одређењем реализма у међународним односима, чиме би се омогућио довољан степен његове научне операционализације.⁵⁶

Упркос његовој поменутој интуитивној препознатљивости, не постоји неупитна и универзална сагласност о томе шта чини основе реализма. Познато је, и широко прихваћено, Хасламово (Jonathan Haslam) одређење, према коме реализам јесте „спектар идеја [...] пре него фиксирана тачка фокуса са јасном дефиницијом“.⁵⁷ „Пингвинов“ *Речник међународних односа* даје описно одређење реалистичке парадигме, наводећи да се она „фокусира на националну државу као примарног актера у међународним односима“ и да њена централна пропозиција подразумева да „будући да је сврха државништва национални опстанак у непријатељском окружењу, стицање моћи је прикладан, рационалан и неизбежан циљ спољне политике. Међународна политика – заправо, свака политика –отуда је дефинисана као ‘борба за моћ’“. Речник наглашава и значај концепата попут самопомоћи, суверености и националног интереса за разумевање основа реалистичког погледа на међународну политику, али је, у крајњој линији, овакво одређење безобално и недовољно кохерентно.⁵⁸

Аутор једне од запаженијих студија о реализму у међународним односима, и његов велики критичар, Џек Донели (Jack Donnelly) каже да „реализам није теорија коју одређује експлицитан скуп претпоставки и пропозиција“, па ипак, примећује да „реализам

⁵⁵ Martin Hollis and Steve Smith: *Explaining and Understanding International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 1990, p. 207.

⁵⁶ Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, *op. cit.*, стр. 209.

⁵⁷ Jonathan Haslam: *No Virtue like Necessity: Realist Thought in International Relations since Machiavelli*, Yale University Press, New Haven [CT], 2002, p. 249.

⁵⁸ Graham Evans and Jeffrey Newnham: *The Penguin Dictionary of International Relations*, Penguin Books, London, 1998, pp. 465-466.

наглашава ограничења политике наметнута људском природом и одсуством међународне владе“, што заједно чини међународне односе „углавном простором моћи и интереса“. ⁵⁹ Како ћемо видети, различити аутори наглашавају донекле различите елементе или аспекте теорије као кључне. Показаће се, међутим, и да покушаји да се дефинише „тврдо језгро“ реалистичке теорије, заједничко свим њеним школама и правцима, нису били у потпуности неуспешни.

Према водећем офанзивном неореалисти, Џону Миршајмеру, реалисти деле „суморан“ поглед на међународне односе, заснован на три кључна уверења:

Прво, реалисти, попут либерала, виде државе као главне актере у међународној политици. Ипак, реалисти се углавном усредсређују на велике силе због тога што ове државе доминирају и обликују међународну политику, а такође узрокују и најсмртоносније ратове. Друго, реалисти верују да је понашање великих сила у највећој мери под утицајем спољашњег окружења а не њихових унутрашњих, политичких карактеристика. Структура међународног система обликује спољну политику држава. [...] Треће, реалисти сматрају да калкулација моћи преовлађује мишљењем држава те да се државе надмећу за моћ међу собом. Ово надметање понекад нужно води у рат који се сматра прихватљивим средством вођења државне политике. ⁶⁰

Иако претендује да пружи преглед темељних уверења која деле сви аутори из реалистичког корпуса, утисак је да је Миршајмер овде превасходно говори о структуралним реалистима, којима и сам припада. ⁶¹ Припадници раније поменутог, неокласичног правца реализма у међународним односима, не би се сагласили да унутрашњополитичке варијабле немају своје место у реалистичкој анализи. ⁶²

Када представља пет кључних претпоставки на којима почива његово истраживање крунисано студијом *Трагедија политике великих сила*, чини се да је Миршајмер на бољем трагу: 1) међународни систем је анархичан; 2) велике силе инхерентно поседују неке офанзивне војне капацитете који им омогућавају да нашкоде и, чак, униште једна другу; 3)

⁵⁹ Jack Donnelly, *Realism and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, pp. 6, 9.

⁶⁰ Џон Миршајмер: *Трагедија политике великих сила*, Удружење за студије САД у Србији, Београд, 2009, стр. 40-41. О разликама између офанзивног и дефанзивног реализма, видети у: Драган Живојиновић: „Офанзивни и дефанзивни реализам“, у: Милан Липовац и Драган Живојиновић (ур.), *Међународна безбедност: теоријски приступи – Увод у студије безбедности*, Иновациони центар Факултета безбедности – Академска књига, Београд, 2014, стр. 139-160, као и: Shiping Tang, *A Theory of Security Strategy for Our Time: Defensive Realism*, Palgrave Macmillan, New York [NY], 2010; Arash Heydarian Pashakhanlou, *Back to the Drawing Board: A Critique of Offensive Realism*, *International Relations*, 27(2), 2013: pp. 202-225; Jeffrey W. Taliaferro, “Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited”, *International Security*, 25(3), Winter 2000-2001: pp. 128-161. Нав. према: Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, *op. cit.*, стр. 209-210.

⁶¹ Barry Buzan et al.: *The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism*, Columbia University Press, New York [NY], 1993; Robert O. Keohane (ed.): *Neorealism and Its Critics*, Columbia University Press, New York [NY] – Chichester, 1986; Ernest R. May, Richard Rosecrance and Zara Steiner (eds.): *History and Neorealism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010; Manuela Spindler: *International Relations: A Self-Study Guide to Theory*, Barbara Budrich Publishers, Opladen, 2013, pp. 123-140; Kenneth N. Waltz: “Structural Realism after the Cold War”, *International Security*, 25(1), Summer 2000: pp. 5-41.

⁶² О унутрашњополитичким факторима као интервенишућим варијаблама у неокласично-реалистичкој анализи међународних односа, видети у: Norrin M., Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro and Steven E. Lobell, *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, Oxford University Press, New York [NY], 2016, pp. 58-79.

државе никада не могу бити сигурне у намере друге државе; 4) опстанак је првенствени циљ великих сила; 5) велике силе су рационални актери. Када би се термин „велике силе“ заменио термином „државе“ (будући да неокласични реализам није усредсређен на политику великих сила у мери у којој је то структурални реализам), готово да би се ове Миршајмерове темељне претпоставке могле приписати целокупном корпусу реалистичких теорија.⁶³

Миршајмеров сарадник, који, за разлику од њега, припада дефанзивном корпусу, Стивен Волт, у чланку из 2003. године реализам је одредио као „широк истраживачки програм који обухвата бројне међусобно конкурентске теорије“, али које све почињу од неких општих претпоставки: да су државе кључни актери, да је међународни систем анархичан, те да моћ има централни значај у политичком животу.⁶⁴ Овоме је додао, попут Миршајмера, претпоставку да су државе мање или више рационални актери.⁶⁵ У једном од новијих чланака, објављеном у часопису *International Relations* 2018. године, Волт је елаборирао своје одређење реализма. Мада се, недвојбено, не може говорити о једном јединственом облику реализма у међународним односима, највећи број његових итерација подразумева већину, ако не све, следеће елементе:

- 1) тежњу да се свет објасни онаквим какав јесте, а не какав би се желело да буде: теорија је, дакле, позитивна а не нормативна (што не подразумева да реалистички аутори немају моралне преференције, или да оне ни у ком облику не фигурирају у њиховим теоријским поставкама);
- 2) став да моћ има централно место у политичком животу – поново, ово не имплицира да други појмови и концепти немају никакав значај, већ да је алокација моћи кључни фактор за разумевање политике;
- 3) нагласак на улози међународне анархије, која подразумева одсуство централне власти у међународном систему: ово значи да државе не могу да буду апсолутно уверене у спољну подршку у случају да буду нападнуте;
- 4) услед претходне тачке, државе су принуђене да се превасходно ослањају на сопствене капацитете у сврху очувања безбедности и опстанка;
- 5) отуда следи да ће се државе превасходно бавити (својом) безбедношћу и водити рачуна о релативној моћи;
- 6) када заиста буду угрожене, државе ће најпре покушати да пребаце одговорност на друге (*buck-pass*), како би избегле ризик супротстављања агресору, а уколико ова стратегија не успе, следећа преференција ће по правилу бити интерно или

⁶³ Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, *op. cit.*, стр. 210.

⁶⁴ Stephen M. Walt, “The Progressive Power of Realism”, in: John A. Vasquez and Colin Elman (eds.), *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, Prentice Hall, Upper Saddle River [NJ], 2003, p. 61.

⁶⁵ *Ibid.*, pp. 64-65, fn. 4. Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, *op. cit.*, стр. 210-211.

екстерно балансирање⁶⁶ против претње (мада одређени број реалиста сматра да ће доминантна стратегија бити сврставање уз јачу страну).⁶⁷

Брајан Шмит (Brian Schmidt) и Тим Дан (Tim Dunne) тврде да се у језгру реализма налазе етатизам (схваћен као примат држава-актера међународне политике), опстанак (као ултимативни циљ овако одређених актера) и самопомоћ (у смислу ослањања на сопствене снаге, а услед функционисања у оквиру анархичног међународног система). Ово су, према енглеским називима саставних делова теоријског језгра, такозвана „три С“ реалистичке теорије (*statism, survival, self-help*).⁶⁸

Још један оштар критичар и добар познавалац реализма, Араш Хејдариан Пашаканлу (Arash Heydarian Pashakhanlou) је на сличном трагу када покушава да дефинише које су то заједничке претпоставке које реализам чине специфичним приступом проучавању међународне политике:

Реалисте спаја веровање да је моћ од суштинског значаја у међународној политици и да су националне државе, које теже за сопственим интересима, тренутно најзначајнији актери у међународном систему. Велике силе се сматрају нарочито значајним јер имају највећи утицај на обликовање међународних послова услед свог надмоћног положаја. Реалисти су такође песимистични у погледу могућности универзалног бекства од политике силе манифестоване у виду надметања, сукоба и рата.⁶⁹

У домаћој литератури, Филип Ејдус, реферишући на чланак Вилијама Волфорта (William Wohlforth) из *Раутлицовог приручника безбедносних студија* (који, заузврат, реферише на Роберта Гилпина) сматра да реалистичку традицију у политичкој теорији одређују три заједничка, централна уверења: да се политика увек спроводи у групама, да се ове групе понашају егоистично и да, како унутар ових група, тако и међу њима, централни аспект политике јесте моћ.⁷⁰ Интересантно је да, у чланку у *Оксфордском приручнику међународних односа*, објављеном исте године када и *Раутлицов приручник безбедносних студија*, Волфорт овом трочланом језгру реализма додаје – рекли бисмо, с правом – и четврти елемент: анархију као одређујуће својство међународног система.⁷¹

⁶⁶ По правилу, интерно балансирање подразумева напоре на ојачавању сопствених одбрамбених капацитета (мисли се, пре свега, али не искључиво, на војну моћ), док екстерно балансирање подразумева прикључење постојећим или формирање нових савеза. Видети: Kenneth N. Waltz: *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading [MA], 1979.

⁶⁷ Stephen M. Walt: “US Grand Strategy after the Cold War: Can Realism Explain It? Should Realism Guide It?”, *International Relations*, 32(1), 2018, p. 7.

⁶⁸ Brian C. Schmidt and Tim Dunne, “Realism”, in: John Baylis et al. (eds): *The Globalization of World Politics – An Introduction to International Relations*, 4th ed., Oxford University Press, Oxford, 2008, pp. 100-103, нав. према: Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, *Међународна политика*, LXIX(2-3), 2017, стр. 211.

⁶⁹ Arash Heydarian Pashakhanlou, *Realism and Fear in International Relations: Morgenthau, Waltz and Mearsheimer Reconsidered*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2017, p. 5.

⁷⁰ Филип Ејдус, *Међународна безбедност – Теорије, сектори и нивои*, Службени гласник – Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2012, стр. 72; William C. Wohlforth: “Realism and Security Studies”, in: Myriam Dunn Cavelty and Victor Mauer (eds.): *The Routledge Handbook of Security Studies*, Routledge, Abingdon, 2010, pp. 9-10; Robert Gilpin: “No One Loves a Political Realist”, *Security Studies*, 5(3), 1996: pp. 7-8.

⁷¹ William C. Wohlforth: “Realism”, in: Cristian Reus Smith and Duncan Snidal (eds.): *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 2010, p. 133.

Познати реалистички аутор, Роберт Џервис (Jervis), теоријско језгро одређује минималистички. По њему, иако је неспорно постојање великог броја реалистичких теорија, њих одликују два заједничка својства: позиција држава као примарних актера, те њихова тенденција да се превасходно фокусирају на питања сопствене безбедности.⁷²

За потребе поменуте дебате о статусу реалистичке теорије у светлости Лакатошеве (Imre Lakatos) методологије научно-истраживачких програма, коју је покренуо 1997. године, Џон Васкез (John Vasquez) је реализам одредио као

сет теорија повезаних са групом мислилаца који су се појавили непосредно пре Другог светског рата и који су се разликовали од идеалиста (тј. вилсоноваца) на основу свог веровања у највећи значај моћи у обликовању политике, преовлађујућу праксу политике силе, и опасности од заснивања спољне политике на моралности и разуму уместо на интересу и моћи.⁷³

Док ово представља одређење реализма, реалистичка парадигма, у контексту филозофије науке, дефинисана је тако да се односи на

заједничке темељне претпоставке које различити реалистички теоретичари праве о свету. Изведене превасходно из егземплара реалистичке литературе, Моргентауове *Политике међу народима*, оне укључују следеће: (1) националне државе су најважнији актери у међународним односима; (2) постоји оштра дистинкција између унутрашње и међународне политике; и (3) међународни односи су борба за моћ и мир. Разумевање како и зашто се та борба одвија јесте главна сврха дисциплине.⁷⁴

2. Реалистичке теорије у филозофији науке

Када се, 70-тих година двадесетог века, чинило да, под налетима нових теорија међузависности и институционализма, јењава теоријска доминација реалистичке теорије, академска јавност готово да није била спремна на реалистички контраудар у виду структуралне теорије Кенета Волца, изложене у његовом кључном делу *Теорија међународне политике* из 1979. године.⁷⁵ Само две године након Волца, и Роберт Гилпин (Robert Gilpin) је дао значајан допринос реалистичком новом таласу својом теоријом о

⁷² Robert Jervis, "Realism in the Study of World Politics", *International Organization*, 52(4), Autumn 1998: pp. 980-984. Нав, према: Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, оп. cit., стр. 212.

⁷³ John A. Vasquez, "The Realist Paradigm and Degenerative versus Progressive Research Programs: An Appraisal of Neotraditional Research on Waltz's Balancing Proposition", *American Political Science Review*, 91(4), December 1997, p. 899.

⁷⁴ *Ibid.* Нав. према: Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, оп. cit., стр. 212.

⁷⁵ Kenneth N. Waltz: *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading [MA], 1979. Дело је 2008. године доживело превод на српски језик и своје прво издање у некој од држава постјугословенског простора: Кенет Н. Волц, *Теорија међународне политике*, Центар за цивилно-војне односе – Александрија прес, Београд, 2008.

транзицији моћи и студијом *Рат и промена у светској политици*.⁷⁶ Ово Гилпиново дело оставило је дубок траг у развоју теорије реализма па и целокупне међународне мисли крајем двадесетог и почетком двадесет првог века.⁷⁷ Ипак, Волцова неореалистичка теорија остала је угаони камен овог правца проучавања међународне политике, заменивши на месту ултимативног реалистичког документа до тада неприкосновене изразе (класичног) реализма, дела Ханса Моргентхауа *Политика међу народима: борба за моћ и мир* и Едварда Халета Кара (Edward Hallett Carr) *Двадесетогодишња криза 1919-1939: Увод у студије међународних односа*.⁷⁸

Волцова студија препозната је као кључни израз реалистичке теорије како од стране већине других реалиста, тако и од бројних критичара реалистичког приступа проучавању светске политике. Највећи број важних помака у развоју реализма, наступио је као експлицитан или имплицитан одговор на основне претпоставке Волцове теорије, нарочито њеног централног дела који се односио на проблем равнотеже снага у међународној политици, као и на питање стабилности међународног система. Питање равнотеже снага, које су препознали још класични реалисти али које је Волц теоријски избрусио, наставио је да заокупља и научнике долазећих генерација: еминентни неокласични реалисти сматрали су да би Волцову замисао равнотеже ваљало преправити и допунити.⁷⁹ Теорија равнотеже снага постала је, тако, теорија равнотеже претњи у дефанзивној варијанти Стивена Волта (Stephen Walt) а потом теорија равнотеже интереса у офанзивном неокласичном реализму Рендала Швелера.⁸⁰

Критичари различитих провенијенција су такође радо узимали Волцову теорију за своју мету. Једну од успелијих критика, са социјално-конструктивистичког дела спектра, понудио је Александер Вент (Alexander Wendt), реформулишући Волцову реалистичку

⁷⁶ Robert Gilpin: *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge – New York [NY], 1981.

⁷⁷ William C. Wohlforth: “Gilpinian Realism and International Relations”, *International Relations*, 25(4), 2011: pp. 499–511.

⁷⁸ Hans J. Morgenthau: *Politics among Nations: Struggle for Power and Peace*, 4th Ed., Alfred A. Knopf, New York [NY], 1967 (на српском језику: Ханс Ј. Моргентхау, *Теорија међународне политике*, ЦИД, Подгорица, 2014); E. H. Carr, *The Twenty Years' Crisis – An Introduction to the Study of International Relations*, Palgrave, Basingstoke – New York [NY], 2001. Нав, према: Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, *op. cit.*, стр. 207.

⁷⁹ Mladen Lišanin, “Power, Threats, Interests: the Notion of Balance in International Relations Theories”, in: Stelian Scăunaș, Vasile Tabără, Eugen Strauțiu (eds), *Political Science, International Relations and Security Studies – International Conference Proceedings, 8th Edition*, Lucian Blaga University of Sibiu, Sibiu, 2014, pp. 447-455. Преглед неокласичних теорија међународних односа нуди Драган Живојиновић, „Неокласични реализам у теоријама међународних односа“, *Годишњак Факултета политичких наука*, 2(2), 2008: стр. 367-392.

⁸⁰ Stephen M. Walt, *Origins of Alliances*, Cornell University Press, Ithaca, 1987; Stephen M. Walt, “Testing Theories of Alliance Formation: the Case of Southwest Asia”, *International Organization* 42(2), Spring 1988, pp. 275-316; Randall L. Schweller, “Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In”, *International Security*, 19(1), Summer 1994: pp. 72-107; Randall L. Schweller, *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*, Columbia University Press, New York [NY], 1998. Квалитетно тумачење Швелерове теорије у домаћој литератури даје Владимир Трапара, “Теорија равнотеже интереса Рендала Швелера”, у: Милан Липовац и Драган Живојиновић (ур.), *Међународна безбедност: теоријски приступи – Увод у студије безбедности*, Иновациони центар Факултета безбедности – Академска књига, Београд, 2014, стр. 161-178. Нав, према: Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, *op. cit.*, стр. 208.

поставку како би на њој изградио *Друштвену теорију међународне политике*.⁸¹ Друга линија критике, из поља филозофије науке, чији је најупечатљивији представник Џон Васкез (John A. Vasquez), иако сама по себи нешто мање убедљива, покренула је, најпре на страницама Америчке ревије за политичке науке (*American Political Science Review*), а затим и у широј академској заједници, дуготрајну и веома плодну дискусију у којој се одрживост реализма у међународним односима разматрала из позиције методологије научно-истраживачких програма (*Methodology of Scientific Research Programs – MSRP*) Имреа Лакатоша.⁸² Сврха овог одељка је да размотри домете и доприносе поменуте дебате.

У том циљу, пошто смо прецизније одредили појам реализма у међународним односима, осврнућемо се на питање односа између научног и критичког реализма, а затим изложити основе Лакатошеве аналитичке матрице, те представити и критички анализирати релевантне налазе још неколицине аутора (Џон Васкез, Кенет Волц, Стивен Волт, Томас Кристенсен (Thomas Christensen) и Џек Снајдер (Jack Snyder), Колин Елман (Colin Elman) и Миријам Фендијус Елман (Miriam Fendius Elman), Рендал Швелер, Вилијам Волфорт (William Wohlforth). У овом смислу, постоје две кључне линије спорења: о томе да ли се Лакатошева методологија приликом евалуирања реалистичке теорије користи на адекватан начин, те да ли је она уопште подесно средство за предузимање оваквог метатеоријског подухвата. У закључном делу овог одељка биће изложени наши налази који указују на одрживост реалистичког истраживачког програма, уз ограничене домете примене Лакатошеве методологије у области науке о међународним односима.⁸³

2.1 Научни и критички реализам

Под научним реализмом подразумевамо становиште које потврдно одговара на два темељна питања: 1) да ли је могуће спознати спољну стварност – нарочито ону која није непосредно опазива; и 2) да ли наша сазнања о таквој стварности могу бити објективна, тј. истинита.⁸⁴ Научни реализам, дакле, обухвата како онтолошку, тако и епистемолошку компоненту: његова онтолошка компонента „тврди да су научне теорије или истините или лажне; или, прецизније, да свака реченица ма које теорије јесте истинита или лажна на основу тога какав је свет“; док епистемолошка компонента „тврди да можемо имати

⁸¹ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999 (на српском језику: Александар Вент: *Друштвена теорија међународне политике*, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука, Београд, 2014). Видети и: Младен Лишанин, „Идентитет и интеграције: неореалистичко-конструктивистичка дебата“, у: Зоран Милошевић и Живојин Ђурић (ур.): *Национални идентитет и међународне интеграције*, Институт за политичке студије, Београд, 2015: стр. 197-213.

⁸² John A. Vasquez, “The Realist Paradigm and Degenerative versus Progressive Research Programs: An Appraisal of Neotraditional Research on Waltz's Balancing Proposition”, *American Political Science Review*, 91(4), December 1997, pp. 899-912; Kenneth N. Waltz, “Evaluating Theories”, *American Political Science Review*, 91(4), December 1997: pp. 913-917.

⁸³ Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, оп. cit., стр. 209.

⁸⁴ Mario Alai: “The Debates on Scientific Realism Today: Knowledge and Objectivity in Science”, у: Evandro Agazzi (ed.): *Varieties of Scientific Realism: Objectivity and Truth in Science*, Springer International Publishing, Cham, 2017.

сведочанство (бар у начелу) о томе да ли је нека дата теорија истинита или лажна“.⁸⁵ Супротни погледи: онтолошки идеализам и епистемолошки скептицизам, као и научни инструментализам, сваки на свој начин, или експлицитно одричу или, у најмању руку, не подразумевају објективно постојање стварног, спољашњег света, нити могућности његовог истинитог сазнавања путем употребе научних теорија.

Без обзира на сродно филозофско порекло, научни реализам и позитивизам често се у литератури ситирају на супротстављене позиције, при чему се научни реализам, у својим различитим инкарнацијама, схвата као један сегмент пост-позитивистичке побуне против позитивистичких приступа – Џозеф (Jonathan Joseph) и Вајт (Colin Wight) примећују да су, док је дебата у већину других друштвених дисциплина започела половином двадесетог века, међународни односи доживели пост-позитивистички уплив тек 80-тих година.⁸⁶ По њима, већина реалистичких приступа друштвеној науци држи да „постоји друштвена стварност која се састоји од многих сила које условљавају животе појединаца; да неке од тих сила могу лако бити неопазиве, али ипак стварне; да су те силе структуриране помоћу облика унутрашњих и спољних односа, структура моћи и друштвених улога; да друштвене науке не могу захватити природу каузалних сила у друштвеним наукама (*sic*) само путем емпиријског истраживања; да су друштвене и политичке науке фундаментално друштвене и политичке по природи и да одражавају, делимично, позицију истраживача у друштвеној стварности; те да је интеракција дејственика и структура са материјалним и идеационим силама важно питање које ваља разрешити емпиријски а не путем теоријског декрета“.⁸⁷ Све ово не значи да је ступањем научног реализма на сцену друштвених наука позитивизам поражен, нити да је његово наслеђе елиминисано – напротив, научно-реалистички приступи у доброј мери деле порекло са позитивистичким, што најбоље илуструју дела Карла Попера и Карла Хемпела (Carl Gustav Hempel). Према Рут Лејн (Ruth Lane), нове околности су заправо „поставиле позитивизам у нови контекст, који га чини једном фазом у истраживању које траје, пре него апсолутним одговором на питања научног метода“.⁸⁸

Како би илустровали критику коју научни реализам упућује већини позитивистичких приступа, Џозеф (Jonathan Joseph) и Вајт (Colin Wight) усмеравају пажњу управо на структурални реализам Кенета Волца. По њима, позитивистички приступи врше „реификацију друштвеног света (у овом случају међународног система)“, они „сакривају дубље структуре међународног система, фокусирајући се устаљене односе између формално једнаких јединица“.⁸⁹ Оно што, са научно-реалистичког становишта,

⁸⁵ W. H. Newton-Smith: “Trans-Theoretical Truth without Transcendent Truth”, mimeographed, p. 1; нав. према: Станиша Новаковић (ур.): *Научни реализам и антиреализам у савременој методологији – хрестоматија текстова*, Институт за филозофију Филозофског факултета у Београду, Београд, 1998, стр. 15.

⁸⁶ Colin Wight and Jonathan Joseph: “Scientific Realism and International Relations”, у: Jonathan Joseph and Colin Wight (eds.): *Scientific Realism and International Relations*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010, p. 1.

⁸⁷ *Ibid.*, стр. 2.

⁸⁸ Ruth Lane: “Positivism, Scientific Realism and Political Science: Recent Developments in the Philosophy of Science”, *Journal of Theoretical Politics*, 8(3), 1996, p. 364.

⁸⁹ Colin Wight and Jonathan Joseph: *op. cit.*, p. 17. Јединице о којима је реч (државе) формално су једнаке – разуме се – само у функционалном смислу; Волцова теорија међународне политике ово експлицитно тврди, док од дистрибуције моћи (капацитета) непосредно зависи ниво и начин на који ће се јединице разликовати. Видети и: Colin Wight: “A Manifesto for Scientific Realism in IR: Assuming the Can-Opener Won’t Work!”, *Millennium: Journal of International Studies*, 35(2), 2007, pp. 379-398; Kenneth N. Waltz: *Theory of International*

сматрају спорним, јесте што Волцов приступ „прихвата филозофију која се усредсређује на ниво догађаја, али игнорише ниво темељних структура – оних неопазивих друштвених структура, каузалних процеса и генеративних механизма који производе догађаје“.⁹⁰ Корен спора је у томе што је, из чисте позитивистичке визуре, природа међународне политике константна; у њој владају закони засновани на јасно опазивим односима између варијабли, док теорије служе за објашњавање тих и таквих закона – за многе научне реалисте у науци о међународним односима, овакав приступ је превише статичан. Осим релативно апстрактних, (мета)теоријских спорења која се на овај начин отварају, таква перспектива подразумева и да бројне међународно-политичке теме (посебно оне везане за неједнакост, сиромаштво и слично, за које по правилу заинтересована критичка теорија) не могу бити адекватно – или уопште – захваћене чисто позитивистичким инструментаријумом; овиме се научно-реалистичко становиште сасвим приближава критичком реализму, мада међу њима остају и неке значајне разлике.

Критички реализам је правац који, у већини својих савремених форми потиче из учења британског филозофа Роја Баскара, нарочито његовог дела „Реалистичка теорија науке“ (*A Realist Theory of Science*) из 1975. године. Иако испрва није користио израз „критички реализам“, већ га је усвојио накнадно, Баскар је својим трансценденталним реализмом и критичким натурализмом поставио основе овог филозофског становишта: тврдио је да је неопходно радикално раздвајање епистемологије од онтологије, будући да су наши искази о томе шта је стварно заправо само искази о ономе што (научно) разумемо о стварности, док се стварност, заправо, своди на неопазиве силе које управљају догађајима. Друкчије речено, наука је истовремено наше средство за разумевање стварности и оно што нас онемогућава у том разумевању. Према Баскару (Roy Bhaskar), „није чињеница да се наука догађа оно што свету даје структуру преко које га људи могу спознати. Обратно, чињеница да свет има такву структуру је оно што науку, догодила се или не, чини могућом“.⁹¹

Дакле, знање има два аспекта: *транзитивни* – знање о законима и теоријама помоћу којих се објашњавају и разумевају елементи стварности; и *нетранзитивни*, који се односи на знање о стварности самој, која ни на који начин није конституисана људском активношћу.⁹² Када се са мета-теоријског нивоа спустимо на теоријски, могло би да се каже да је „Франкфуртска школа“ претеча критичког реализма на начин на који су логички емпиричари претече научних реалиста. Исто тако, приступи који се разликују по различитим (мета)теоријским или методолошким питањима, или се питањима науке баве на различитим нивоима или са различитим циљевима – као што је случај са научним и политичким реализмом, или научним/критичким реализмом и инструментализмом, ипак могу значајно допринети међусобном разумевању. Ово посебно важи у случају – мада то није нужно – када они деле неке темељне погледе, нарочито ако је реч о погледима фундаменталистичког типа. Крис Браун (Chris Brown), у том смислу, подвргава критици становиште према коме се разнородни тзв. позитивистички приступи по правилу

Politics, Addison-Wesley, Reading [MA], 1979, *passim*; Ole Wæver: “Waltz’s Theory of Theory”, *International Relations*, 23(2), June 2009: pp. 201-222.

⁹⁰ Colin Wight and Jonathan Joseph: *loc. cit.*

⁹¹ Roy Bhaskar: *A Realist Theory of Science*, Routledge, Abingdon – New York [NY], 2008.

⁹² *Ibid.*, p. 11.

третирају као сродни, да би се затим повукла оштра граница између њих и тзв. пост-позитивистичких приступа (који опет могу бити у великој мери хетерогени).⁹³

Инструменталистичко становиште, према коме идеје – па и научне теорије – нису нужно верни одрази стварности, али јесу корисни интелектуални инструменти за њено разумевање и предвиђање, најчешће се сматра супротстављеним научном реализму. Ипак, оно је необично корисно за разумевање научно-реалистичких позиција у односу на циљ науке, као и могућност научног сазнања и научног напретка. Дјуијева (John Dewey) инструменталистичка дихотомија из *Логике*, на пример, која се односи на егзистенцијалне и неегзистенцијалне пропозиције (опазиву стварност и „међу-повезана значења“),⁹⁴ у великој мери кореспондира са начином на који је Карл Хемпел, знаменити логички емпиричар и родоначелник дедуктивно-номолошког модела научног објашњења, формулисао проблем настанка научних хипотеза. Према Хемпелу, „теорије се нормално конструишу тек пошто је претходно истраживање на датом подручју дало као резултат корпус знања који укључује емпиријске генерализације или претпостављене законе који се односе на проучаване феномене. Теорија тада тежи прибављању дубљег разумевања тако што се ти феномени конструишу као манифестације одређених дубљих процеса којима управљају закони који објашњавају претходно проучаване правилности и који по правилу доводе до корекција и побољшања претпостављених закона помоћу којих су те правилности претходно биле окарактерисане“.⁹⁵ Врсте исказа помоћу којих се формулише научна теорија су *унутрашњи принципи*, који служе карактерисању теоријског оквира („сценарија“) тако што „спецификују базичне ентитете и процесе које постулира теорија, као и теоријске законе за које се претпоставља да њима (ентитетима и процесима, прим. М. Л.) управљају“, те *везни принципи*, који „указују на који је начин сценарио повезан с претходно разматраним феноменима чијем је објашњавању теорија намењена“.⁹⁶

Овде ће се видети колико је питање језика и значења значајно за логичко-позитивистичку и са њом повезану филозофију (науке): унутрашњим и везним принципима одговарају теоријски и пред-теоријски речник, који се разликују по томе да ли су термини који им припадају били коришћени при „формулисању првобитним описима и генерализацијама о феноменима које теорија треба да објасни“, или су „посебно уведени да карактеришу теоријски сценарио и његове законе“.⁹⁷ Постоје и научни реалисти који одбацују овако формулисану дихотомију, као што то чини Хилари Патнам (Hillary Putnam) када критикује Карнапову (Rudolf Carnap) дистинкцију између „опажајних“ и „теоријских“ термина као неодрживу.⁹⁸

Ако је логички позитивизам својеврсна филозофска претеча научног реализма, онда је политички реализам његов теоријски потомак. Мисао Светог Августина представља једну од важних спона између научног и политичког реализма.⁹⁹ У једном

⁹³ Chris Brown: “Situating Critical Realism”, *Millennium: Journal of International Studies*, 35(2), 2007, pp. 412.

⁹⁴ Џон Дјуи: *Логика. Теорија истраживања*, Нолит, Београд, 1962, *passim*.

⁹⁵ Carl G. Hempel: „О ‘standardnoj концепцији’ znanstvenih теорија“, у: Невен Сесардић (ур.): *Филозофија науке*, Нолит, Београд, 1980, стр. 200.

⁹⁶ *Ibid.*

⁹⁷ *Ibid.*, стр. 201.

⁹⁸ Hilary Putnam: „Što теорије нису“, у: Невен Сесардић (ур.): *Филозофија науке*, Нолит, Београд, 1980, стр. 236-250.

⁹⁹ Kenneth W. Thompson (ed.) *Fathers of International Thought – The Legacy of Political Theory*, Louisiana State University Press, Baton Rouge [LA] – London, 1994, pp. 44-53/

познатом есеју, Рајнхолд Нибул (Karl Paul Reinhold Niebuhr) тврди да је Св. Августин први велики реалиста у западној историји: „зато што његова слика друштвене стварности у *Држави Божјој* даје адекватан поглед на друштвене поделе, тензије и надметања за које знамо да су готово универзални на свим нивоима заједнице; док је класични доба разумевало поредак и правду у свом полису као релативно једноставна достигнућа, која ће бити остварена чим разум постави све суб-рационалне силе под своју доминацију“.¹⁰⁰ Августиново схватање стварности и њеног представљања видели смо из горњег цитата; у *Држави Божјој* он ће, према Мајлсу Холингворту (Miles Hollingwarth), изнети тезе које еминентно припадају политичком реализму:

Уклонимо ли правду, дакле, шта су краљевства него велике банде пљачкаша? Шта су банде пљачкаша, ако не мала краљевства? Сама банда је састављена од људи; њоме управља ауторитет владара; на окупу је држи договор о удруживању; док се плен дели у складу са уговореним законом. Уколико, сталним приступањем очајних људи, ова пошаст стекне и територију, установи седиште владе, окупира градове и потчини народ, она ће тада отвореније понети име краљевства. Јер ово јој се име сада очигледно додељује, не путем уклањања похлепе, већ путем увођења некажњивости. Прикладан је и истинит био одговор који је Александру Великом дао пират кога је заробио. Када га је краљ питао шта му значи освајање мора, пират је пркосно одговорио: „Исто што и теби освајање целог света; али пошто ја то радим малим бродом, мене зову пљачкашем, а пошто ти то радиш помоћу велике флоте, ти си император“.¹⁰¹

Очигледни су, дакле, као и на бројним другим местима код Августина, елементи који се, у типичном маниру класичног реализма у међународним односима, осврћу на питање људске природе, као и назнаке једног од најважнијих реалистичких мотива: државоцентричности (у овом контексту, од секундарног је значаја што није реч о државама какве познаје савремено доба – реч је заправо о схватању да се политика доминантно одвија у групама, политичким заједницама као унитарним актерима заснованим на заједничком идентитету и интересима). Утицај августиновског реализма може се, према Холингворту, пратити до савременог доба: Кисинџерово (Henry A. Kissinger) схватање историје и улоге државника у њој, изнето у првој књизи његових мемоара,¹⁰² у потпуном је сагласју са Августиновим списима старим више од једног и по миленијума.

¹⁰⁰ Reinhold Niebuhr: “Augustine’s Political Realism”, у: McAfee Brown, Robert (ed.): *The Essential Reinhold Niebuhr: Selected Essays and Addresses*, Yale University Press, New Haven [CT] – London, 1986, p. 124.

¹⁰¹ Свети Августин: *О држави Божјој*, IV, 4, нав. према: Miles Hollingworth: “Augustine of Hippo”, in: Robert Schuett and Miles Hollingworth (eds.): *The Edinburgh Companion to Political Realism*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2018, p. 153.

¹⁰² *Ibid.*, p. 158. Холингворт несумњиво мисли на трећи део првог поглавља прве књиге Кисинџерових мемоара, насловљен „Уверења државничког шегрта“. У њему Кисинџер излаже своје схватање историје: по њему, она „није кувар који нуди испробане рецепте. Она подучава путем аналогije, не путем максима. Она може осветлити последице деловања у упоредивим ситуацијама, али свака генерација мора сама да открије које су ситуације заправо упоредиве“. И наставља, нешто касније, речима које и данас остају политички *credo* реализма у међународним односима: „Ако нас историја ичему учи, то је да не може бити мира без еквилибријума, нити правде без уздржаности“. Видети: Henry Kissinger: *White House Years*, Little, Brown and Company, Boston [MS] – Toronto, 1979, стр. 54-55.

Научни реализам се, дакле, својим основним претпоставкама, од најранијег времена уливао у политички реализам – чак и онда када за ова становишта још увек нису постојали прецизни и широко прихваћени називи. Роџер Спегеле (Roger Spegele) нуди дистинкцију између „концесионог“ и „здраворазумског“ реализма: оба еминентно политичка, и оба снажно укореењена у филозофским и метатеоријским расправама какве смо покушали да представимо у горњим пасусима.¹⁰³ У следећем кораку, реализам се прелива из домена теорије у домен спољне стварности: практичне политике, у виду *реалполитике*, која је, иако утемељена у политичком реализму, ипак специфичан и самосвојан концепт – упркос грешкама које се у литератури неретко чине њиховим поистовећивањем.¹⁰⁴

2.2 Попер, Кун, Лакатош, Фајерабенд

Проблем настанка, развоја и могућности напретка научних теорија/парадигми, свакако је један од најпроминентнијих у модерној филозофији науке. Питање, дакле, није само да ли нешто такво као екстерна стварност постоји, и уколико постоји, да ли ју је могуће спознати, већ како развити инструменте за објашњење и разумевање такве стварности, те како омогућити и вредновати развој теоријских парадигми које би тако нешто омогућиле. Од суштинског значаја у овом процесу јесте настанак нових идеја и њихова инкорпорација у постојеће системе мишљења. Ове нове идеје морају истовремено надилазити оквири постојећих парадигми, како би донеле одговарајући *novum*, али у извесном смислу такође бити у њима укореењене, како би постојао континуитет научног напретка. Гилберт Рајл (Gilbert Ryle) ово формулише на следећи начин:

Такве круцијалне идеје, будући да су нове, на почетку нису усклађене са старим. Њихова се снага брзо спознаје али њихове логичке моћи тек треба одредити, као што треба одредити и логичке моћи старих идеја, које тек треба да буду доведене у везу са новим. Задатак асимилације нових круцијалних идеја у неузнемирени крвоток свакодневног мишљења постаје све неодложнији и све тежи зато што су ове идеје на почетку нужно узбудљиве. [...] За разлику од ових идеја, мада су им често интегрални део, постоје и идеје које би се могле описати као филозофски кардиналне идеје. Наиме, логичко разјашњавање ових идеја води непосредно размрсивању неког сложеног, замршеног чвора међусобно повезаних идеја. Кад се исцртају и ове кључне идеје, географија читавог региона одређена је бар у једној скици.¹⁰⁵

Бавећи се истраживањем дуализма између логике и методологије истраживања – што је тема од првокласног значаја за разумевање проблема које обрађује Лакатош – амерички прагматиста Џон Дјуи примећује да „Проблем сведен на свој најпростији облик гласи, да ли истраживање у свом властитом току може развити логичка мерила и логичке форме

¹⁰³ Roger D. Spegele: *Political Realism and International Theory*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, pp. 5-19.

¹⁰⁴ John Bew: *Realpolitik: A History*, Oxford University Press, Oxford, 2015, pp. 5-6.

¹⁰⁵ Гилберт Рајл: „Филозофски аргументи“, у: Александар Павковић (ур.): *Свест и сазнање: Огледи из савремене аналитичке филозофије*, Нолит, Београд, 1980, стр. 83-84.

којима се *даље* истраживање мора покоравати?¹⁰⁶ Он даје и тентативан одговор: „*може*, јер их је већ развијало“, и наставља, „У исти мах би се могло затражити од онога који приговара да пружи макар један случај напретка у научним методама који није настао самоисправљањем процеса истраживања; нека укаже само на један случај који се дугује примени мерила *ab extra*“.¹⁰⁷

Метатеоријску матрицу, која је требало да понуди решење овог проблема, познату у филозофији науке као „методологија научно-истраживачких програма“ (*Methodology of Scientific Research Programs – MSRP*), мађарски филозоф науке Имре Лакатош је развио услед потребе за новим алатом за евалуацију научних теорија – и то таквим који би отклонио недостатке концепата које су понудили Карл Попер и Томас Кун, те премостио јаз између њих.¹⁰⁸ Размотрићемо, зато, у кратким цртама, основне поставке Попера и Куна. Након дискусије о Лакатошевој рецепцији њихових поставки и дометима примене Лакатошеве матрице на реалистичку парадигму у науци о међународним односима, осврнућемо се и на једну сасвим атипичну позицију у расправама о научном напретку: епистемолошки анархизам Паула Фајерабенда (Paul Feyerabend).

Некада близак „Бечком кругу“ и логичким позитивистима, Попер се тридесетих година XX века удаљава од њих. Критикујући посебно Рудолфа Карнапа као једног од најпознатијих представника логичког позитивизма, Попер развија полазиште према коме постоји суштинска разлика између логичке вероватноће и степена потврђености хипотезе. Он „није заинтересован да расправља о ‘вероватноћи’ научних хипотеза, већ сматра да је битно размотрити могућност процењивања тога какве је провере, каква је искушења нека конкретна хипотеза издржала, доказујући тако да је вредна да се одржи у животу. [...] За Попера, дакле, садржај једне теорије – који је исто што и њена невероватноћа – одређује њену проверљивост и њену поткрепљеност“.¹⁰⁹ Теорије које се проверавају, и хипотезе на којима су засноване, а које су показале одређену вредност, ваља, према Поперу, напуштати само са добрим разлогом (код Попера, овај разлог наступа када се оствари оповргљивост теорије): непрестано и нихилистичко одбацивање теорија и хипотеза није прави начин да се оствари научни напредак, већ он мора да уследи захваљујући пажљивој, минуциозној употреби критичког мишљења: „Догматско становиште везивања за једну теорију док год је то могуће, од великог је значаја. Без њега никад не бисмо могли да откријемо шта све једна теорија садржи – напустили бисмо теорију пре него што бисмо заиста имали прилике да установимо њену снагу; као последица, ниједна теорија никада не би могла да одигра своју улогу уређења света, припремајући нас за будуће догађаје и привлачећи нашу пажњу на догађаје које иначе никада не бисмо приметили“.¹¹⁰

¹⁰⁶ Џон Дјуи: *op. cit.*, стр. 63.

¹⁰⁷ *Ibid.*

¹⁰⁸ Видети: Karl Popper: *The Logic of Scientific Discovery*, Routledge, London, 2002; Томас Кун: *Структура научних револуција*, Београд, Нолит, 1974; Imre Lakatos: *The Methodology of Scientific Research Programmes [Philosophical Papers, Vol. 1]*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989; Imre Lakatos and Alan Musgrave (eds): *Criticism and the Growth of Knowledge – Proceedings of the International Colloquium in the Philosophy of Science, London, 1965, vol. 4*, Cambridge University Press, London, 1970.

¹⁰⁹ Станиша Новаковић: *Хипотезе и сазнање. Улога хипотеза у расту научног сазнања*, Нолит, Београд, 1984, стр. 143-144.

¹¹⁰ Karl R. Popper: *Conjectures and Refutations*, Routledge & Kegan Paul, London, 1964, p. 312.

Међутим, према Лакатошу, Поперова метода фалсификације, која је подразумевала да се теорија може (и мора) оповргнути једним јединим супротним случајем забележеним у емпиријској стварности, превише је ригидна и ограничена и представља неадекватан концепт за евалуацију научних теорија, којима се мора допустити нешто више еластичности. Тврдња да само фалсификација може обезбедити потпуну научну извесност свакако је лишена компатибилности са необично комплексним предметом проучавања науке о међународним односима.¹¹¹ За овакву Поперову поставку несумњиво важи оно што је Стивен Волт једном приликом утврдио за Лакатошеву: уколико би била стриктно примењена, питање је да ли би то „преживела“ било која теорија, парадигма или истраживачки програм у оквиру целокупне дисциплине.

Са Куновом поставком, ствари стоје још горе: његово поимања научних револуција готово је у потпуности непримењиво у области друштвено-хуманистичког поља, па тако и науке о међународним односима. Томас Кун сматра да наука није стално и трајно постојана, али, са друге стране, и да не воде све промене у оквиру науке у правцу једнозначног и једносмерног напретка. Насупрот томе, по њему, „природан“ облик науке јесте такозвана „нормална наука“, која се јавља као „истраживање које је чврсто засновано на једном или на више прошлих научних достигнућа, достигнућа за која нека одређена научна заједница признаје да за неко време пружају основу њену даљу праксу“. Она, као таква, по дефиницији „не тежи никаквим новитетима“. У оквиру „нормалне науке“ увек постоји преовлађујућа научна парадигма, коју Кун одређује двојачко: као „читаву констелацију уверења, вредности, техника [...], које деле чланови једне дате заједнице“, и као „једну врсту елемента у тој констелацији, она конкретна решења загонетки која, употребљена као модели или као примери, могу да замене експлицитна правила као основу за решење преосталих загонетки нормалне науке“.¹¹²

Стање „нормалне науке“, међутим, повремено бива узбуркано, па и радикално угрожено, појавом онога што Кун назива научним револуцијама. „Као и избор између ривалских политичких институција“, каже Кун, „избор између ривалских парадигми показује се као избор између неспојивих начина живота у једној заједници“. Следствено, научне револуције се одређују као „оне некумулативне развојне епизоде у којима је старија парадигма у потпуности или делимично замењена једном новом која је неспојива са том старом“. Дакле, нова парадигма се не појављује синхронијски, тако што би се кроз академско ривалство борила за примат са старом; уместо тога, она наступа дијахронијски, тако што, делујући кроз краткотрајну „развојну епизоду“ у виду научне револуције, истискује стару парадигму да би ускоро и сама постала преовлађујућа у оквиру нове „нормалне науке“.¹¹³

Када је реч о науци о међународним односима, може се поуздано тврдити да концепт научних револуција није применљив на ову научну област, нити се (упркос увек постојећој начелној могућности другачијег исхода) у непосредној будућности њеног

¹¹¹ Марина Илић и Никола Јовић: „Научне револуције: Попер, Кун, Лакатош и наука о међународним односима“, *Sintezis* III/1, 2011: стр. 103; Дуња Шешеља: „Теорија истине и научни реализам у Поперовој филозофији науке“, *Arhe*, II(3), 2005: стр. 83-99.

¹¹² Томас Кун, *op. cit.*, *passim*. Нав, према: Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, *op. cit.*, стр. 213-214.

¹¹³ Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, *op. cit.*, стр. 214.

развоја може очекивати наступање овог феномена. Ово се може поткрепити путем анализе трију елемената Куновог учења:

1. Проблем монопарадигматизма. Поменуто Куново схватање дијахронијског наступања теоријских парадигми крајње је проблематично. Према Куну, скупови појединачних теорија сачињавају парадигму уколико „деле заједнички садржај који их чини несамерљивим у односу на друге парадигме“. У највећем делу корпуса друштвених наука уопште, па и науке о међународним односима посебно, међутим, термин „парадигма“ подразумева различите појмове („научно-реалистичка парадигма“ и „реалистичка парадигма у међународним односима“, на пример, постоје као појмови различитих категорија али једнаке легитимности). Не само што се концепт „парадигме“ не употребљава у смислу у коме га развија и тумачи Кун, већ то не би било ни могуће, па ни академски пожељно. Принцип несамерљивости, на овај начин постављен у средиште самог концепта научне парадигме, неумитно би довео до парализе развоја науке о међународним односима, између осталог и тако што би онемогућио заснивање макар једне научне парадигме – да се и не говори о више њих. Овај елемент анализе је општег карактера, док наредна два из њега логички проистичу.¹¹⁴

2. Шта је парадигма у науци о међународним односима? О овом питању, узевши у обзир Кунову дефиницију, али и независно од ње, не постоји ни минимална сагласност међу ауторима који се науком о међународним односима баве са аспекта филозофије науке. Парадигмама се, начелно, најчешће сматрају „велике“ међународне теорије, попут реализма или либерализма – понекад уз додатак теорија попут марксизма или феминизма. Такозване „велике дебате“ у науци о међународним односима такође могу понудити део решења: Друга велика дебата би, на пример, у том смислу предложила дуализам између традиционалне (холистичке) и формалне (бихејвиористичке) парадигме; Четврта велика дебата донела би тензије између позитивистичко-рационалистичке (реализам и либерализам) и постпозитивистичко-рефлексивистичке парадигме (конструктивизам, постструктурализам). Овај појам се понекад јавља као еквивалент Лакатошевих „истраживачких програма“, док се у другим приликама њиме означавају проблемска језгра унутар већих теорија („институционалистичка парадигма“). Концепт је, дакле, у односу на стање и потребе науке о међународним односима, исувише безобалан. Он се међутим, додатно проблематизује у трећем елементу анализе.¹¹⁵

3. Питање несамерљивости. Као што је речено, Кун поставља принцип несамерљивости садржаја као гранични камен међу различитим парадигмама („скуповима појединачних теорија“). За њега, ова несамерљивост се јавља у тројаком виду: као концептуална, опсервациона или методолошка несамерљивост. Нема, чини се, ваљаних разлога да се овом принципу не дода још једна, четврта димензија: епистемолошко-онтолошка несамерљивост. Ова димензија би се, за разлику од преостале три, могла пронаћи и применити у теоријском корпусу науке о међународним односима и, грубо речено, одговарала би линији подела у оквиру Четврте велике дебате. Носиоци тако (епистемолошко-онтолошки) радикално различитих парадигми могле би, у том случају, бити реалистичка и социјално-конструктивистичка теорија. Међутим, овде се још једном показује да је Кунова пројекција погрешна: не само да социјални конструктивизам, у

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Ibid., стр. 215.

годинама свог пуног теоријског набоја, није истиснуо реализам и постао доминантна теорија у оквиру науке о међународним односима, већ се (између осталог, на примеру Вентове критике Волцове неореалистичке теорије међународне политике) показало да чак и суштински удаљене теорије могу да постоје напоредо и воде релативно плодоносан дијалог, на корист развоја целокупне научне области.¹¹⁶

Лакатошева идеја је значајно другачија. Најпре, важно је истаћи да његова намера није само да омогући адекватну евалуацију науке (или неке њене теорије) као такве, већ да конструише средство којим би се мерио напредак у оквиру те науке; односно, њено напредовање у могућности и способности да пружи квалитетне теорије. У том циљу, мора се одустати од процене теорија у целини, и прећи на процену секвенци или сегмената теорија, које назива истраживачким програмима.¹¹⁷

Ваља, према овом аутору, напустити „наивни фалсификационизам“, и прихватити „софистицирани фалсификационизам“, који подразумева да је теорија оповргнута тек онда када се уместо ње појави боља теорија. Овај квалитет теоријског напретка мери се преко концепта проблемских заокрета (*problemshifts*) који могу бити дегенеративни или прогресивни. Када, у таквом низу теорија које доносе проблемске заокрете, нове теорије пружају нови емпиријски садржај, односно, могу предвидети нове и неочекиване чињенице, које се затим емпиријски потврђују, тада је теоријска серија теоријски и емпиријски прогресивна. Проблемски заокрет – и следствено, целокупан истраживачки програм – је прогресиван уколико, и само уколико су задовољена оба аспекта (теоријска и емпиријска прогресивност). У супротном, они су дегенеративни, што значи да се нове претпоставке уводе само ради *ad hoc* отклањања теоријских аномалија, без могућности предикције нових чињеница и њиховог емпиријског потврђивања.¹¹⁸

Истраживачки програм се састоји од скупа темељних, непромењивих и неоспоривих претпоставки које представљају теоријско тврдо језгро (*hard core*). Оно је окружено заштитним појасом, који представља скуп потврђених и прилагођених, али оспоривих помоћних хипотеза које могу бити замењене – у ком случају долази до унутарпрограмског проблемског обрта. И тврдо језгро и заштитни појас морају, на основу „одлуке својих пропонената“, да буду третирани у складу са методолошким правилима у виду позитивне и негативне хеуристике, која указују на нужне правце развоја истраживачког програма.

Негативна хеуристика забрањује усмеравање истраживачких поступака у правцу тврдог језгра теорије – њега чини скуп неоспоривих претпоставки; уместо тога, научник мора развијати помоћне хипотезе у оквиру програмског заштитног појаса и усмеравати свој доказни поступак (*modus tollens*) на њих – ово налаже позитивна хеуристика истраживачког програма, која „спашава научника од тога да буде збуњен океаном аномалија“.¹¹⁹ Од исхода поступка реформулације и тестирања хипотеза у области

¹¹⁶ *Ibid.*

¹¹⁷ Imre Lakatos, *The Methodology of Scientific Research Programmes* [Philosophical Papers, Vol. 1], Cambridge University Press, Cambridge, 1989, pp. 8-101. Нав, према: Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, *op. cit.*, стр. 215.

¹¹⁸ *Ibid.*, pp. 33-34. Нав, према: Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, *op. cit.*, стр. 216.

¹¹⁹ Imre Lakatos, *The Methodology of Scientific Research Programmes* [Philosophical Papers, Vol. 1], *op. cit.*, p. 50.

програмског заштитног појаса директно зависи прогресиван или дегенеративан карактер истраживачког програма.¹²⁰

Управо по овом питању води се жустра дебата о карактеру истраживачког програма реализма у међународним односима. Васкезова оштра критика реализма је на становишту да теорије које овај правац генерише не пролазе тест адекватности по три основа: емпиријске прецизности, оповргљивости и производње прогресивних истраживачких програма као супротности оним дегенеративним.¹²¹ Надаље, Васкез тврди да је „теоријско обогаћивање“ реализма током његовог историјског развоја недвосмислено дегенеративно, утолико што служи генерисању великог броја теорија и претпоставки које, на крају, могу једнако да објасне и предвиде било који међународно политички исход (ово је, према Васкезу, „писмо – ја побеђујем, глава – ти губиш“ ситуација).

Васкез ово покушава да демонстрира тако што ће показати да реализам

(1) испољава протејски карактер у свом теоријском развоју; што се одражава кроз (2) неспремност да се прецизира који облик (или облици) теорије сачињава праву теорију, што би, у случају оповргавања, водило одбацивању парадигме; као и (3) трајно и упорно усвајање помоћних пропозиција како би се објаснили емпиријски и теоријски недостаци који значајно превазилазе могућност истраживача да их тестирају; и (4) генерално одсуство снажних теоријских налаза.¹²²

При томе, Васкез евалуира реализам искључиво кроз Волцову теорију равнотеже снага. Ово објашњава Волцовом доминацијом у области реалистичког проучавања међународних односа, нарочито оног њиховог дела који се бави проблемима безбедности, као и централношћу претпоставке о равнотежи за целокупан реалистички корпус, почев од класичног а закључно са „неотрадиционалним“ реализмом.¹²³ Други кључни део Волцове теорије, питање ефеката поларности на стабилност система, искључен је из анализе, јер, према Васкезу, за разлику од питања равнотеже снага, није остварио статус истраживачког програма.

Као што је речено, Џон Васкез евалуира реалистички истраживачки програм преко Волцове претпоставке о равнотежи снага. Она је, у Волцовој теорији, исказана у виду основног закона међународне политике: „Политика равнотеже снага превладава увек када су испуњена два, и само два, услова: да је поредак анархичан и да га чине јединице које желе да опстану“.¹²⁴ Ова пропозиција, према Васкезу, међутим, са једне стране не издржава тест историјске анализе, односно емпиријску верификацију; са друге стране, она је, у савременом неокласичном истраживању толико пута и на толико начина (пре свега, код Волта и Швелера) да је јасно да је реч о механичкој производњи великог броја теорија

¹²⁰ Нав, према: Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, *op. cit.*, стр. 216.

¹²¹ John Vasquez, *op. cit.*, pp. 899-900.

¹²² *Ibid.*, р. 902. Нав, према: Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, *op. cit.*, стр. 217.

¹²³ Joseph M. Parent and Sebastian Rosato, “Balancing in Neorealism”, *International Security*, 40(2), Fall 2015: pp. 51-86.

¹²⁴ Кенет Н. Волц, *Теорија међународне политике*, Центар за цивилно-војне односе – Александрија прес, Beograd, 2008, стр. 134.

које би експланаторно и предиктивно покриле све замисливе исходе – а ово јасно сведочи о дегенеративности истраживачког програма. Та дегенеративност, у Васкезовој перспективи, иде до апсолутне непоправљивости реалистичке парадигме.¹²⁵

На Васкезове критике одговарали су и Кенет Волц и неотрадиционалистички тумачи његове теорије. Њихови одговори на Васкезове коментаре, али и њихове узвратне критике, крећу се, углавном, дуж двеју основних линија: са једне стране, доводи се у питање Васкезов начин употребе Лакатошеве методологије приликом евалуације реалистичког истраживачког програма; са друге стране, негира се адекватност саме Лакатошеве матрице за метатеоријску евалуацију уопште.

Кенет Волц сматра да Васкез: 1) не разуме његову пропозицију о балансирању, која подразумева да „међународни политички систем тежи ка еквibriјуму али га нужно не достиже“; 2) конфузно употребљава појмове „парадигма“, „теорија“ и „истраживачки програм“, превиђајући у свом походу на реализам да се чак ни класични и неореалисти не могу сматрати делом исте парадигме; 3) не уочава емпиријску прогресивност реализма превиђајући постхладноратовски мултиполаризам као испуњење реалистичких предикција. Надаље, сам структурални реализам, као доминантно дескриптивно-експланаторна теорија, још увек није доживео да, унутар свог сазнајног поља, буде замењен бољом теоријом, будући да је „способност теорије да објашњава важнија од њене способности да предвиђа [...] Успех у објашњавању, не предвиђању, јесте крајњи критеријум за добру теорију“.¹²⁶

Стивен Волт је, поред Рендала Швелера и његове антипарадигматске позиције, аутор који најпре доводи у питање саму оправданост употребе Лакатошевог модела, тврдећи да је он одбачен у највеће делу филозофије науке. У том смислу, он оповргава Лакатошеве тврдње да аутори који делују у оквиру истог истраживачког програма нужно морају делити све темељне претпоставке теоријског тврдог језгра, као и да се теоријски прогрес одвија искључиво на ободима а не у самом средишту истраживања.

Такође, Волт оспорава Лакатошеву операционализацију идеје научног прогреса, будући да је готово немогуће регистровати и одмерити „нови емпиријски садржај“ који се узима као кључни критеријум прогресивности програма. На крају, Лакатошево одбацивање *ad hoc* модификација теорије такође је неприхватљиво: према Волту, свако побољшање теорије које отклања неки проблем или нејасноћу, инхерентно представља напредак. У том смислу, било да Волтова рецепција Волцове теорије равнотеже снага представља модификацију или оспоравање (што су две опције између којих Васкез као да

¹²⁵ Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, *op. cit.*, стр. 217-218.

¹²⁶ Kenneth N. Waltz, “Evaluating Theories”, *American Political Science Review* 91(4), December 1997: pp. 914-915. Додатно о експланаторном потенцијалу реализма, видети у: Mladen Lišanin, “International Security: The Explanatory Potential of Realist Theory”, in: *International Scientific Conference ‘Archibald Reiss Days’, Belgrade, March 10-11, Thematic Conference Proceedings of International Significance*, Academy of Criminalistics and Police Studies, Belgrade, 2016, pp. 528-536. Нав, према: Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, *op. cit.*, стр. 218; Nicholas Onuf: “Structure? What Structure?”, *International Relations*, 23(2), June 2009: pp. 183-199.

има проблем да се определи), то никако не може бити узето као знак дегенеративности истраживачког програма.¹²⁷

Одговори на Васкесове критике које упућују Кристенсен и Снајдер, као и Елман и Елман, јесу најбазичније и најмање оштре, будући да ови аутори прихватају Васкесову елементарну позицију о адекватности примене Лакатошеве методологије.¹²⁸ Њихова је намера само да покажу да њихове теорије: 1) не припадају стриктно неореалистичком корпусу, имајући у виду значај који придају варијаблама са нивоа јединица (Кристенсен и Снајдер); 2) издржавају тест емпиријске стварности, односно добијају потврду у историјској анализи (Кристенсен и Снајдер, Елман и Елман); те нису на адекватан начин подвргнуте анализи уз употребу Лакатошеве методологије (Кристенсен и Снајдер, Елман и Елман).¹²⁹

Вилијам Волфорт, који се у дебату укључио нешто касније, близак је Волтовом одбацивању лакатошијанске метатеоријске евалуације, уз специфичну аргументацију: иако не оспорава потребу да се теорије евалуирају на основу прецизних и емпиријски ваљаних критеријума, он сматра да би ригидна употреба Лакатошеве методологије, као и тврдоглаво инсистирање на оштрој класификацији теоријских приступа, читаву дисциплину одвело у штетни парадигматизам, чиме би свака прогресивност заправо била паралисана. Другим речима, он се залаже за већу пропулзивност – иако не безобалност – истраживачких програма, а разноврсност приступа у оквиру реалистичке теорије не види као индикатор њене дегенеративности.¹³⁰

На сличном трагу је и Рендал Швелер, када каже да

Нема дефинитивне или „јединствене“ теорије политичког реализма; уместо тога, постоје бројне реалистичке теорије које потичу из истих првобитних принципа и основног скупа претпоставки. Посматрано заједно, ово велики и растући корпус дела чини теоријску перспективу која је остварила статус доминантног истраживачког програма. [...] Политички реализам је, међутим, и више од истраживачког програма; он је и практична филозофија или поглед на свет – и то дубоко песимистичан у погледу

¹²⁷ Stephen M. Walt, “The Progressive Power of Realism”, in: John A. Vasquez and Colin Elman (eds.), *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, Prentice Hall, Upper Saddle River [NJ], 2003, pp. 58-65. Нав. према: Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, оп. cit., стр. 219.

¹²⁸ Thomas J Christensen and Jack Snyder, “Progressive Research on Degenerate Alliances”, in: John A. Vasquez and Colin Elman (eds.), *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, Prentice Hall, Upper Saddle River [NJ], 2003, pp. 66-73; Colin Elman and Miriam Fendius Elman, “Lakatos and Neorealism: a Reply to Vasquez”, in: John A. Vasquez and Colin Elman (eds.), *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, Prentice Hall, Upper Saddle River [NJ], 2003, pp. 80-86.

¹²⁹ Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, оп. cit., стр. 219.

¹³⁰ William C., Wohlforth “Measuring Power – and the Power of Theories”, in: John A. Vasquez and Colin Elman (eds.), *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, Prentice Hall, Upper Saddle River [NJ], 2003, pp. 250-265; видети и: William C. Wohlforth, “No One Loves a Realist Explanation”, *International Politics*, 48(4/5). 2011: pp. 441-459. Нав. према: Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, оп. cit., стр. 219.

људског стања, моралног напретка и могућности људског разума да створи свет мира и хармоније.¹³¹

Када је овако одредио реалистичку перспективу, Швелер је био приморан и да одговори на Васкесову кључну критику: ону о одсуству препознатог тврдог језгра реализма у међународним односима. Према Швелеру, дакле, тврдо језгро реализма јесте скуп од седам кључних, заједничких, неоспоривих претпоставки: 1) политика се спроводи, и људска лојалност доминантно почива, на групном а не индивидуалном нивоу; 2) у међународном политичком систему влада стање анархије; 3) моћ је фундаментално својство међународне политике; 4) међународну интеракцију карактерише склоност ка конфликту; 5) није могуће трајно превазилажење конфликта путем формулисања „науке о миру“; 6) моралност је производ моћи, а не обратно; и 7) у случају спора, државне потребе и државни разлог надјачавају моралност.¹³²

Швелерово одређење теоријског тврдог језгра чини се као веома убедљиво: готово да је немогуће пронаћи значајнију реалистичку теорију међународне политике или њеног заступника који би одступали од ових претпоставки. Тиме је у великој мери успешно одговорено на једну од Васкесових најснажнијих и најозбиљнијих критика. Након плодне и недвојбено корисне, вишегодишње размене аргумената о евалуацији реализма у контексту Лакатошеве метатеоријске матрице, чини се да је већина полазних аргумената свих страна изведена до краја и да се дебата претвара у разговор глувих. У следећем кораку, потребна је евалуација евалуације пре него што се крене у нову метатеоријску размену.¹³³

Ако је по било ком питању било сагласности на почетку дебате између Џона Васкеза с једне, структуралних реалиста са друге, и неокласичних реалиста са треће стране, онда је то потреба за постојањем прецизних критеријума евалуације научних теорија и њиховог развоја. Чини се неспорним да Лакатошева методологија научно-истраживачких програма представља уверљив и драгоцен напредак у односу на Поперов критеријум фалсификације и, нарочито, Кунов концепт смене научних парадигми кроз научне револуције. Један од њених главних квалитета је тежња да се, у оквиру прецизних критеријума, иде ка највећој могућој метатеоријској флексибилности, суптилности, и софистицираности.¹³⁴

У том смислу, јасно је да је претерано ригидна примена Лакатошеве методологије супротна самој сврси матрице и намери њеног аутора. Било да се матрица сматра перфектном или местимично мањкавом (а друга варијанта је вероватно ближа истини), она мора бити тумачена и примењивана тако да омогући исправну евалуацију теорије, не

¹³¹ Randall L. Schweller, “New Realist Research on Alliances: Refining, Not Refuting, Waltz’s Balancing Proposition”, in: John A. Vasquez and Colin Elman (eds.), *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, Prentice Hall, Upper Saddle River [NJ], 2003, pp. 74-75.

¹³² Ibid.

¹³³ Patrick Thaddeus Jackson and Daniel H. Hexon, “Paradigmatic Faults in International Relations Theory”, *International Studies Quarterly*, 53(4), December 2009: pp. 907-930; Jonathan Joseph and Colin Wight (eds), *Scientific Realism and International Relations*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010; John J. Mearsheimer and Stephen Walt, “Leaving Theory behind: Why Simplistic Hypothesis Testing is Bad for International Relations”, *European Journal of International Relations*, 19(3), September 2013: pp. 427-457. Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, *op. cit.*, стр. 219-220.

¹³⁴ Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, *op. cit.*, стр. 220-221.

одричући јој истовремено готово сваку могућност прогресивног развоја услед одсуства изнијансираности. Сва тројица поменутих филозофа науке сложили би се да у одлуци о начину спровођења метатеоријске евалуације, осим логичког, постоји и извешан социолошки моменат који сведочи о намерама онога ко евалуацију спроводи. Чини се да Џон Васкез није задовољио тражени ниво флексибилности, како би његов, иначе драгоцен покушај процене теорије, у потпуности остварио своју сврху.

Једнако крупна грешка, али на супротној страни, био би покушај спашавања теорије по сваку цену, увођењем бесмислено великог броја, понекад и међусобно супротстављених, претпоставки, које би објашњавале и предвиђале све, заправо не објашњавајући и не предвиђајући ништа. Чини се да је највећи број реалиста успео да избегне ову замку, било тако што су, попут Кенета Волца, своју теорију понудили искључиво у узми-или-остави облику, било тако што су, попут већине неокласичних аутора, проширили или рефокусирали сазнајно поље теорије а додатне претпоставке покушали да објасне адекватном употребом иновативних варијабли.

Академски простор је, за разлику од већине других друштвених сфера, област где је размена мишљења и ставова корисна и ако не дође ни до каквог приближавања међу њима. У том смислу, дебата о лакатошијанској евалуацији реалистичког истраживачког програма испунила је важну сврху: иако нико није одустао од почетних позиција, понуђени су убедљиви одговори како на периферна тако и на кључна теоријска и метатеоријска питања и, као и обично, отворен простор за нове унутарпарадигматске и међупарадигматске дебате.¹³⁵

Подстакнут наслеђем Попера, Куна и Лакатоша, амерички филозоф аустријског порекла Паул Фајерабенд понудио је особен поглед на питања научне методологије и развоја науке. Његов епистемолошки анархизам, изложен у бројним текстовима и предавањима, а најкохерентније формулисан у кључном делу *Против метода (Against Method)*¹³⁶ из 1975. године, подразумева да не постоје, нити могу постојати, некаква општа методолошка правила која би управљала развојем науке.¹³⁷ Отуда се и раст сазнања, као несумњива сврха науке, не може остварити ригидном употребом јединствене, наводно супериорне методологије, као што се њеном употребом не може ни вршити евалуација постојећих теорија. Уколико би се са тако нечим покушало, тврдио је, то би неизбежно довело до кочења и онемогућавања било каквог научног напретка.

Фајерабенд је видео Поперову методу фалсификације, засновану на критичком рационализму, као једну од таквих метода, и зато ју је одбацивао. Није одбацивао, али је критиковао и предлагао модификацију Куновог концепта несамерљивости: сматрао је да, концепт несамерљивости може функционисати само изван логичког домена, а да чињеница да две теорије јесу или нису несамерљиве, ништа не говори о вредности ниједне од двеју теорија. Од Куна је са нешто више ентузијазма, мада поново уз извесне

¹³⁵ Младен Лишанин: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, ор. cit., стр. 221.

¹³⁶ Paul Feyerabend: *Against Method*, Verso, London, 1993 (треће издање). Друга студија од значаја за разумевање Фајерабендове мисли је *Наука у слободном друштву (Science in a free society)*, објављена 1978. године: Paul Feyerabend: *Science in a Free Society*, NLB, London, 1978.

¹³⁷ Alan Bryman: *Social Research Methods*, Oxford University Press Inc., New York [NY], 2012; David Leopold and Marc Stears: *Political Theory: Methods and Approaches*, Oxford University Press, New York [NY], 2008.

модификације, преузео принцип „постојаности“ (*tenacity*), сматрајући да су „теорије способне да се развијају, да се побољшавају, па тако можда неутралишу неке тешкоће које прво нису биле у могућности да савладају“.¹³⁸ Он је, дакле, „одлучно против модела нормална наука – револуција – нормална наука – револуција итд., ‘где се професионална глупост периодично замењује филозофским изливима, да би се поново појавила на »вишем нивоу«’“.¹³⁹

Лакатошева методологија је, у Фајерабендовој визири, стајала значајно боље: осим што је Лакатоша, како пише у предговору студије *Против метода*, сматрао једним од најбољих пријатеља, такође је и његов приступ проблему развоја науке сматрао инхибираним епистемолошким анархизмом, будући да Лакатошева матрица није претендовала да наметне строга и прецизна методолошка правила за евалуацију научних теорија/истраживачких програма/парадигми. И заиста, према Фајерабенду, уколико би се, посматрајући историју науке, могло формулисати једно такво правило („принцип“), оно би једино могло да гласи „Све може!“ (*Anything goes!*). Другим речима, све методологије нужно имају своја ограничења, а вредности теорија се морају процењивати идиосинкратички и у зависности од контекста. Фајерабендов епистемолошки анархизам, дакле, не подразумева сумњу у могућност сазнања (а још мање потенцијалне друштвене импликације у виду политичког анархизма), већ у могућност успостављања ригидних правила за евалуацију научног напретка: овакви покушаји, осим што су неуспешни у евалуацији, такође су потенцијално опасни јер заустављају напредак науке и раст на њој заснованог сазнања. У том смислу је, како ће се видети у одељку о методологији, Фајерабендова мисао (уз Лакатошеву), ако не експлицитно онда свакако имплицитно, далеко прикладнија за разумевање реалистичких приступа проучавању међународних односа него што су то поставке Карла Попера или Томаса Куна.

3. Реализам у Великим дебатама о међународним односима

Историја науке о међународним односима неретко се представља кроз ток такозваних Великих дебата: реч је о низу од неколико мање или више непосредних размена ставова о основним теоријским, методолошким и сазнајним поставкама различитих школа у оквиру науке о међународним односима, од њеног настанка у институционализованом облику 1919. године па до савременог доба. Многи аспекти концепта Великих дебата – почевши, на пример, од самог броја дебата које су се до сада одиграле – остају спорни; међутим, оно око чега нема спора јесте да су реалистичка школа међународних односа и многи њени истакнути представници остварили значајно учешће у Великим дебатама.

Првом великом дебатом у науци о међународним односима сматра се спор између реалиста и идеалиста, између Првог и Другог светског рата, о природи међународне политике (перспективама сарадње и сукоба) и, још важније, о природи научне дисциплине

¹³⁸ Станиша Новаковић: *Хипотезе и сазнање. Улога хипотеза у расту научног сазнања*, Нолит, Београд, 1984, стр. 207.

¹³⁹ Paul Feyerabend: “Consolations for the Specialist”, у: Imre Lakatos and Alan Musgrave (eds.): *Criticism and the Growth of Knowledge – Proceedings of the International Colloquium in the Philosophy of Science, London, 1965*, vol. 4, Cambridge University Press, London, 1970, p. 202; нав. према: Станиша Новаковић, *op. cit.*, стр. 207.

која би овим питањима требало да се бави. Питање је било да ли је потребан хладни аналитички приступ, који би тежио што прецизнијем разумевању стварности онакве каква заиста јесте, или нормативни поглед, заснован на вредностима и жељеним исходима, чиме би се, у крајњем, допринело успостављању мирољубиви(ји)х односа међу државама. Парадигматична за Прву дебату је дискусија Едвара Халета Кара, родоначелника класичног реализма какав данас познајемо, против, како је сматрао, наивног идеализма Нормана Енцела (Norman Angell), изнетог у књизи *Велика илузија* (*The Great Illusion*) из 1910. године.¹⁴⁰ Енцелова темељна идеја је била да је међузависност – посебно у Европи – достигла такве размере је оружани сукоб великих размера међу њима практично немогућ. Овакве и сличне идеалистичке приступе Кар је, у књизи *Двадесетогодишња криза, 1919-1939* (*The Twenty Years' Crisis, 1919-1939*) из 1939. године, назвао „утопистичким“, а насупрот њима препоручивао је реализам као оквир који нуди далеко адекватнији инструментаријум за објашњење и разумевање стварности.¹⁴¹ Утопистима је „замерано то што су се, наводно, бавили покушајима промене међународне политике путем изградње стабилног међународног правног поретка, међународних организација и учвршћивања система колективне безбедности отеловљеног у Друштву народа, неосновано при томе занемарујући реалност односа између држава и народа“.¹⁴²

Треба, међутим, приметити, да пажљивије читање како Енцелове, тако и Карове студије открива да Енцелове ставове није могуће свести на наивни, морализаторски идеализам, као што се ни карова поставка не своди на цинични позив на потпуно одбацивање етичке компоненте и перспективе из сфере међународне политике. Ипак, када је реч о основним идејама и претпоставкама ових двеју становишта, реализам је, недвојбено, остварио тријумф. Слом идеје о Друштву народа као систему колективне безбедности и избијање Другог светског рата, означили су његову победу у Првој великој дебати. Она је деловала тако убедљиво да је, са позиција филозофско-научног посматрања међународних односа као дисциплине, понекад проглашавана научна револуција у куновском смислу – тврдња која је, по нама, спорна како због (не)ваљаности саме Кунове концепције, тако и због њене неадекватне примене на питања Прве велике дебате у науци о међународним односима.¹⁴³

Друга велика дебата није подразумевала тако директно учешће реалистичке школе међународних односа, али је итекако имала утицаја на развој најкохерентнијег облика

¹⁴⁰ Norman Angell: *A Study of the Relation of Military Power to National Advantage*, G. P. Putnam's Sons, New York – London, 1910.

¹⁴¹ E. H. Carr: *The Twenty Years' Crisis – An Introduction to the Study of International Relations*, Palgrave, Basingstoke – New York [NY], 2001.

¹⁴² Драган Р. Симић: *Светска политика: Међудржавни и међународни поредак, светска политика, глобални односи*, Факултет политичких наука – Чигоја штампа, Београд, 2009, стр. 31. Треба додати да припадници либерално-утопистичког, или идеалистичког корпуса приступа у науци о међународним односима, нарочито у првим годинама, у великом броју случајева јесу били и мировни активисти: и сам Норман Енцел био је добитник Нобелове награде за 1933. годину, мада је овом признању, можда и више од ангажовања на оснаживању Друштва народа, допринело управо објављивање бројних издања књиге *Велика илузија*. Видети и: Walter C. Opello Jr. and Stephen J. Rosow: *The Nation State and Global Order. A Historical Introduction to Contemporary Politics*, Lynne Rienner Publishers, Boulder [CO], 1999.

¹⁴³ Peter Wilson: “The Myth of the ‘First Great Debate’”, *Review of International Studies*, 24(5), 1998, pp. 1-16; Robert M. A. Crawford: *Idealism and Realism in International Relations – Beyond the Discipline*, Routledge, London, 2000; Martin Griffiths: *Liberalism, Realism and International Politics: A Reinterpretation*, Routledge, London, 1992.

реализма – структуралног реализма – и то у кључном, формативном периоду. Исто тако је настанак структуралног реализма, у ретроспективи, помогао да се са већом јасноћом евалуира исход Друге велике дебате. Она се водила између поборника тзв. научног приступа, који су се залагали за увођење ригорознијих, позитивистичких и емпиричких теоријских и методолошких оквира, налик природно-научним, у проучавање међународне политике; и заступника тзв. традиционалног (класичног) приступа, ослоњених на квалитативно-историјске и интерпретивистичке инструменте.¹⁴⁴ Чинило се да наука о међународним односима измиче бихејвиористичкој револуцији у друштвеним наукама из 1950-тих и 1960-тих година, и Друга велика дебата је требало да разреши ово питање. Међу заступницима класичног приступа, најистакнутији учесник дебате био је британски научник аустралијског порекла, Хедли Бул (Hedley Bull);¹⁴⁵ најутицајнијим заступницима научног приступа обично се сматрају Џ. Дејвид Сингер (J. David Singer) и Мортон Каплан (Morton Kaplan).¹⁴⁶

Дакле, нико од најугледнијих реалистичких теоретичара није био предводник супротстављених табора током Друге велике дебате (изузмемо ли куриозитет да је Булова варијанта тзв. енглеске школе међународних односа повремено називала „либералним реализмом“, будући да је концептуално комбиновала реалистичке елементе попут равнотеже снага и либералне елементе попут међународних институција).¹⁴⁷ Волцова реконцептуализација старих, класично-реалистичких приступа, у виду новог, научног ригорознијег реализма који ће истраживачки фокус и кључни ниво анализе померити са људске природе на структуру међународног система, у делу *Теорија међународне политике* из 1979. године,¹⁴⁸ означаће, мада са одложеним дејством, својеврсну победу научних приступа у Другој великој дебати. У међувремену ће и тзв. стратешки реализам Томаса Шелинга, заснован на теорији игара, навестити потенцијале реалистичке рецепције бихејвиористичких приступа.¹⁴⁹ Ово, наравно, не треба схватити као да су класични приступи ненаучни, или да је научни приступ одбацио целокупно вишедеценијско наслеђе класичних, нарочито класично-реалистичких, становишта: њима су „биле сасвим јасне предности, али и ограничења једног оваквог методолошког приступа. Они се нису либили да у том смислу истакну парадигматске одлике класичног реализма као и потребу да се њихова сазнајна и практична вредност очува“.¹⁵⁰

¹⁴⁴ Robert E. Stake: *Qualitative Research: Studying How Things Work*, The Guilford Press, New York [NY], 2010.

¹⁴⁵ Hedley Bull: "International Theory: The Case for a Classical Approach", *World Politics*, 18(3), 1966, pp. 361-377.

¹⁴⁶ J. David Singer (ed.): *Human behavior and international politics: Contributions from the social-psychological sciences*, Rand McNally, Chicago [IL], 1965; Morton A. Kaplan: "The New Great Debate: Traditionalism vs. Science in International Relations", *World Politics*, 19(1), 1966, pp. 1-20.

¹⁴⁷ Видети: Hedley Bull: *The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics*, 3rd Edition, Columbia University Press, New York [NY], 2002.

¹⁴⁸ Kenneth N. Waltz: *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading [MA], 1979; српско издање: Кенет Н. Волц, *Теорија међународне политике*, Центар за цивилно-војне односе – Александрија прес, Београд, 2008. Занимљиво је да Кенет Волц уопште не стоји иза општеприхваћеног назива његове структуралне варијанте реализма: израз неореализам је први пут употребио Ричард Ешли у једном изразито критички интонираном тексту из 1984. године; видети: Richard K. Ashley: "The Poverty of Neorealism", *International Organization*, 38(2), 1984, pp. 225-286.

¹⁴⁹ Thomas C. Schelling: *The Strategy of Conflict*, Oxford University Press, New York [NY], 1960.

¹⁵⁰ Драган Р. Симић: *op. cit.*, стр. 33.

Трећа велика дебата изазива можда и највећа неслагања, будући да постоји спор о томе да ли се уопште и одиграла. Ако за Прву велику дебату постоје сумње у погледу тога да ли је било речи о истинској дебати, или само о две супротстављене велике парадигме које су се паралелно развијале (при чему је свакако чињеница да се класични реализам у великој мери уобличио на критици утопистичких приступа), онда је скептицизам у погледу Треће велике дебате још далекосежнији: научници се не слажу ни око тога да ли је она уопште постојала, у било ком облику.

Начин на који се Трећа велика дебата одређује, барем у оним случајевима у којима јој се признаје постојање, јесте као надметање између великих парадигми међународних односа (међу-парадигматска дебата; *inter-paradigm debate*), најчешће реализма, либерализма и радикалних приступа. Исправном се чини, ипак, Вејверова (Ole Wæver) примедба да се међу-парадигматска дебата, иако углавном представљана триангуларно, претежно одвијала дуж једне стране троугла: реалистичко-либералистичке.¹⁵¹ Критике реализма, као доминантног приступа 70-тих година двадесетог века, нису се превасходно односиле на његову методологију, већ на „његову слику света, његову наводну државоцентричност, претерану усредсређеност на моћ, и његово слепило за различите врсте унутрашњих и транснационалних процеса, као и изван политичко-војне сфере“.¹⁵² Овакве тежње нису довеле до јасног исхода, у смислу „победе“ у Трећој дебати, али су наговестиле нека питања која ће бити отворена у Четвртој. Занимљиво је да се, отуда, Волцов структурални реализам може сматрати победником дебате у којој није непосредно учествовао (Другој), али не и у оној у којој је био директно заинтересована – и доминантна – страна (Трећој).

Међу научницима који не признају постојање Треће велике дебате, онакве каквом је представљена у горњем одељку, јесте Јосеф Лapid (Yosef Lapid). Због тога је Четврта велика дебата – она између позитивизма (рационализма) и пост-позитивизма (рефлексивизма),¹⁵³ код њега представљена као Трећа велика дебата. Овај спор је далеко више епистемолошке него онтолошке природе, и не говори толико о суштини и карактеру међународне политике, колико о начинима и могућностима њеног разумевања и сазнавања. Мада су, према Лapidу, емпиричко-позитивистички приступи изневерили очекивања да ће створити „кумулативну бихејвиоралну науку“, отворивши тако простор за пост-позитивистичку критику, све су шансе да ће и пост-позитивизам „понудити барем онолико слепих улица колико ће отворити обећавајућих путева за будућа истраживања“.¹⁵⁴ Судајући по неодређености, па и теоријској јаловости, исхода рационалистичко-рефлексивистичке дебате, Лapid је у великој мери био у праву. Изузетак у овом смислу донекле су можда само – још увек прилично скромни – покушаји амалгамације реалистичких и социјално-конструктивистичких приступа проучавању

¹⁵¹ Ole Wæver: “The Rise and Fall of the Inter-paradigm Debate”, in: Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalewski (eds.): *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, p. 151.

¹⁵² *Ibid.*, p. 150.

¹⁵³ David A. Baldwin (ed.): *Neorealism and Neoliberalism – The Contemporary Debate*, Columbia University Press, New York [NY], 1993.

¹⁵⁴ Yosef Lapid: “The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era”, *International Studies Quarterly*, 33(3), 1989, pp. 235-254.

међународних односа.¹⁵⁵ Парадигматске и теоријско-методолошке границе у савременој науци о међународним односима чине се пропустљивијим него што је то случај у традиционалној филозофији науке, где „није једноставно – а многи би, штавише, рекли да је немогуће – комбиновати научно и интерпретивистичко становиште зато што та становишта имају фундаментално различите онтолошке и епистемолошке основе, при чему се једно фокусира на објашњавање, а друго на разумевање“.¹⁵⁶

Међу ауторима постоје различити погледи на питање да ли је могућ развој Пете велике дебате и шта би, и том случају, чинило њено централно питање. Према ревизионистима какви су Шмит, Ешворт (Lucian M. Ashworth) или Молој (Seán Molloy), сама интерпретација историје дисциплине као серије Великих дебата је погрешна, јер се дебате или уопште нису одвијале (већ су актери иступали једни мимо других), или се то није догађало на начин на који конвенционална литература представља.¹⁵⁷ Будући да се Четири велике дебате заправо нису догодиле, излишно је очекивати да ће се догодити још једна. Према другима, нумерација досадашњих Великих дебата је погрешна и већ их је било више од четири.¹⁵⁸ Према трећима, попут Емилијана Кавалског (Emilian Kavalski), сврха Пете дебате биће да се разреши проблематика апсорбовања „убризгавања“ других приступа у постојећи међународнотеоријски корпус.¹⁵⁹

Извесно је да актуелни теоријски подстицаји, као и међународна пракса, отварају простор за нове дебате о сржи међународних студија као дисциплине, макар и не према обрасцу и нумерацији који конвенционална литература постулира. Постоје најмање три правца у којима ће се ове суштински важне расправе одвијати. То су: трајна онтолошко-епистемолошка напетост на линији позитивизам-рефлексивизам, која није била – нити је могла бити – разрешена у оквиру досадашњих дебата; питање теоријско-методолошке хибридизације, које надилази бројне унутарпарадигматске спорове нижег нивоа и отвара могућности трансформације Великих теорија; као и питање статуса, па и опстанка саме дисциплине. У контексту овог последњег, Вејвер тврди да се међународне студије налазе у стању „после Четврте дебате“, да су сва досадашња спорења одиграла своје улоге у развоју дисциплине, те да ће ови фактори, у спрези са значајем изазова међународног живота који се изнова постављају, обезбедити опстанак науке о међународним

¹⁵⁵ J. Samuel Barkin: “Realist Constructivism”, *International Studies Review* 5, 2003: pp. 325–342; Hans Mouritzen: “Combining ‘incompatible’ foreign policy explanations: how a realist can borrow from constructivism”, *Journal of International Relations and Development*, 2016: pp. 1-28; Mladen Lišanin: “Possibilities of Assessing the Changing Nature of International Politics in the Coming Multi-Order World”, *Croatian Political Science Review*, 54(4), 2017: pp. 143-160.

¹⁵⁶ David Marsh i Paul Furlong: „Koža, a ne košulja: ontologija i epistemologija u političkoj znanosti“, op. cit., p. 31; Pami Aalto et al.: *International Studies: Interdisciplinary Approaches*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2011.

¹⁵⁷ Brian C. Schmidt: “The History of Academic International Relations”, *Review of International Studies*, 20, 1994, pp. 349-367; Lucian M. Ashworth: “Did the Realist-Idealist Great Debate Really Happen? a Revisionist History of International Relations”, *International Relations*, 16(1), 2002, pp. 33-51; Seán Molloy: *The Hidden History of Realism: A Genealogy of Power Politics*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2006.

¹⁵⁸ David A. Lake: “Theory is Dead, Long Live Theory: The End of the Great Debates and the Rise of Eclecticism in International Relations”, op. cit., p.

¹⁵⁹ Emilian Kavalski: “The fifth debate and the emergence of complex international relations theory: notes on the application of complexity theory to the study of international life”, *Cambridge Review of International Affairs*, 20(3), 2007, pp. 435-454.

односима.¹⁶⁰ Показавши се, како од настанка академске дисциплине, тако и у њеној предисторији, као најотпорнији приступ, реализам ће несумњиво остати важан учесник ових расправа.

4. Реалистичка методологија проучавања међународних односа

Упркос постојању заједничких и кохерентних онтолошких, а донекле и епистемолошких основа, постоје, како смо видели, одређене разлике између генерално схваћеног научног реализма и реализма као „велике теорије“¹⁶¹ у оквиру науке о међународним односима. Када је реч о методологији, међутим, начин на који Марш и Фурлонг оцењују научни реализам у потпуности је релевантан и за реализам у међународним односима. По њима, „реализам има и јасне методолошке импликације. Он указује на то да ‘тамо негде’ постоји стваран свет, али наглашава да исходе одређује начин на који је тај свет друштвено конструисан”.¹⁶²

Баркин наглашава да је погрешно говорити о јединственом методу у оквиру било ког конкретног истраживачког пројекта. „Сви истраживачки пројекти су нужно мулти-методски, тако да би требало водити разговор о томе на који начин, а не да ли, треба мешати методе.“ Истовремено, међутим, он наглашава да „док се методе нужно мешају у оквиру истраживачких пројеката, мешање методологија је далеко тежи подухват, утолико што методологија имплицира епистемологију, филозофију науке, на начин на који метода то не чини.”¹⁶³ На другом месту, у коауторству са Лором Сјоберг (Laura Sjoberg), Баркин сугерише да су „методе од користи различитим методологијама, па отуда и различитим епистемологијама, па чак и различитим онтологијама, као и различитим правцима истраживања у науци о међународним односима“. На нивоу квалитативних методологија, они ово илуструју тезом да „структурални реалисти воле добру студију случаја колико и присталице критичке теорије, иако у тој студији случаја трагају за различитим стварима“.¹⁶⁴

На Баркиновом трагу, дакле, основна напомена коју треба направити јесте да нема универзално прихваћене методологије у оквиру реализма као Велике теорије. Другим речима, унутар-парадигматска епистемолошка кохерентност није произвела методолошку

¹⁶⁰ Ole Wæver: “Still a Discipline After All These Debates?”, in: Tim Dunne, Milja Kurki and Steve Smith (eds.): *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, 3rd Edition, Oxford University Press, Oxford, 2013, pp. 306-327.

¹⁶¹ Ian Clark and Iver B. Neumann: *Classical Theories of International Relations*, Palgrave, Basingstoke-New York [NY], 1996.

¹⁶² David Marsh i Paul Furlong: „Кожа, а не кошуља: онтологија и епистемологија у политичкој знаности“, op. cit., p. 30.

¹⁶³ J. Samuel Barkin: “Translatable? On Mixed Methods and Methodology”, *Millennium*, 43(3): p. 1003; Donatella Della Porta and Michael Keating: *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008; Kathleen deMarrais and Stephen D. Lapan (eds.): *Foundations for Research: Methods of Inquiry in Education and the Social Sciences*, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah [NJ], 2004.

¹⁶⁴ J. Samuel Barkin and Laura Sjoberg: “Calculating Critique: Thinking Outside the Methods Matching Game”, *Millennium*, 43(3): p. 863.

једнодимензионалност. Како је реализам пратио једновековни развој дисциплине али и друштвено-хуманистичких наука у целини, доминантно у америчком и европском контексту; и како се, од класичног реализма надаље, сама парадигма вишеструко трансформисала, развој и примена различитих методолошких приступа и техника ни у ком случају нису били неочекивани. Рекавши то, треба приметити и да су, начелно говорећи, кључни реалистички аутори склонији квалитативним него квантитативним методама.¹⁶⁵ Кључна дела из реалистичког корпуса темељно се ослањају на методе преузете из традиционалне историографије (ово је посебно очигледно када је у питању Миршајмеров *tagmēt opus*, „Трагедија политике великих сила“), док неки аутори експлицитно историографске провенијенције апсорбују реалистичке постулате.¹⁶⁶ Један историчар – Едвард Халет Кар, како смо видели, сматра се и родоначелником реалистичке теорије у науци о међународним односима. Марк Трахтенберг (Marc Trachtenberg), историчар посебно релевантан за реалистичко промишљање европске интеграције, пише како је, интуитивно одбацујући неке од претпоставки неореалистичких аутора, своје разумевање међународне политике засновао на погледима „традиционалних реалиста“, попут Џорџа Кенана. По њему, политика силе која је у темељу реалистичког разумевања света, није била проблем и узрок међународних конфликта: „озбиљне невоље настајале су тек када би државе *пропустиле* да делују на начин који би имао смисла у погледу политике силе“.¹⁶⁷

Као што је наговештено у горњем одељку о теоријској парадигми и методолошком оквиру истраживања, реалистички аутори различитих образовних профила се, дакле, најчешће ослањају на квалитативну историјску анализу и праћење процеса као методе идентификације каузалних механизма, као и на студију случаја као методу тестирања теорија. Један од најпознатијих примера реалистичког третирања методологије у науци о међународним односима, студија-приручник „Методски водич за студенте политичких наука“ дефанзивног реалисте Стивена Ван Ивере (Stephen Van Evera), у централном методолошком сегменту обрађује искључиво методу студије случаја.¹⁶⁸ Рипсман (Noirin M. Ripsman), Таљафери (Jeffrey W. Taliaferro) и Лобел (Steven E. Lobell), у студији која на свеобухватан начин обрађује основне елементе и својства неокласичног реализма у

¹⁶⁵ John W. Creswell: *Qualitative Inquiry and Research Design – Choosing Among Five Approaches*, Sage Publications, Thousand Oaks [CA], 2007; John W. Creswell: *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Method Approaches*, Sage Publications, Thousand Oaks [CA], 2014; Милош Бешић: *Методологија друштвених наука*, Академска књига, Нови Сад, 2019, стр. 283-402.

¹⁶⁶ Пол Кенеди: *Успон и пад великих сила: економска промена и ратовање 1500-2000*, Службени лист Србије и Црне Горе, Београд – ЦИД, Подгорица, 2003; John Lewis Gaddis: “International Relations Theory and the End of the Cold War”, *International Security*, 17(3), 1992-1993, pp. 5-58; Marc Trachtenberg: “The Question of Realism: A Historian’s View”, *Security Studies*, 13(1), 2003: pp. 156-194; Marc Trachtenberg: *The Craft of International History: A Guide to Method*, Princeton University Press, Princeton [NJ], 2006; Marc Trachtenberg: *The Cold War and After: History, Theory, and the Logic of International Politics*, Princeton University Press, Princeton [NJ], 2012.

¹⁶⁷ Marc Trachtenberg: *The Cold War and After: History, Theory, and the Logic of International Politics*, op. cit., p. 6. Cf.: Daniel Kenenly and Konstantinos Kostagiannis: “Realist Visions of European Union: E.H. Carr and Integration”, *Millennium*, 41(2), 2013: pp. 221-246.

¹⁶⁸ Stephen Van Evera: *Guide to Methods for Students of Political Science*, op. cit., pp. 49-88.

међународним односима, такође идентификују историографску методу и праћење процеса као кључне истраживачке инструменте овог вида реалистичке парадигме.¹⁶⁹

Примећујући да реалисти природно и већински инклинирају квалитативним научноистраживачким методама, било би погрешно закључити да између реалистичких истраживања и квантитативне методологије нема никаквих додирних тачака. Наслоњени на дух структуралног реализма који је, са своје стране, представљао рецепцију оних трендова које је са собом донела бихејвиористичка револуција у друштвеним наукама почетком друге половине XX века, квантитативни методолошки приступи постали су интегрални и утицајан, иако по обиму мањи, део корпуса реалистичких теорија у науци о међународним односима.

Постоје најмање три вида интеракције између реалистичке теорије међународних односа и квантитативних метода вредна помена. Најпре, ту је Васкезова критика које смо се дотакли у сегменту о реалистичким теоријама у филозофији науке, а која тврди да је реализам, поготово с обзиром на своју теоријску доминацију у оквиру дисциплине, био недопустиво неспособан да „произведе снажне статистичке налазе“.¹⁷⁰ Затим, покушај Буена Де Меските (Bruce Bueno De Mesquita) да идентификује елементе неореалистичког истраживачког програма компатибилне са квантитативном методологијом, не би ли произвео алтернативну теоријски оквир одбацујући оно што сматра неисправним темељним претпоставкама неореализма када је реч о поларности и стабилности.¹⁷¹ На крају, постоје и веома успешни покушаји заснивања реалистичких истраживања у целости или делимично на робусној квантитативној методологији; један од главних савремених представника ове тенденције је Пол Поуст (Paul Poast), наследник Ханса Моргентхауа и Џона Миршајмера на катедри за међународну политику Универзитета у Чикагу, посебно са својом расправом о процесу настанка међународних савеза.¹⁷² Мада повремено отварају важна теоријско-методолошка питања и померају границе дисциплине остварујући значајне истраживачке резултате, квантитативне студије остају изузетак у оквиру реалистичких истраживачких програма у науци о међународним односима.

Постоји, наравно, велики – и константно растући – број метатеоријских чланака који се реализмом у међународним односима баве са позиција филозофије науке и сродних дисциплина, што имплицира употребу специфичног категоријално-појмовног и методолошког апарата прилагођених овим врстама истраживања. Велики број ових чланака и аутора обрађен је у одељку о Великим дебатама. У светлости константне дисциплинарне потраге за сопственом сврхом и перспективама, ова истраживања су од великог и трајног значаја. Отуда вреди начинити још неколико опаски заснованих на опажањима Гилберта Рајла: способност да се научно значајан проблем уопште примети једнако је важна као способност да се понуди његово кредибилно објашњење. Тежећи да свет посматра и разуме онаквим какав јесте, реализам је препознавао елементе стварности за које је сматрао да их треба научно објаснити (*animus dominandi*, дистрибуција моћи,

¹⁶⁹ Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro and Steven E. Lobell: *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, op. cit., pp. 131-137.

¹⁷⁰ John A. Vasquez: *The Power of Power Politics – From Classical Realism to Neotraditionalism*, op. cit., p. 369.

¹⁷¹ Bruce Bueno de Mesquita: “Neorealism’s Logic and Evidence: When is a Theory Falsified?”, in: John A. Vasquez and Colin Elman (Eds.): *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, op. cit., pp. 166-197.

¹⁷² Paul Poast: *Arguing about Alliances: The Art of Agreement in Military-Pact Negotiations*, Cornell University Press, Ithaca [NY], 2019.

равнотежа снага, релативне добити, итд.), и успут развијао нове претпоставке и методе за њихово разумевање. Према Рајлу,

Мада [...] апстрактне идеје имају склоност да стварају философске загонетке, неке од њих захтевају првенство у философском испитивању. Једна класа ових идеја састоји се великим делом од нових идеја које обликују оне теорије које повремено генијални људи уводе у разна подручја науке, књижевне критике, државништва и философије. Сам геније се не показује толико у откривању нових одговора колико у откривању нових питања. Он на своју епоху утиче не тако што решава ове проблеме већ указујући на проблеме који нису раније разматрани. Тако су те нове идеје генија оно што истраживањима даје нови смер, а то у ствари често значи и *нов метод мишљења* (курзив М. Л.).¹⁷³

На овом месту није нужно екстензивно елаборирати, јер је још увек реч о периферним токовима промишљања реалистичке методологије, али је корисно реферисати на један нови правац реалистичког истраживања, заснован на концепту „одучавања од модерности“ (енг. *unlearning modernity*) Феликса Реша (Felix Rösch). Ослањајући се на оригиналне текстове, али и критичка читања реализма која настоје да „довеу у питање рационалистичку редукцију појединаца и заједница, још увек карактеристичну за велики део науке о међународним односима у Америци, због запостављања емоционалних и нерационалних компоненти које дубоко утичу на политичко деловање“.¹⁷⁴ По њему, дакле, није реч о покушају заборава, већ о „процесу учења ради сопственог ослобођења од модерног имагинаријума који условљава свакодневно знање и интелектуалну мисао, путем отварања нових простора за замишљање другачије стварности“.¹⁷⁵

Реш је представник нове генерације аутора који покушавају да удахну нови живот постулатима класичног реализма, ослањајући се на изворне текстове и заобилазећи рационалистичку (у контексту Друге дебате) рецепцију класичне традиције коју је понудио неокласични реализам. Поред тога, на овај начин би се отворила врата за дијалог класичног реализма и критичке теорије, а у сврху трансформације друштвених пракси, која би превазишла сувопарне и самодоволне академске дискусије. Сва је прилика да ће, у мери у којој реалистички приступи остану имуни на експанзију квантитативне методологије, управо овај правац постати један од академски најрелевантнијих израза у оквиру међународно-теоријских дебата у XXI веку.

¹⁷³ Gilbert Ryle: „Философски аргументи“, у: Александар Павковић (ур.): *Свест и сазнање: Огледи из савремене аналитичке филозофије*, Нолит, Београд, 1980, стр. 83.

¹⁷⁴ Felix Rösch: „Unlearning modernity: A realist method for critical international relations?“, *Journal of International Political Theory*, 13(1), 2017: p. 82.

¹⁷⁵ *Ibid.*

III Спољна и безбедносна политика Европске уније

Док се у теоријском смислу воде различите дебате о природи и дOMETИМА спољне и безбедносне политике Европске уније, може се тврдити да са историјског аспекта нема великих непознаница у погледу њеног настанка и историјског развоја. Овде ћемо се, ипак, у најкраћим цртама, осврнути на појам спољне и безбедносне политике Европске уније, онако како се он најчешће конципира у литератури, уз неколико напомена које се тичу начина на који је овај појам операционализован у нашем истраживању. Након тога, биће изложена динамика историјског развоја спољне и безбедносне политике ЕУ, док ће у закључном делу поглавља бити обрађен трансатлантски аспект СБП ЕУ у историјском развоју и савременом тренутку.

1. Појам и настанак

У институционалном погледу, спољна и безбедносна политика Европске уније, под званичним називом „Заједничка спољна и безбедносна политика“ – ЗСБП (*Common Foreign and Security Policy – CFSP*), представља део структуре Европске уније, онако како је прописано у Наслову V, члановима 21-46 Уговора о Европској унији и Одељку 5, члановима 205-222, као и Одељку 7 (Прелазним и завршним одредбама), члановима 346 и 347 Уговора о функционисању Европске уније. На ЗСБП и Заједничку безбедносну и одбрамбену политику - ЗБОП (*Common Security and Defence Policy – CSDP*), која представља интегрални део Заједничке спољне и безбедносне политике, усмерен на питања одбране и војне безбедности, примењују се и одредбе Протокола 1, 10 и 11,¹⁷⁶ као и Декларације 13 и 14 уз консолидовани текст Уговора.¹⁷⁷ Декларације су анекси текста завршног акта међувладине конференције која је 13. децембра 2007. године усвојила текст Лисабонског уговора, односно измене Уговора о Европској унији и Уговора о оснивању

¹⁷⁶ Протокол бр. 1 се односи на међупарламентарну сарадњу држава чланица, која се може тичати и питања од значаја за Заједничку безбедносну и одбрамбену политику; Протокол 10 се односи на Сталну структурисану сарадњу (*Permanent Structured Cooperation – PESCO*) и садржи одредбе којима се разрађује појачана сарадња држава чланица, пре свега у области одбрамбене индустрије и развијања капацитета, предвиђена чланом 42 Уговора о Европској унији; Протокол 11 се односи на уважавање специфичности одбрамбених политика оних чланица које своју одбрану везују пре свега за НАТО; као и на координацију аранжмана између Европске уније и Западноевропске уније (инкорпорација клаузуле солидарности у Лисабонски уговор значила је фактичко обесмишљавање постојања Западноевропске уније, те је она и формално угашена 2011. године).

¹⁷⁷ Од 65 декларација, укупно две (бр. 13 и 14) се односе на питања Заједничке спољне и безбедносне политике: оне прописују да ЗСБП и стварање нових органа за њено спровођење – попут Високог представника Уније за спољне послове или Европске службе за спољне послове – неће утицати на постојеће надлежности, одговорност и правни основ држава чланица да саме формулишу и спровode сопствену спољну политику, посебно у контексту система Уједињених нација. Такође прописују да „одредбе које се односе на Заједничку спољну и безбедносну политику не дају Комисији нова овлашћења да иницира одлуке, нити увећавају улогу Европског парламента.

Европске заједнице.¹⁷⁸ Протоколи и декларације, свакако, не садрже одредбе које се непосредно примењују, и не чине део текста уговора у ужем смислу, али пружају значајне смернице приликом тумачења и примене уговорних одредаба.

Када је први пут кохерентно институционализована, Уговором из Мاستрихта (1993), Заједничка спољна и безбедносна политика чинила је тзв. други стуб, у оквиру трodelне структуре Европске уније, засноване на стубовима (Европске заједнице – економске, социјалне и еколошке политике; Заједничка спољна и безбедносна политика; Правосуђе и унутрашњи послови). Уговором из Лисабона (2009), којим је Европска унија стекла консолидовани правни субјективитет,¹⁷⁹ демонтирана је структура заснована на три стуба.

Према члану 16, тачки 6 Уговора о Европској унији, Савет за спољне послове (*Foreign Affairs Council – FAC*; Савет Европске уније у једној од својих десет конфигурација, састављен од министара спољних послова држава чланица)¹⁸⁰ „елаборира“ деловање у области спољних послова, на основу стратешких смерница које поставља Европски савет (као главно политичко тело Уније, састављено од шефова држава и влада земаља чланица).¹⁸¹

Члан 18 Уговора о Европској унији прописује да Европски савет, такође, одлучујући квалификованом већином, а уз сагласност председника Комисије, поставља Високог представника Уније за спољне послове и безбедносну политику. Високи представник је истовремено и потпредседник Европске комисије, и председава радом Савета за спољне односе. Високи представник је на челу Европске службе за спољне послове, својеврсне дипломатске службе Европске уније, коју својом одлуком, уз консултације са Европским парламентом и сагласност Комисије, образује Савет.¹⁸² Високи представник задужен је за спољно представљање Европске уније, спровођење спољне и безбедносне политике, укључујући и Европску безбедносну и одбрамбену политику, и за координацију целокупних спољних односа Уније. Такође, Високи представник има могућност да допринесе развоју ових политика сопственим предлозима, али мора да их спроводи искључиво у оквир мандата добијеног од стране Савета.¹⁸³

Из свега наведеног, јасно је да, у области спољне и безбедносне политике Европске уније, готово да нема комунитаризације, и да међудржавна (међувладина) логика надвладава супранационалну. Начин одлучивања у институцијама Европске уније имао је претходних деценија тенденцију да се реформише, од једногласности према квалификованој већини. Ово је требало да олакша функционисање Уније, али и да

¹⁷⁸ “Treaty of Lisbon, Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community”, *Official Journal of the European Union*, 17.12.2007. (2007/C 306/01).

¹⁷⁹ Art. 47, “Consolidated Version of the Treaty on European Union”, *Official Journal of the European Union*, 26.10.2012. (2012/C 115/47). Правни субјективитет имплицира да Унија има капацитет да закључује међународне споразуме у домену који дозвољава текст уговора; да ступа у чланство међународних организација; као и да усваја међународне конвенције – ово је посебно значајно у контексту Европске конвенције о људским правима, изричито поменуте у члану 6 Уговора о Европској унији.

¹⁸⁰ У већини случајева, Савет Европске уније ће, не само у колоквијалној већ и у формалној комуникацији, бити називан једноставно „Савет“.

¹⁸¹ Маја Ковачевић: *Господари европске интеграције*, Факултет политичких наука, Београд, 2016, стр. 33-72.

¹⁸² Art. 27, “Consolidated Version of the Treaty on European Union”, *Official Journal of the European Union*, 26.10.2012. (2012/C 115/47).

¹⁸³ Art 18.1, *Ibid*.

илуструје продубљивање интеграције и трансформацију пројекта од међународног ка супранационалном. Ова трансформација је напредовала различитим темпом у различитим областима и секторским политикама; међутим, област која је у највећој мери остала изван оваквих токова јесте управо спољна и безбедносна политика, а у том оквиру посебно оне политике које су најуже везане за војна/одбрамбена питања. Већ је Маастрихтски уговор (1993), који је представљао до тада најкрупнији корак у интеграцији, Европску заједницу трансформисао у Европску унију, и по први пут институционализовао Заједничку спољну и безбедносну политику, оставио ову област као засебан, други стуб, изван комунитаризованих политика Уније.

Према важећем правном оквиру, заснованом на члану 31 Уговора о Европској унији (бившем члану 23), одлуке у оквиру Поглавља 2, Наслова 5, које се односе на Спољну и безбедносну политику Европске уније, по правилу се доносе једногласно, у Европском савету и Савету Европске уније: ефективно, све државе чланице имају право вета на доношење одлука. Уговор такође експлицитно прописује да се редовна законодавна процедура Европске уније не односи на одлуке из ове области.¹⁸⁴ Постоје два општа коректива овом општем правилу: један је институт „конструктивног уздржавања“; а други таксативно навођење случајева у којима је могуће одлучивати квалификованом већином у области Спољне и безбедносне политике.¹⁸⁵

Конструктивно уздржавање предвиђено је текстом истог члана Уговора о Европској унији. Оно подразумева да држава чланица, приликом уздржавања од гласања, може квалификовати своје уздржавање подношењем специјалне декларације, у ком случају неће имати обавезу да примењује донету одлуку али ће прихватити то да донета одлука обавезује Унију као целину. Ово подразумева да ће таква чланица морати да се уздржава од активности које би угрозиле примену одлуке од стране Уније, док ће остале чланице морати да поштују њену позицију.¹⁸⁶ Оваква одлука, међутим, неће моћи ни да буде донета уколико се од њеног доношења уздржи једна трећина држава чланица, које окупљају једну трећину становништва Уније.

Постоје, такође, четири предвиђена случаја у којима је могуће одлучивати квалификованом већином у Савету у оквиру поглавља 2, наслова 5 Уговора о Европској унији. Најпре, то је могуће када се усваја одлука којом се одређује деловање или позиција Уније на основу одлуке Европског савета која се односи на стратешке интересе и циљеве Уније.¹⁸⁷ Затим, одлучивање квалификованом већином је могуће код усвајања акције или позиције, на предлог који је, на захтев Европског Савета поднео Високи представник. Треће, на овај начин се може одлучивати код усвајања одлуке којом се примењује одлука

¹⁸⁴ Art 31.1; *Ibid.*

¹⁸⁵ Одлучивање квалификованом већином (*Qualified Majority Voting – QMV*) подразумева да за одговарајућу одлуку у Савету гласају представници најмање 55% држава чланица (у пракси, 16 од 28 чланица) које окупљају најмање 65% становништва Уније (тзв. „двострука већина“).

¹⁸⁶ Art 31.1, para. 2; *Ibid.*

¹⁸⁷ Члан 22 Уговора о Европској унији прописује да је Европски савет надлежан да одређује стратешке интересе и циљеве Уније, одлучујући једногласно, а на препоруку Савета Европске уније, Високог представника Уније за спољне послове и безбедносну политику (када је реч о питањима спољне и безбедносне политике), и Европске комисије (када је реч о другим областима спољног деловања).

о дефинисању акције или позиције Европске уније.¹⁸⁸ На крају, квалификованом већином се може одлучивати о постављању специјалних представника.¹⁸⁹

Ни ови корективи, међутим, не могу довести у питање темељне националне интересе држава чланица.¹⁹⁰ Ако се најмање једна држава чланица, пре одлучивања у Савету, позове на очување својих виталних националних интереса и изрази намеру да гласа против доношења одлуке, о таквој одлуци се неће гласати. Ова позиција се разрешава тако што Високи представник, у комуникацији са представником државе чланице, покушава да пронађе обострано задовољавајућу формулацију; у случају неуспеха, Савет може одлучити (поново квалификованом већином) да се о спорном питању изјасни Европски савет (једногласно). Европски савет, такође једногласно, може одлучити да се одлучивање квалификованом већином прошири на случајеве изван оних који су наведени у одговарајућим одредбама параграфа 2 члана 31.¹⁹¹ Постоји само један случај у коме, приликом одлучивања у Савету није потребна ни једногласност, већ је довољна проста већина: одлучивање о процедуралним питањима.

Одлучивање о питањима која имају војне или одбрамбене импликације никада није могуће реализовати квалификованом већином.¹⁹² Питања одбране и војне безбедности сматрају се, не без разлога, непосредно повезанима са језгром националног интереса држава: досадашњи развој пројекта европске интеграције показао је да државе чланице нису спремне да се одрекну последње речи у питањима која могу имати одлучујући значај за њихову безбедност и – потенцијално – опстанак. Као што се видело из горњих примера, одлучивање о питањима спољне и безбедносне политике увек је, у крајњем, једногласно, будући да се, у случајевима у којима квалификована већина у Савету Европске уније не функционише, на сцену враћа једногласно одлучивање у Европском савету.

Пракса познаје један још радикалнији облик заштите самосталности у војним и одбрамбеним стварима: у случају Данске, Протоколом 22 уз текст Уговора, предвиђено је да Данска ни у ком облику неће учествовати у сегменту спољне и безбедносне политике Европске уније који укључује одбрамбену компоненту. Она, дакле, не учествује ни у процесу доношења одлука, нити је део мисија и операција Европске уније са војном димензијом; њена једина обавеза је да ни на који начин не угрожава сарадњу осталих чланица у том смислу. Данска види НАТО као оквир који у потпуности задовољава њен национални интерес за међународном војном сарадњом. Још приликом гласања о ратификацији Мастрихтског уговора (јун 1992. године), Данска одлука је била негативна, због чега је искључење из неких политика (у односу на безбедносну и одбрамбену политику, монетарну унију, праву и унутрашње послове и држављанство Европске уније) морало да јој буде гарантовано Споразумом из Единбурга у децембру исте године.

¹⁸⁸ Више о инструментима помоћу којих се спроводи Заједничка спољна и безбедносна политика Европске уније, пре и након усвајања Уговора из Лисабона видети у: Дејана Вукасовић: *Европска унија као стратешки актер: Теорија и пракса безбедносне и одбрамбене политике*, Институт за политичке студије, Београд, 2013, стр. 66-69; 88-90.

¹⁸⁹ Art 31.2, "Consolidated Version of the Treaty on European Union", *Official Journal of the European Union*, 26.10.2012. (2012/C 115/47).

¹⁹⁰ Monika Sus: "Inventors and Gatekeepers? The EU Member States and the European External Action Service", *Journal of Regional Security*, 11(1), 2016: pp. 55-74.

¹⁹¹ Art 31.3; "Consolidated Version of the Treaty on European Union", *Official Journal of the European Union*, 26.10.2012. (2012/C 115/47).

¹⁹² Art 31.4; *Ibid*.

Ратификација Уговора из Мастрихта потом је подржана на поновљеном референдуму у мају 1993. године.¹⁹³ Амстердамски уговор из 1997. године препознао је овакво данско опредељење и формализовао га у виду протокола. Исти текст протокола важи и данас, након Лисабона, уз консолидовани текст Уговора о Европској унији.

Укратко, у области ових политика, Европска унија много више подсећа на класичну међународну организацију него на *sui generis* супранационалну институцију, каква ефективно јесте у већини других политика.

Међу уговорним одредбама које се односе на суштинска питања одбрамбених аспеката спољне и безбедносне политике Европске уније, најзначајнији је члан 42 Уговора о Европској унији¹⁹⁴ (бивши члан 17, пре промене нумерације која је наступила са Уговором из Лисабона). На овом месту вреди елаборирати његове одредбе нешто опширније. Према члану 42.1, заједничка безбедносна и одбрамбена политика је интегрални део заједничке спољне и безбедносне политике, који Унији треба да обезбеди „оперативни капацитет заснован на цивилним и војним средствима“. Користећи капацитете држава чланица, Унија може организовати мисије изван своје територије, у сврху одржавања мира, спречавања сукоба и јачања међународне безбедности у складу са принципима Уједињених нација.¹⁹⁵ Члан 42.2 каже да ће заједничка безбедносна и одбрамбена политика представљати основу будуће заједничке европске одбране, када Европски савет донесе једногласну одлуку о томе. Потенцијална будућа заједничка европска одбрана уважиће „специфичан карактер безбедносне и одбрамбене политике одређених држава чланица“, и поштоваће обавезе оних држава чланица које своју безбедност доминантно остварују у оквиру Организације северноатлантског уговора (НАТО).

Државе чланице стављају своје капацитете на располагање Унији, ради спровођења заједничке безбедносне и спољне политике, у складу са циљевима које одређује Савет.¹⁹⁶ У погледу развоја одбрамбених капацитета, одређивања приоритета у том погледу, и посебно у погледу оснаживања „индустријске и технолошке основе сектора одбране“, државама чланицама помаже Европска одбрамбена агенција која одговара Савету, а којом председава Високи представник Уније за спољне послове и безбедносну политику.¹⁹⁷ Према члану 42.6, државе чланице чији војни капацитети остваре више критеријуме и које у овој области успоставе више међусобних обавеза, могу успоставити сталну структурирану сарадњу.¹⁹⁸

¹⁹³ Danish Ministry of Defence: “EU – The Danish Defence Opt-Out”, online: <https://www.fmn.dk/eng/allabout/Pages/TheDanishDefenceOpt-Out.aspx>, приступљено 15.06.2019.

¹⁹⁴ Art 42; *Ibid*.

¹⁹⁵ Ови задаци детаљније су елаборирани у члану 43 Уговора о Европској унији. Они могу укључивати „заједничке операције разоружавања, хуманитарне и спасилачке задатке, задатке војног саветовања и помоћи, задатке спречавања сукоба и одржавања мира, задатке борбених снага у управљању кризама, укључујући успостављање мира и пост-конфликтну стабилизацију“. Сви наведени задаци могу „бити допринос борби против тероризма, укључујући помоћ трећим земљама у борби против тероризма на њиховим територијама“.

¹⁹⁶ Art 42.3; *Ibid*.

¹⁹⁷ Деловање Европске безбедносне агенције додатно је елаборирано у члану 45 Уговора о Европској унији.

¹⁹⁸ Овај вид сарадње детаљније уређује чл. 46 Уговора о Европској унији. У оквиру „Одбрамбеног пакета“ из 2017. године, покренут је програм сталне структуриране сарадње (*Permanent Structured Cooperation – PESCO*); више о томе касније у тексту.

Одлуке из области заједничке безбедносне и одбрамбене политике (укључујући оне о покретању мисија), Савет усваја једногласно, а на предлог Високог представника или на иницијативу државе чланице. Извршавање задатака ради „заштите вредности Уније и у службу њених интереса“, Савет може поверити групи држава чланица.¹⁹⁹

Текст члана 42.7 у стратешком смислу је можда и најзначајнији сегмент консолидованог текста Уговора о Европској унији. Он прописује да, у случају да једна држава чланица буде жртва оружане агресије на својој територији, „остале државе чланице имају обавезу да јој пруже помоћ свим средствима која имају на располагању, у складу са чланом 51 Повеље Уједињених нација“, „без предрасуда у погледу специфичног карактера одбрамбене и безбедносне политике одређених држава чланица“ и „у складу са обавезама у оквиру Организације северноатлантског уговора која, за оне државе које су њени чланови, остаје основ њихове колективне одбране и форум за њену примену“. Ове одредбе израз су трајних и тињајућих напетости између Европске уније и НАТО-а као кључних оквира колективне безбедности у европској безбедносној архитектури, али су истовремено и илустрација тежње држава чланица Европске уније ка свеобухватнијој безбедносној сарадњи – ако не у смислу војне интеграције, онда свакако у погледу трансформације Европске уније у класичан вид војног савеза у сврху узајамне одбране. Више о природи и импликацијама члана 42.7 нешто касније у тексту.

Поред Савета Европске уније (у конфигурацији шефова дипломатија, као Савет за спољне послове), Европске службе за спољне послове, Високог представника Уније за спољне послове и безбедносну политику, те Европског савета као кључног креатора стратешког деловања, постоји још органа, служби и агенција које играју значајну улогу у области заједничке спољне и безбедносне политике Европске уније и заједничке безбедносне и одбрамбене политике као њеног интегралног дела. Целокупна институционална анализа заједничке спољне и безбедносне политике превазишла би опсег нашег истраживачког дизајна; међутим корисно је у најкраћим цртама представити још њих пет. Ово стога што, по нашем мишљењу, осврт на одговарајуће органе не доприноси само разумевању институционалног оквира у коме се креира и реализује спољна и безбедносна политика Европске уније, него и снажно илуструје логику која стоји из ове секторске области, а у великој мери и из пројекта европске интеграције у целини.

Први – а може се тврдити и најзначајнији – од таквих органа јесте Политички и безбедносни комитет, предвиђен чланом 38 Уговора о Европској унији, а састављен од амбасадора држава чланица.²⁰⁰ У склопу својих надлежности у оквиру спољне и безбедносне политике Европске уније, Политички и безбедносни комитет прати међународну ситуацију; предлаже Савету стратешки приступ и политичке опције; даје упутства Војном комитету, Политичко-војној групи (која је његов припремни орган), као и Комитету за цивилне аспекте управљања кризама (*Committee for Civilian Aspects of Crisis*

¹⁹⁹ Art 42.5, *Ibid*. Ова ситуација додатно је разрађена у члану 44 Уговора о Европској унији.

²⁰⁰ Члан 240 Уговора о функционисању Европске уније предвиђа функционисање комитета у истом саставу, али у сврху припреме рада Савета и спровођења задатака по налогу Савета. Видети: Art. 240, “Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union”, *Official Journal of the European Union*, 9.5.2008. (2008/C 115/47). Дужности сталних представника при Европској унији у оквиру Политичког и безбедносног комитета односе се искључиво на питања из области спољне и безбедносне политике Европске уније.

Management – CivCom, који је његов саветодавни орган); обезбеђује политичку контролу и стратешке правце операција управљања кризама.²⁰¹

У области војних питања, Политичком и безбедносном комитету (као и Високом представнику Уније за спољне послове и безбедносну политику) савете и препоруке даје Војни комитет Европске уније (*European Union Military Committee – EUMC*). Војни комитет је успостављен одлуком Савета од 22. јануара 2001. године,²⁰² а чине га шефови одбрана – у пракси најчешће начелници генералштабова – држава чланица, које представљају стални војни представници (*Military Representatives – MilReps*). Војни штаб Европске уније, (*European Union Military Staff – EUMS*), такође основан одлуком Савета од јануара 2001. године,²⁰³ генерални је директорат у оквиру Европске службе за спољне послове (пре усвајања Уговора из Лисабона функционисао је у оквиру генералног секретаријата Савета). Војни штаб има нарочиту улогу у односу на мисије које Европска унија реализује у оквиру заједничке безбедносне и одбрамбене политике: пружа стратешке савете Високом представнику Европске уније за спољне послове и безбедносну политику, подноси извештаје Војном комитету и врши рано упозоравање, процену ситуације и стратешко планирање у склопу петерсбершких задатака.²⁰⁴

На основу директиве коју му Војни комитет упућује на захтев Политичког и безбедносног комитета, Војни штаб сачињава евалуацију војно-стратешких опција у ситуацијама управљања кризом. На основу ових евалуација, Војни комитет прослеђује савете Политичком и безбедносном комитету. Одлуку о одговарајућој војној опцији доноси Савет. Војни комитет, на основу евалуације Војног штаба, пружа савете и препоруке Политичком и безбедносном комитету у вези са Концептом операције (*Concept of Operation – Conops*) и Планом операције (*Operation Plan – OPLAN*), које развија командант операције.²⁰⁵ Након успостављања Службе за војно планирање и спровођење (*Military Planning and Conduct Capability – MPCC*) 2017. године,²⁰⁶ као оперативног штаба у оквиру Војног штаба, ово тело је стекло могућност да непосредно командује операцијама – најпре само неизвршним, а у перспективи и извршним, до 2500 војника. У оквиру Ћелије за координацију заједничке подршке (*Joint Support Coordination Cell – JSCC*), Служба за војно планирање и спровођење сарађује са својим цивилним панданом, Службом за цивилно планирање и спровођење (*Civilian Planning and Conduct Capability –*

²⁰¹ “Political and Security Committee (PSC)”, *European Council – Council of the European Union* [online]. Доступно на: <https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/preparatory-bodies/political-security-committee/>, приступљено 26.03.2019.

²⁰² Council Decision 2001/79/CFSP of 22 January 2001, setting up the Military Committee of the European Union.

²⁰³ Council Decision 2001/80/CFSP of 22 January 2001, on the establishment of the Military Staff of the European Union; Council Decision 2008/298/CFSP of 7 April 2008, amending Decision 2001/80/CFSP on the establishment of the Military Staff of the European Union.

²⁰⁴ Петерсбершки задаци тако су названи по декларацији министара Западноевропске уније, донетој у хотелу Петерсберг код Бона у јуну 1992. године, у којој су дефинисани. Више о томе касније у тексту.

²⁰⁵ “European Union Military Committee (EUMC)”, *European Council – Council of the European Union* [online]. Доступно на: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/5428/european-union-military-committee-eumc_en, приступљено 26.03.2019.

²⁰⁶ Council Decision (EU) 2017/971 of 8 June 2017, determining the planning and conduct arrangements for EU non-executive military CSDP missions and amending Decisions 2010/96/CFSP on a European Union military mission to contribute to the training of Somali security forces, 2013/34/CFSP on a European Union military mission to contribute to the training of the Malian armed forces (EUTM Mali) and (CFSP) 2016/610 on a European Union CSDP military training mission in the Central African Republic (EUTM RCA).

CPCC), која је, као и Војни штаб, генерални директорат у оквиру Европске службе за спољне послове.

У сфери одбрамбене индустрије, особито важан положај заузима Европска безбедносна агенција (*European Defence Agency – EDA*). Успостављена заједничком акцијом Савета у јулу 2004. године,²⁰⁷ она представља такозвано децентрализовано тело, односно, није једна од институција Европске уније. Кључна улога Агенције јесте да подстиче и олакшава сарадњу и интеграцију држава чланица у оквиру заједничке безбедносне и одбрамбене политике. Заједно са Европском службом за спољне послове, Европска безбедносна агенција сачињава секретаријат програма Сталне структурне сарадње (*PESCO*). Управни одбор Агенције чине министри одбрана држава чланица и један представник Комисије, чијим радом руководи Високи представник Уније за спољне послове и политику одбране – који и поставља извршног директора агенције.

У горњим пасусима представљен је начин на који је спољна и безбедносна политика дефинисана у кључним документима Европске уније. У пракси, она углавном функционише на прописан начин у процедуралном погледу, али у суштинском смислу она свакако представља значајно ширу област деловања ЕУ и њених држава чланица него што то уговори предвиђају, зато као таква мора бити и евалуирана. Да би то било могуће учинити, неопходно је да се поново укаже на начин на који се спољна и безбедносна политика Европске уније посматра у овом истраживању.

Укратко, тврдимо да се, у циљу адекватног разумевања, проблематика везана за питања спољне и безбедносне политике Европске уније мора посматрати у далеко ширем оквиру од оног који нам пружају институционалне поставке засноване на уговорима и нормативним актима институција Уније. Другим речима, спољна и безбедносна политика Европске уније у овом смислу подразумева и покушаје сарадње и међународног деловања њених чланица у свим случајевима у којима постоје импликације по безбедносну и спољнополитичку позицију Уније и њених чланица, чак и онда када је реч о околностима које нису предвиђене важећим актима, као и онда када не производе успешне исходе. Ово подразумева – и то је кључни моменат у нашем истраживачку дизајну – да се спољна и безбедносна политика Европске уније нужно мора разумевати не само кроз начине на које функционише, већ и кроз разлоге услед којих не функционише; потребно је само да исходи тако посматраних ситуација производе далекосежне последице по стратешки положај Уније као целине и њених држава чланица. У том смислу ће се питања југословенске кризе 1990-тих година и инвазије на Ирак 2003. године, показати као особито илустративне студије случаја. Истовремено, из постављеног истраживачког дизајна свесно искључујемо друге аспекте спољашњих односа Европске уније – попут заједничке трговинске политике – будући да се политике у осталим сферама креирају и спроводе по значајно другачијој логици, као и да, како је раније поменуто, питања безбедности, посебно када подразумевају војно-одбрамбени аспект, представљају суштински темељ националног интереса и идентитета држава као кључних актера међународне политике: „Спољна политика и одбрана је домен који је тесно везан за појам националне суверености и израз је националног идентитета. Отуда је врло тешко

²⁰⁷ Council Joint Action 2004/551/CFSP of 12 July 2004, on the establishment of the European Defence Agency.

ускладити националне ставове у овој области, који би подразумевали и лишавање националне суверености“.²⁰⁸

Након што, на самом крају овог одељка, укратко представимо стратешке околности у Европи после Другог светског рата, у којима долази до зачетака савремених процеса европских безбедносних интеграција, у следећем одељку ћемо се осврнути на њихов нешто дугорочнији историјски развој, да бисмо на крају поглавља посебну истраживачку пажњу посветили трансатлантском аспекту спољне и безбедносне политике Европске уније у историјској и савременој перспективи. Без осврта на њену трансатлантску компоненту није могуће разумети нити објаснити све сложености питања спољне и безбедносне политике ЕУ, пре свега зато што се другачије не би могла на компетентан начин у анализу увести дистрибуција моћи у међународном систему као детерминанта која, по нашем мишљењу, у највећој мери утиче на кључне међународне исходе, укључујући и безбедносне интегративне процесе.

Крај Другог светског и комплексне стратешке околности у Европи тога времена представљају контекст у коме се јављају зачеци савремених идеја о пројекту европске интеграције.²⁰⁹ Овакве замисли су, наравно, постојале и раније, али је управо искуство Другог светског рата оно што је суштински одредило већину новонасталих идеја – мада су и оне, у зависности од извора из којих су долазиле, биле међусобно веома различите. Након окончања рата у Европи, главна безбедносни изазов и даље представља могућност поновног јачања Немачке и покушаји њеног реваншизма и ревизионизма. Немачко питање – мада никада није у потпуности нестало – временом је уступило место совјетској претњи као кључној стратешкој референтној тачки у Европи. Две нове суперсиле – Сједињене Америчке Државе и Савез Совјетских Социјалистичких Република – нису биле европски актери у традиционалном смислу, али је европски континент (п)остао кључно поприште њиховог геополитичког ривалства у долазећим деценијама. Доба истинског мира још увек није ни отпочело, а нови, Хладни рат се приближио, постављајући нове тешке изазове пред државе Европе.

2. Историјски развој

Реалистички аутори који су се бавили изучавањем Европске уније и њене спољне политике, с правом истичу да су стратешки односи великих сила²¹⁰ после Другог светског

²⁰⁸ Дејана Вукчевић: *Безбедност и Европска унија: Безбедносна политика Европске уније – институционалне основе*, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 42.

²⁰⁹ Luuk van Middelaar: *The Passage to Europe: How a Continent Became a Union*, Yale University Press, New Haven [CT] – London, 2013.

²¹⁰ Остаје упитно колико се, у контексту глобалних односа након Другог светског рата, може говорити о „великим силама“ какве су обликовале међународну политику у пост-вестфалској ери. Наиме, биполарни систем који је настао у послератном периоду, а чији су носиоци били Совјетски Савез и Сједињене Америчке Државе, био је квалитативно другачији од свих раније познатих облика међународне структуре, како са аспекта дистрибуције моћи, тако и са аспекта обухвата, будући да су две новонастале суперсиле контролисале процесе на готово свим тачкама планете, било непосредно, било преко својих савезника/клијената. У том смислу, традиционалне велике силе попут Велике Британије или Француске, изгубиле су значајан део свог утицаја, не успевши да га поврате чак ни након нуклеаризације својих арсенала 1952, односно 1960. године. Ако концепт велике силе схватамо у традиционалном смислу, као актере који одређују поларност међународног система и чији односи моћи одлучујуће обликују

рата, засновани на проценама моћи, одлучујуће обликовали контекст у коме је настаје модерни пројекат европских интеграција, те да су прорачуни равнотеже снага, претњи и интереса, а не апстрактне идеје вечног мира кроз економску сарадњу и ограничавање националног суверенитета, били кључни подстицај за институционализацију политичких односа. Неспорно је да су ужаси највећег глобалног сукоба у историји оставили опипљиве политичке последице у свим друштвеним областима, од свакодневног живота и културе, преко економије, до спољне и безбедносно-одбрамбене политике. Међутим, управо су специфични стратешки односи у којима се Европа нашла половином четрдесетих година двадесетог века, а који јесу били последица тока и исхода Другог светског рата, представљали фактор који је пресудно одредио не само иницијалне концепције економске, политичке и безбедносне сарадње у Европи, већ и наредних неколико деценија њиховог развоја.

Хладноратовско преобликовање светског поретка чије су основе постављене на конференцијама у Јалти и Потсдаму, убрзо након окончања Другог светског рата добило је нове обриси и димензије. Они су се тицали растућег размимоилажења између доскорашњих савезника, Сједињених Држава и Совјетског Савеза, у погледу њихових европских и глобалних стратешких концепција. Почетак 1946. године, кроз Кенанов (George F. Kennan) „Дуги телеграм“ из Москве и Черчиллов говор о „Гвозденој завеси“ на Вестминстер колеџу у Фултону, Мисури, наговестио је нову турбулентну фазу у светској политици. У послератном периоду, европско тло је постало главни театар америчко-совјетских стратешких спорова, и тако ће остати током целокупног хладноратовског доба, па и након њега. Безбедносни подстицаји са нивоа структуре глобалног система на тај начин су обликовали стратешки контекст у коме ће ускоро започети институционализација европске безбедносно-одбрамбене сарадње.

Истовремено, унутаревропски страхови од немачког реваншизма и обновљених територијалних претензија не само да нису уминули, већ су у првим годинама након Другог светског рата добијали на интензитету. Они су, природно, били највећи код немачких традиционалних ривала: Француске и Велике Британије. Отуда су ове две земље одлучиле да се, Уговором из Денкерка, у марту 1947. године обавежу на савезништво у случају немачког напада на једну од њих. Међутим, док је становништво, под утицајем деценијских сукоба са Немачком и дубоких ратних траума, осећало аутентичан страх од могућности да немачка поново ојача и постане агресивна, историјски извори говоре да су политичке елите биле на нешто другачијим позицијама. Француско-британско безбедносно повезивање реализовано уговорима из Денкерка и Брисела, објашњавано страхом од Немачке, заправо је имало за сврху супротстављање совјетској претњи. Реферисање на Немачку представљало је тактички потез и било „згодан мит“, док је права стратешка сврха било одупирање Совјетском Савезу, већ антиципираном као витална

међународнополитичке исходе, онда би Велика Британија и Француска током Хладног рата и формативних деценија пројекта европских интеграција у најбољем случају биле средње силе. Ако, међутим, прихватимо да су Сједињене Америчке Државе и Совјетски Савез у овом периоду били управо суперсиле, чији капацитети су човечанству били непознати током претходне историје, тада је прикладно да се, нарочито у контексту европских стратешких односа, Велика Британија и Француска називају великим силама, уз свест о свим ограничењима која овакво одређење са собом носи.

претња иако се совјетско-западни односи још увек нису заоштрили онако како ће то убрзо бити случај.²¹¹

Труманова доктрина од 12. марта 1947. године, изложена у председничком обраћању заједничкој седници оба дома конгреса, а у контексту криза везаних за политичку ситуацију у Грчкој и турским мореузима, озваничила је јасну промену америчког држања према Совјетском Савезу. Од ратног савезништва сада и званично није остало ништа, а Сједињене Државе су прокламовале намеру да пружи подршку свим „слободним народима“ у борби против ауторитарних и тоталитарних притисака изнутра или споља. Председничко обраћање у којем је доктрина кодификована предвиђало је да мере подршке буду пре свега финансијске и економске природе, али су, с обзиром на природу настајућег америчко-совјетског супарништва, безбедносне импликације овакве политике биле очигледне. Потоња подршка бројних америчких администрација антикомунистичким снагама ма колико биле недемократске оголила је чињеницу да је као противник јасно одређен Совјетски Савез а не ауторитаризам као такав. Један од кључних делова света у којима је требало спроводити Труманову доктрину била је Европа, односно, будући да су Сједињене Државе испрва фактички прихватиле совјетско стратешко преузимање Источног блока – управо њен западни део.

Мада су, захваљујући дубинским променама у стратешким односима суперсила непосредно након Друго светског рата, уживале и начелну и практичну подршку Сједињених Држава, европске силе су имале и сопствене, самоникле покушаје успостављања и институционализације безбедносне сарадње. Бриселским уговором од 17. марта 1948. године, Француска, Велика Британија и земље Бенелукса оснивају Западну унију (*Western Union – WU*) која ће наредних деценија представљати основу европских гаранција о узајамној одбрани независних од НАТО-а.²¹² Ова номинална независност, међутим, током постојања Западне (и потоње Западноевропске) уније изнова показивала као проблематична, поготову у условима радикалне диспропорције моћи између европских савезника са једне и Сједињених Држава као носећег стуба НАТО савеза са друге стране. У септембру исте године, доноси се одлука о оснивању Одбрамбене организације Западне Уније (*Western Union Defence Organization – WUDO*), која је, иницијално задужена за базичну координацију у војним питањима, требало да представља и основу за будуће стварање аутентичне европске војне структуре.

Ипак, америчко и британско подозрење према постојању паралелних безбедносно-одбрамбених структура под америчким и европским стратешким вођством, а када је у питању безбедност Западне Европе, поново се показало као одлучујући фактор. У периоду од децембра 1950. до априла 1951. године, током процеса који се понекад назива „канибализацијом“, НАТО је у потпуности апсорбовао структуру, капацитете, људство и стратешку документацију Одбрамбене организације Западне Уније. Како ће долазеће деценије показати, европски актери могли су да одлучују о питањима безбедности Европе

²¹¹ Marc Trachtenberg: *A Constructed Peace: The Making of the European Settlement 1945-1963*, Princeton University Press, Princeton [NJ], p. 85, fn. 2.

²¹² Када је 2009. године члан 42.7 Лисабонског уговора експлицитно формулисао нову клаузулу о узајамној одбрани, Западноевропска унија, која је наследила Западну унију после модификације Бриселског уговора у Паризу 1954. године, постала је у потпуности превазиђен механизам. Након што су током 2010. године Британија, Немачка и Шпанија најавиле повлачење из модификованог Бриселског уговора, Западноевропска унија је и формално престала да постоји 30. јуна 2011.

у оквиру релативно безобалних концепата попут Европског безбедносног и одбрамбеног идентитета или тзв. европског стуба унутар НАТО, али не на истински самосталан и од Вашингтона одвојен начин.²¹³

У међувремену, априла 1948. године, са применом почиње Маршалов план – амерички програм послератне обнове Европе, назван по тадашњем државном секретару Џорџу Маршалу (George C. Marshall). Упркос иницијалним разматрањима могућности да и источноевропске земље, па и сам Совјетски Савез, буду део програма обнове, безбедносно-стратешки интереси обеју страна су однели превагу, а План је постао један од кључних инструмената америчке тврде моћи у супротстављању Совјетском Савезу у западној Европи. Трајекторија која је постављена Кенановим „Дугим телеграмом“ 1946. године и Трумановим (Harry S. Truman) обраћањем Конгресу 1947. године, на тај начин је стигла надамак свог врхунца. Он ће наступити у пролеће наредне, 1949. године, када 4. априла буде основана Организација Северноатлантског уговора (*North Atlantic Treaty Organization – NATO*).

Дванаест држава – десет европских (Велика Британија, Француска, Италија, Белгија, Холандија, Луксембург, Данска, Норвешка, Исланд и Португал) и две северноамеричке (Сједињене Државе и Канада) потписале су Северноатлантски уговор 4. априла 1949. године.²¹⁴ Нови одбрамбени савез требало је да функционише на основама клаузуле о узајамној одбрани, формулисане у члану 5. Северноатлантског уговора. Западноевропским одбрамбеним интеграцијама започетим уговорима из Денкерка и Брисела, сада када је Совјетски Савез био експлицитно препознат као највећа заједничка безбедносна претња, требало је додати северноатлантску димензију. Труманова доктрина је већ обзнанила да Сједињене Државе јасно виде сопствени интерес у активном укључивању у обликовање западноевропске безбедносне архитектуре. Чињеница да је Португал, тада већ преко деценију и по под диктатуром Антонија де Оливеиरे Салазара (António de Oliveira Salazar), био један од оснивача савеза, била је евидентан показатељ да су, упркос преамбули Уговора која се позивала на принципе „демократије, индивидуалне слободе и владавине права“, стратешке процене имале убедљиву превагу над вредносним и идеолошким питањима. Потоњим вишедеценијским функционисањем савеза ово ће бити још убедљивије потврђено.

У међувремену, месец дана након оснивања НАТО-а, 5. маја 1949. потписан је Лондонски уговор којим је основан Савет Европе. Уз дуготрајно и интензивно лобирање Европског покрета, и уз подршку Сједињених Држава, који су организацију видели као супранационалну европску структуру и пожељну основу будуће Европске уније (како је Савет видео шеф италијанске дипломатије, гроф Сфорца), одлучујући утицај у процесу имала је и Велика Британија. Лондон је (уз сагласност Данске и Норвешке) пожељним видом сарадње сматрао доминантно међувладину организацију, чији парламент не би претендовао да узурпира надлежности националних парламената, и која се не би бавила питањима безбедности и одбране, будући да је у овој области британска политика видела НАТО као далеко најбитнијег, па и једино битног европског актера. Логика је била у томе

²¹³ Simon Duke: *The Elusive Quest for European Security: From EDC to CFSP*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2000, p. 14; Lawrence Kaplan: *NATO 1948. The Birth of the Transatlantic Alliance*, Rowman & Littlefield, Lanham [MD], 2007, p. 160.

²¹⁴ North Atlantic Treaty Organization: *The North Atlantic Treaty*, April 4, 1949. Доступно на: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm [приступљено 20.10.2023.].

да се, на међувладиној основи и на темељу националних интереса, дефинишу односи међу европским савезницима, пре него што се уђе у било коју врсту дубље политичке интеграције. Радити супротно, према речима шефа дипломатије Ернеста Бевина (Ernest Bevin), било би као „подизати кров пре него што је сазида кућа“.²¹⁵ Услед свега овога, као кључно наслеђе оснивања и функционисања Савета Европе остала је Европска конвенција о људским правима и основним слободама, потписана у Риму у новембру 1950. године, као и Европски суд за људска права, задужен за пресуђивање о примени њених одредаба.²¹⁶

Оснивањем НАТО-а решене су неке од основних дилема Сједињених Држава и њихових западноевропских партнера у погледу тога који актери ће се, и којим средствима, супротстављати совјетској моћи у надолazeћем Хладном рату. Нека друга важна питања су, међутим, остала нерешена (попут статуса и улоге Западне Немачке у послератној безбедносној архитектури Западне Европе), док су нека нова отворена (питање стратешке аутономије европских партнера Сједињених Држава у контексту америчке хегемоније у настајању). Ови и с њима повезани фактори одлучујуће обликовати институционални развој европске сарадње у области спољне и безбедносне политике Европске уније током Хладног рата, али и након њега.

У новембру 1949, Петерсбершким споразумом између западнемачког канцелара Аденауера и америчког, британског и француског представника у Високој савезничкој комисији (телу које је, након нарушавања односа са Совјетским Савезом и слома Савезничког контролног савета, ефективно контролисало политичке процесе у Западној Немачкој) учињен је први велики корак ка окончању савезничке окупације Немачке и поновном успостављању немачког суверенитета.²¹⁷ Ово је био показатељ да је, иако страхови од поновног немачког јачања ни у ком случају нису нестали, расла свест о нужности укључивања Западне Немачке у европске економске, политичке и, у крајњој инстанци, безбедносне институционалне структуре. Пуна сувереност Немачке није била нужан предуслов да се препозна њен значај за економске и стратешке односе у Европи; било је довољно што је препознато да се иде путем који ће њоме резултирати.

Пуна сувереност биће остварена на темељу Бонско-париских конвенцијâ, потписаних 26.05.1952. године и правоснажних након ратификације, почев од 5.5.1955. године. Између Петерсбершког споразума и ступања на снагу Бонско-Париских конвенција, међутим, доћи ће до драматичног развоја на пољу европских интеграција, кључног за разумевање европске сарадње у области безбедности и одбране све до данас – поготово онако како је виде реалистички приступи. Почети институционализације европских интеграција нераскидиво су повезани са реалистичком логиком равнотеже снага, што је очигледно када се посматра позадина чак и оних историјских епизода које се традиционално посматрају као одлучујући, (пост)историјски искорак у правцу транснационализма и супранационализма, те дефинитвно напуштање логике надметања у корист сарадње. Такав је случај са Шумановом декларацијом.

²¹⁵ Mark Gilbert: *European Integration: A Political History*, Rowman & Littlefield, Lanham [MD], 2021, p. 29.

²¹⁶ *Ibid.*, pp. 28–32.

²¹⁷ Marc Trachtenberg: *A Constructed Peace: The Making of the European Settlement 1945-1963*, *op. cit.*, pp. 103–106.

У мају 1950. године, након расправе у кабинету и уз начелну подршку немачког канцелара Аденауера, француски министар иностраних послова Робер Шуман објављује познату декларацију којом предлаже да се француска и западнонемачка производња угља и челика ставе под заједничку управу. Конвенционално тумачење ове одлуке да се промовише интеграција у сфери критично осетљиве индустријске базе далеко највећи сегмент литературе из области европских студија посматра као вид повезивања из мировних побуда, заснован на заједничким интересима. Како је, међутим, Себастијан Росато убедљиво показао у студији о политици силе²¹⁸ као основи пројекта европских интеграција, када се посматрају процеси и дебате у позадини настанка Шуманове декларације, постаје јасно да је реалистичка логика равнотеже снага била темељ француског приступа питању интеграције.

Кључни индикатор да је логика равнотеже била главни подстицај за француску одлуку о интеграцији Росато види у меморандуму који је 3. маја – непуних недељу дана пре објављивања декларације – Шуману и премијеру Жоржу Бидоу (Georges-Augustin Bidault) упутио Жан Моне (Jean Omer Marie Gabriel Monnet), комесар Генералног комесаријата за планирање (кључног саветодавног тела француске владе) и прави аутор највећег дела Шуманове декларације. Као исход процеса спољнополитичког одлучивања вођеног стратешким калкулацијама (чији су кључни моменти такође идентификовани и представљени у Росатовом истраживању²¹⁹), Монеов меморандум је образложио логику из залагања за стављање француско-немачке производње угља и челика под заједничку Високу власт (претечу потоње Европске комисије). У документу, Моне препознаје да је „будући да Хладни рат представља доминантну чињеницу међународног живота, обнова Немачке неминовна“. Лишена ограничења, међутим, Немачка би се „рапидно развијала“, док би Француска „упала у колотечину ограничене производње“, што би Немачку, у коначници, поново учинило господаром Европе.²²⁰ Стављање производње угља и челика под контролу заједничке Високе власти омогућило би „услове за завој немачке, француске и европске индустрије уз конкуренцију али без доминације“ (подвукао М.Л.).²²¹ На овај начин, интеграција би француску индустрију поставила на једнаке основе са немачком, омогућила јој да одржава ту једнакост, и у крајњој линији успоставила релативну

²¹⁸ На овом месту ваља још једном учинити важну термиолошку интервенцију. Наиме, Росатова студија коју је 2011. године објавио Универзитет Корнел у оквиру знамените едиције “Cornell Studies in Security Affairs”, носи поднаслов *Power Politics and the Making of European Community*. Класични српски политиколошки вокабулар налагао би да се ово преведе као „Политика силе и стварање Европске заједнице“; међутим, овај превод не би у потпуности одговарао ауторовој замисли. Наиме, у српској (и југословенској) литератури, термин „политика силе“ имплицира агресивну, завојевачку политику, што овде није случај. Друге опције биле би „политика моћи“ или „политика снаге“, мада ови термини могу деловати рогобатно, као плеоназми, или као празни означитељи. Корен овог проблема је у неухватљивости термина “power” онда када га је потребно превести на српски језик. У овом контексту, што је јасно из ишчитавања Росатове студије, мисли се, заправо, на политику *равнотеже* снага, као основни концепт који исходи из темељних претпоставки реалистичких приступа проучавању међународних односа (видети Швелерово одређење „тврдог језгра“ реализма у горњем одељку о реалистичким теоријама у филозофији науке).

²¹⁹ Sebastian Rosato: *Europe United. Power Politics and the Making of the European Community*, Cornell University Press, Ithaca [NY] – London, 2011, pp. 65–71.

²²⁰ *Ibid.*, p. 69.

²²¹ *Ibid.*

равнотежу снага у Западној Европи спречавајући немачку индустријску доминацију и француско „помрачење“.²²²

Текст саме Декларације обликован је у тону који више одговара конвенционалним либерално-институционалним и конструктивистичким, него реалистичким погледима на питање европске интеграције: акценат је на питањима солидарности и развоја, уз позиве на стварање „шире и дубље заједнице“ и познати позив да се рат између традиционално супротстављених Немачке и Француске учини „не само незамисливим, већ и материјално немогућим“.²²³ У традиционалним европским студијама, великим делом обликованим под директним утицајем вокабулара европских институција, акценат је доминантно стављан на „незамисливост“, у односу на „материјалну немогућност“ рата. Управо је ова друга, квинтесенцијално реалистичка перспектива, међутим, водила Монеову и Шуманову логику приликом спољнополитичког одлучивања. Ово је, у мемоарској грађи, нешто касније објаснио сâм Робер Шуман, пишући о француској перцепцији немачке претње и интеграцији као начину за њено обуздавање: „не креће се у рат када се више нема слободан приступ енергији и челику, који подупиру читав ратни подухват“.²²⁴ Управо супротно од представе о незамисливости новог ратног сукоба, француски доносиоци одлука готово да нису доводили у питање намере Немачке да поново загосподари Европом нити неизбежност таквог исхода у постојећем стратешком контексту; зато је било важно предупредити могућност да Немачка за такву политику на располагању има материјалне капацитете. Сегмент управо овакве политике била је Шуманова декларација, као један од резултата процеса који је у коначници водио поновном пуноправном немачком укључивању у европске безбедносне токове.

Ако су искуство послератне Европе и почетак Хладног рата дали одлучујући стратешки контекст трајекторији европских безбедносних интеграција, онда је прва половина педесетих година XX века – период од Шуманове декларације у мају 1950. до слома плана о Европској безбедносној заједници у августу 1954. године – поставила институционалне основе на којима ће се ове интеграције развијати у деценијама које су долазиле. Упркос јасној свести о томе да се Немачкој мора омогућити значајан простор за поновно успостављање суверености, па и у области одбране и безбедности, ставови унутар западног савезничког блока према Бону остали су амбивалентни. Посебно уочљива разлика постојала је између француског подозрења и америчког ентузијазма према пуноправној безбедносној интеграцији Немачке у настајуће евроатлантске структуре. Отуда је и познати план француског премијера Ренеа Плевена од 24. октобра 1950. године,

²²² Као додатни аргумент, Росато на овом месту наводи и да је на димензији равнотеже снага инсистирао и Томас Шварц (Thomas A. Schwartz) у студији *America's Germany: John J. McCloy and the Federal Republic of Germany*, Harvard University Press, Cambridge [MA], 1991, p. 104. Шварц се, заузврат, позива на депешу америчке амбасаде у Паризу послату државном секретару Дину Ачесону 20. јуна 1950. године, пишући о „индустријској равнотежи снага“ у Западној Европи, која би у перспективи могла да пружи и „заштиту од конкуренције Сједињених Држава“.

²²³ The European Union: “Schuman Declaration May 9, 1950”, available at: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59/schuman-declaration-may-1950_en [Accessed on March 28, 2020]; Carine Germond and Turk Henning: *A History of Franco-German Relations in Europe: from 'Hereditary Enemies' to Partners*, Palgrave Macmillan, New York [NY], 2008.

²²⁴ Robert Schuman: *Pour l'Europe*, Editions Nagel, Paris, 1963, p. 164.

који је иницирао оснивање Европске безбедносне заједнице, у великој мери био реакција на америчке предлоге о поновном наоружавању Немачке.²²⁵

Почетак 50-тих година XX века донео је, дакле, бројне и мешовито успешне иницијативе о различитим начинима на које би се могао остварити напредак у области европске интеграције. Безбедносно-одбрамбена сфера била је значајна али и контроверзна – како ће се убрзо видети, националне преференције кључних чланица разликовале су се до мере да у датом тренутку није било могуће остварити значајнији помак на овом пољу. У међувремену, рад на оснивању Европске заједнице за угаљ и челик давао је опипљивије резултате. На темељу духа и одредаба Шуманове декларације, преговори Шесторице о оснивању Заједнице започињу у јуну 1950. године, да би били успешно окончани у децембру. „Примарни циљ овог плана био је да створи јединствено тржиште угља и челика између држава учесница. То је значило уклањање бројних царинских и нецаринских баријера, као што је контрола цена, пореза на приход и промет, супституција различитих мерних јединица, како би се обезбедило слободно кретање угља и челика преко националних граница.“²²⁶ Француско-немачко спорење о статусу индустријских конгломерата одложило је процес за неколико месеци, да би Париски уговор којим је званично основана Европска заједница за угаљ и челик био коначно потписан 18. априла 1951. године. Разуме се да главни покретачки импулси Уговора нису били искључиво економско-индустријске, већ есенцијално политичко-стратешке природе: требало је, ако не у потпуности елиминисати, онда бар ефективно неутралисати француско-немачке антагонизме како би стране, у светлости већих изазова, могле да се ослободе егзистенцијалног страха једне од друге.²²⁷ Парламент, Савет и Суд правде, као претече данашњих европских институција, након потписивања Париског уговора, добили су седишта у Стразбуру, Бриселу и Луксембургу.

Према Динану (Desmond Dinan), успешан договор о Европској заједници за угаљ и челик и почетак њеног функционисања у лето 1952. године дошли су „у време које политички није било баш најбоље. Аденаурова влада је била слаба и непопуларна. Француска влада била је чак и слабија. Питање поновног наоружавања Немачке, тада на свом врхунцу, представило је европску интеграцију у лошем светлу. Политички значај ЕЗУЧ био је изгубљен у огорчености контроверзе у односу на Европску одбрамбену заједницу и релативној сложености институционалних одредаба и одредаба о политикама у новом уговору.“²²⁸ Само дан након потписивања Бонско-париских конвенција којима је требало разрешити акутне француско-немачке спорове и омогућити стицање суверености Западне Немачке, чиме би се стекли предуслови за укључивање Бона у западне безбедносне структуре, у Паризу је 27. маја 1952. године потписан и уговор о оснивању Европске безбедносне заједнице. Конципирана као аутономни стуб европске одбране, а на темељу ревидираног текста Плевеновог плана (још једном под фактичким ауторством Жана Монеа), Европска безбедносна заједница требало је, испрва, да обухвати земље Бенелукса, Италију, Немачку и Француску, и да у сфери одбране одигра улогу коју је Европска заједница за угаљ и челик имала у области привреде и индустрије: да кроз интеграциони процес предупреди могућност потпуно аутономног војног уздицања

²²⁵ Marc Trachtenberg: *A Constructed Peace: The Making of the European Settlement 1945-1963*, op. cit., p. 110.

²²⁶ Дезмон Динан: *Мењање Европе – историја Европске уније*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 57.

²²⁷ *Ibid.*, стр. 61-62.

²²⁸ *Ibid.*, стр. 60.

Немачке, а да немачке капацитете употреби у сврху западноевропске стратешке кохезије – како у односу на совјетску претњу, тако и према америчком савезнику. Концептуално померање у правцу супранационалне димензије, што је промена коју је, у односу на првобитну верзију Плевеновог плана, донео текст Уговора, представљало је клицу његове будуће пропасти.²²⁹

Сада када је индустријска интеграција била у великој мери остварена кроз Европску заједницу за угаљ и челик, а безбедносно-одбрамбена интеграција била на дохват руке захваљујући уговору о Европској безбедносној заједници, требало је читавом процесу додати политички аспект. Већ у јулу 1952. године, на темељу мајске иницијативе Савета Европе, владе Шесторице задужују скупштину Европске заједнице за угаљ и челик да припреми нацрт уговора о Европској политичкој заједници, што је и учињено у марту наредне године. Идеја је била да се обједине Европска одбрамбена заједница и Европска заједница за угаљ и челик, да се координирају спољна, економска и монетарна политика, а да Заједница добије институционалну структуру, угрубо, налик оној какву познајемо данас, осим што би парламент имао два дома.²³⁰ Логика иза целокупне иницијативе била је у томе да се безбедносна сарадња не само мора остваривати кроз деловање прото-супранационалне заједнице, већ и да је сâм федералистички инстинкт унутар тадашње европске политичке елите критичан фактор који ће ову врсту сарадње и омогућити.²³¹ Како ће се убрзо испоставити, у најмање једној држави-чланици логика партикуларно схваћеног националног интереса надвладала је над логиком федералне институционализације сектора одбране и безбедности.

Динан пише да је дебата о Европској одбрамбеној заједници представљала четворогодишњу драму која је „политички трауматизовала Француску, тестирала границе француско-немачких односа, и дубоко удаљила Француску и Сједињене Америчке Државе“.²³² Вашингтон је снажно подржавао стварање Европске одбрамбене заједнице, водећи рачуна пре свега о совјетском изазову и отпору који је у Москви изазивала идеја о поновном наоружавању (Западне) Немачке. Одбијање француског руководства да ратификује уговор отуда је жестоко фрустрирало Џона Фостера Далеса (John Foster Dulles) који је 1953. године, са инаугурацијом Двајта Ајзенхауера (Dwight D. Eisenhower), преузео позицију државног секретара.²³³ Мада је Далес отворено претио ускраћивањем америчке финансијске подршке у случају да се уговор о Европској одбрамбеној не ратификује, након „готово хистеричне“ дебате у којој је коалиција деголиста и комуниста одлучно одбијала да Француску сведе на статус „три минијатурне и две поражене државе“, ²³⁴ ратификација у француском парламенту је коначно пропала крајем августа 1954. године, повлачећи за собом у пропаст и пројекат Европске политичке заједнице.

²²⁹ Kevin Ruane: *The Rise and Fall of the European Defense Community: Anglo-American Relations and the Crisis of European Defense, 1950–55*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2000, p. 15; Arnold J. Zurcher: *The Struggle to Unite Europe, 1940-1958: An Historical Account of the Development of the Contemporary European Movement from Its Origin in the Pan-European Union to the Drafting of the Treaties for Euratom and the European Common Market*, New York University Press, New York [NY], 1958, p. 87; Edward Fursdon: *The European Defence Community: A History*, Palgrave Macmillan, London – Basingstoke, 1980.

²³⁰ Дезмон Динан: *Све ближе Унија: Увод у европску интеграцију*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 45.

²³¹ Mark Gilbert: *European Integration: A Political History*, op. cit., p. 51-52.

²³² Дезмон Динан: *Мењање Европе – Историја Европске уније*, op. cit., стр. 63.

²³³ Mark Gilbert: *Cold War Europe: The Politics of a Contested Continent*. Rowman & Littlefield, Lanham [MD], 2015, p. 75.

²³⁴ *Ibid.*, p. 76.

Лондонска конференција крајем септембра и почетком октобра 1954. године означила је најаву краја савезничке окупације Западне Немачке. На Париској конференцији крајем октобра озваничено је приступање Западне Немачке и Италије ревидираном Бриселском уговору. Бонско-париске конвенције захтевале су немачко учешће у Европској одбрамбеној заједници као формални услов обнове суверенитета Западне Немачке; сада је протоколом измењена ова одредба тако да је немачко приступање Бриселском уговору било довољно да се суверенитет обнови и допусти, додуше ограничено, поновно наоружавање.²³⁵ Немачка ће тако и званично бити призната као савезничка држава западног блока у хладноратовској Европи када Бонско-париске конвенције ступе на снагу 05.05.1955. године. На конференцијама учествује девет држава, укључујући и неевропске силе, северноамеричке чланице НАТО савеза: Сједињене Америчке Државе и Канаду.

Пошто је у лето 1954. године дошло до слома пројеката Европске безбедносне и Европске политичке заједнице, а под структурним притисцима са Истока, али и са друге стране Атлантика, лидери шесторице били су принуђени да редефинишу политичко-институционалне циљеве и амбиције, али и начин њиховог остваривања. Конференција министара спољних послова Шесторице почетком јуна 1955. у Месини имала је управо ову улогу.²³⁶ Требало је, на темељу системских подстицаја али и управо научених лекција, оживети интегративне процесе настављајући тамо где се стало након остваривања идеје о Европској заједници за угаљ и челик. У међувремену, 18.05.1955. године, Белгија, Холандија и Луксембург такозваним Бенелушким меморандумом предлажу да се процес интеграције Европе подстакне фокусом на свеобухватну економску сарадњу, која би укључивала јединствено тржиште, уместо ранијих неуспешних покушаја секторског интегрисања. Унутрашња и спољашња ограничења у погледу безбедности, одбране и високе политике, на овај начин су експлицитно препозната, те је предложено да се енергија усмери у оне видове европске сарадње који су, како се веровало, имали највеће изгледе за успех.

У том духу, након Месине, оснива се међувладин комитет састављен од делегата Шесторице и представника владе Уједињеног Краљевства у својству посматрача, а предвођен белгијским шефом дипломатије Полом-Анријем Спаком (Paul-Henri Charles Spaak). Спаков комитет званично почиње са радом у јулу 1955. године, а већ у септембру, на конференцији у Нордвајку, Холандија, као прелиминарни резултат рада поднет је прелазни извештај.²³⁷ Сматрало се да рад на нацрту извештаја, након што радне групе представе резултате дотадашњег рада, треба да буде настављен уз учешће шефова дипломатија Шесторице, те је у ту сврху организована нова конференција у Бриселу у фебруару 1956. С обзиром на фокус на хоризонталну економску интеграцију, кључно питање које је требало решити пре усвајања финалне верзије извештаја било је да ли би европски концепт заједничког тржишта требало да подразумева царинску унију или зону слободне трговине – експерти су се готово једногласно залагали за прву опцију.

²³⁵ Sebastian Rosato: *Europe United. Power Politics and the Making of the European Community*, op. cit., p. 147.

²³⁶ Andrew Moravcsik: *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, op. cit., pp. 141-142.

²³⁷ У децембру 1955. године, британски посматрач у Комитету, Расел Бредертон (Russel Frederick Bretherton) упознао је остале учеснике са оценом владе у Лондону да је даље британско учешће у процесу излишно и повукао се из Комитета.

Спаков коначни извештај завршен је у априлу 1956. године, а представљен крајем маја на конференцији у Венецији, где су представници Шесторице износили своје погледе на извештај. Мада је домен спољне политике остао у потпуности изван интеграцијских амбиција, у предговору документа експлицитно је препознато „слабљење спољнополитичких позиција, опадање утицаја и смањење производних капацитета“ државâ Западне Европе, а под утицајем „нарастајуће моћи Сједињених Америчких Држава и колективистичких земаља“.²³⁸ Потписници извештаја вероватно нису ни претпостављали колико ће се ова оцена из априла показати исправном када у октобру и новембру буду ескалирале међународне кризе поводом Суецког канала и совјетског упада у Мађарску. Од три реалистичка изазова на која је требало одговорити послератним процесом европске интеграције, само један (француско-немачко ривалство) је био – барем тентативно – решаван са успехом. На друга два изазова, које је постављала источна претња али и северноамерички савезник, тек је требало пронаћи одржив одговор. Из спољнополитичког контекста изложеног у предговору извештаја, очигледно је да је предстојећа економска интеграција била у великој мери вођена стратешким калкулацијама. Према препорукама из извештаја, два циља – секторска интеграција у области атомске енергије и шира економска интеграција (заједничко тржиште остварено кроз царинску унију) – „требало је да буду реализована у одвојеним организацијама са различитим уговорима. Састанак министара спољних послова у Венецији представљао је почетак међувладине конференције која је кулминирала у оснивању Европске заједнице за атомску енергију и Европске економске заједнице.²³⁹ Уз мање модификације, нове Заједнице наследили су институционалну структуру Европске заједнице за угаљ и челик. Економски циљеви прописани Уговором о европској економској заједници били су: стварање јединственог тржишта уклањањем свих трговинских баријера у року од дванаест година; успостављање заједничке царинске тарифе према спољним актерима; олакшано кретање робе, услуга и капитала унутар Шесторице; развој заједничке пољопривредне и саобраћајне политике; те оснивање Европског социјалног фонда и Европске инвестиционе банке.²⁴⁰

Шефови делегација Шесторице отпочели су са финалном етапом рада међувладине конференције у седишту белгијског министарства иностраних послова у Бриселу, крајем јуна 1956. године. У постављању смерница и даљим преговорима, осим шефова делегација, учествовали су и представници Високе власти Европске заједнице за угаљ и челик, али и синдиката и послодаваца. Упркос изазовима које су постављале глобалне кризе, али и различити француско-немачки погледи на питања социјалне и пољопривредне политике, преговори о Европској економској заједници интензивирани су крајем 1956. и успешно окончани почетком 1957. године. Уговори о оснивању Европске економске заједнице и Европске заједнице за атомску енергију (Еуратом) коначно су потписани у Риму, 25. марта 1957. године, да би јануара наредне године ступили на снагу.

Било је јасно да, у датом историјском тренутку, интеграцију није било могуће остваривати онако како то супранационална теорија претпоставља: кроз секторско

²³⁸ Intergovernmental Committee established by the Messina Conference. Secretariat: “Report by the Heads of Delegations to the Foreign Ministers”, [online]. Available at: <https://www.cvce.eu/s/111>. [Accessed on March 29, 2022].

²³⁹ Дезмон Динан: *Све ближе Унија: Увод у европску интеграцију*, op. cit., стр. 49.

²⁴⁰ John McCormick: *The European Union – Politics and Policies*, op. cit., p. 68.

повезивање, функционално преливање и спајање области од критичног интереса, већ управо обратно: њиховим раздвајањем и зауздавањем амбиција, а на доминантно међувладиним основама. Моравчик отуда одбацује схватање Ернста Хаса (Ernst Haas) по коме 1956. представља годину у којој се „потврдила Монеова доктрина о снажној, уједињеној Европи... која почива на великом заједничком тржишту“.²⁴¹ Моравчикова критика је сасвим исправна, а ово је заузврат значило да је интеграција у области од виталног интереса, какве су спољна и безбедносна политика, упркос успесима 50-тих година, биле још увек недостижан циљ.

Хоризонтална економска интеграција Европе, дакле, иако не без изазова, одвијала се са релативним успехом. Из читаве структуре и даље је, међутим, упадљиво изостајала политичка димензија. Након слома предлога о политичкој и безбедносној заједници 1954. године, нови француски предлог дошао је крајем 1961. године у виду нацрта плана Кристијана Фушеа (Cristian Fouchet, француски амбасадор у Данској), а по налогу генерала Де Гола (Charles de Gaulle), председника Републике. Концепција коју су Французи имали на уму сугерисала је отклон од супранационализма и интеграцију засновану на међувладиној сарадњи, пре свега у областима одбране и спољне политике. Улога држава чланица би била ојачана у односу на супранационалне елементе, посебно у спољнополитичком одлучивању. Одлуке у овој сфери биле би доношене једногласно и биле би обавезне за све државе чланице, осим за оне које би приликом гласања биле уздржане. Према Де Голу, супранационално управљање европским пословима није могло да функционише јер, како је рекао италијанском премијеру Фанфанију (Amintore Fanfani) на самиту у Торину у априлу 1962. године, „само државе су стварне“.²⁴² У крајњој линији, реформа је требало да омогући стицање стратешке независности од Сједињених Држава, што би заузврат, унутар Европе, оснажило улогу Француске. Структуру европских заједница требало је интегрисати и додати јој политичку димензију. После лоших иницијалних реакција, други нацрт је представљен у јануару 1962. године; међутим, отпор Немачке и земаља Бенелукса због страха од пасивизације Римског уговора и дистанцирања од НАТО структура је остао. Већ до краја априла постало је јасно да ће холандски отпор бити прејак и даљи преговори о Фушеовом плану фактички су угашени.²⁴³ Де Гол и Аденауер, међутим, били су свесни значаја француско-немачког приближавања, мада су им мотиви, по свој прилици, били различити, а то је подразумевало и различите погледе да оптималне начине сарадње.²⁴⁴

Иако Немачка ефективно није могла да прихвати одредбе Фушеовог плана, земље Бенелукса су страховале да ће осовина Париз-Берлин нарушити унутаревропску дистрибуцију моћи, али и угрозити трансатлантску безбедносну кохезију због чега су се залагале за приступање Велике Британије европским структурама. Унутар-блоковске поделе међу западним савезницима, од којих неке опстају до данас, у великој мери су обликоване у формативном периоду западноевропских безбедносно-одбрамбених интеграција: Француска и Немачка, упркос сопственим крхким односима, неретко су успевале да пронађу минимум заједничких интереса; насупротив себи имале су не само

²⁴¹ Andrew Moravcsik: *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, op. cit., p. 145.

²⁴² Mark Gilbert: *European Integration: A Political History*, op. cit., p. 87.

²⁴³ *Ibid.*, p. 88.

²⁴⁴ Жорж-Анри Суту: *Неизвестан савез: историја Европске заједнице*, Clio, Београд, 2001, стр. 81–85.

англо-амерички блок, већ и партикуларне стратешке преференције земаља Бенелукса или Скандинавије. Током деценија, рачуница ће постати још компликованија, укључивањем држава медитеранског басена, а затим и Централне и Источне Европе.

Са своје стране, једну годину након пропасти друге верзије Фушеовог плана, 22.01.1963, Француска и Немачка ће формализовати свој рапрошман Јелисејским споразумом, којим су се обавезале на редовне консултације високих званичника и координацију политика.²⁴⁵ Мада је споразум означио вољу страна потписница да коначно превазиђу вишевековне тензије у међусобним односима, он није успео да отклони темељне разлике у њиховим погледима на политичку архитектуру Европе, нарочито када је реч о улози и утицају Сједињених Америчких Држава. Ако је раније и било дилеме, до почетка шездесетих година постало је сасвим јасно да је логика националног интереса оно што суштински обликује процес европских интеграција, и да кључни предмет стратешких калкулација, сасвим у складу са реалистичким претпоставкама, представљају дистрибуција моћи и равнотежа снага.

Обрасци стратешких преференција у хладноратовској Европи сада су били у потпуности очигледни: страх од поновне немачке експанзије/француске доминације са једне, страх од совјетске претње са друге стране, али и све израженије подозрење према англо-америчкој безбедносно-одбрамбеној премоћи у западноевропском простору. Током шездесетих година XX века, Шарл де Гол је у два наврата – 1963. и 1967. године – улагао вето на британску апликацију за чланство у Европској економској заједници.²⁴⁶ Де Гол је био мотивисан економским разлозима, везаним за Заједничку пољопривредну политику установљену 1962. године, али све више и геополитичким разматрањима: Уједињено Краљевство посматрао је као неку врсту „тројанског коња“ Сједињених Америчких Држава унутар европског пројекта. Питање потчињености америчким стратешким интересима и капацитетима наставља да оптерећује европску спољну и безбедносну политику све до данас, најчешће формулисано кроз проблем стратешке аутономије Европске уније.

Проблеми унутар блока, као и стратешко размимоилажење на релацији Париз-Вашингтон, кулминирали су, 1965-1966 године, такозваном Кризом празне столице, када је Француска, по одлуци Шарла де Гола, дуже од пола године бојкотовала учешће у европским институцијама да а затим и напустила војну командну структуру НАТО. Кризу празне столице иницирала су неслагања у вези са финансирањем заједничке пољопривредне политике, али и о начину одлучивања у Заједници: тенденције ка јачању улоге парламента и комисије, одражавајући генерални тренд супранационализма, изазивале су француско подозрење. Није помагала ни чињеница да је Де Гол све више посматрао немачке званичнике као експоненте интереса Вашингтона у Западној Европи.²⁴⁷ Париз је од јуна 1965. до јануара 1966. у потпуности бојкотовао Заједницу, да

²⁴⁵ Mark Gilbert: *Cold War Europe: The Politics of a Contested Continent*, op. cit., pp. 163-165. Француски председник Емануел Макрон (Emmanuel Macron) и немачка канцеларка Ангела Меркел (Angela Merkel) потписали су обновљену верзију документа на педесет шесту годишњицу од постизања оригиналног уговора, 2019. године у Ахену, обавезавши се на даље политичко и културно приближавање и сарадњу, али без ширих стратешких импликација.

²⁴⁶ Дезмон Динан: *Све ближе Унија: Увод у европску интеграцију*, op. cit., стр. 68-70.

²⁴⁷ Piers Ludlow: "An insulated Community? The Community institutions and the Cold War, 1965 to 1970", in: N. Piers Ludlow (ed.): *European Integration and the Cold War: Ostpolitik – Westpolitik 1965-1973*, Routledge, Abingdon, 2007, p. 146.

би се криза превазишла компромисом из Луксембурга, којим су стране препознале да имају различите погледе и задржале право да одлучују квалификованом већином, осим у случајевима виталних националних интереса (посебно француских), када се дискусија може продужавати постизања неопходне једногласности.²⁴⁸

Ако је фактичко право вета задовољило Де Голове апетите у погледу Европске заједнице, проблеми који су се тицали француског чланства у НАТО чинили су се непремостивим. Основни аргумент и мотив Де Голове администрације била је теза да европско безбедносно везивање за Америку, посматрану као претерано агресивног актера у светлости њене борбе против међународног комунизма (чему су доприносили трагични призори из Вијетнамског рата), подрива атмосферу детанта и могућност смиривања тензија са Совјетским Савезом. Детант је, заузврат, посматран не само као пут ка успешном предупредјивању новог европског сукоба, већ и важан корак у правцу европске стратешке аутономије, те последично јачања француске улоге унутар европског политичко-безбедносног блока.²⁴⁹ Како су позиције Париза и Вашингтона биле непомирљиве, Француска је у марту 1966. године, непуна два месеца након што је институционални спор са европским савезницима решен компромисним путем, донела одлуку о иступању из војне командне структуре алијансе. Мало ко је, у том тренутку, могао да претпостави да ће до француског повратка у интегрисану структуру протећи четрдесет три године: ово се догодило тек 2009. године, у време администрације Николе Саркозија (Nicolas Sarkozy).

Уговор о спајању, којим су, поред Парламентарне скупштине и Суда правде, Комисија и Савет постали заједнички органи трију Европских зајединца, потписан је у Бриселу у априлу 1965, а ступио на снагу у јулу 1967. године, усмеривши европске интеграције у правцу који ће, четврт века касније, кулминирати Уговором из Мاستрихта.²⁵⁰ Упркос трендовима ка комунитаризацији, компонента високе политике, укључујући питања спољне политике и безбедности, упадљиво је недостајала европском пројекту. Крајем шездесетих година, у ову сврху је осмишљен концепт Европске политичке сарадње. На Хашком самиту почетком децембра 1969. године, на дневном реду су такође била економско-монетарна питања, као и приступање четири земље-кандидата (Велике Британије, Ирске, Данске и Норвешке), али су проблеми политичке сарадње били најпроминентнији.

Рад на овој тематици резултирао је, крајем октобра 1970. године, извештајем који је, иако на основама међувладиног приступа, био израз амбиције шефова дипломатија Шесторице да се за почне са редовним консултацијама и координацијом позиција у области спољне политике. Експертском групом која је сачинила извештај председавао је Етјен Давињон (Étienne Davignon), белгијски дипломата и некадашњи шеф кабинета Пола-Анрија Спака, због чега је документ у историји европских интеграција упамћен као Давињонов извештај. Документ је предвиђао

²⁴⁸ Mark Gilbert: *European Integration: A Political History*, op. cit., pp. 97-103.

²⁴⁹ Helen Parr: "Anglo-French relations, détente and Britain's second application for membership of the EEC, 1964 to 1967", in: N. Piers Ludlow (ed.): *European Integration and the Cold War: Ostpolitik – Westpolitik 1965-1973*, op. cit., p. 87; Жорж-Анри Суту: *Неизвестан савез: историја Европске заједнице*, op. cit., стр. 244-249.

²⁵⁰ Важење уговора о спајању престало је у мају 1999. године, ступањем на снагу Уговора из Амстердама, потписаног 1997. године.

„развој тзв. европске политичке сарадње, која би се заснивала на обавези редовних консултација и међусобног информисања држава чланица: свака држава била је обавезна да се консултује са осталима пре него што коначно утврди свој став о неком међународном проблему. Ова сарадња имала би двоструки циљ: с једне стране, побољшало би се међусобно разумевање проблема међународне политике (кроз консултације и информације), а са друге стране, ојачала би се солидарност између држава чланица.“²⁵¹

Ако није могло бити заједничке европске спољне политике у пуном смислу, могла је постојати Европска политичка сарадња, како је овај нови концепт координације и назван. Нови облици сарадње нису били посматрани само као циљ по себи, већ и као средство убрзавања и оживљавања ширег процеса европске интеграције, али свакако не у мери која би довела у питање доминантно националне, односно међувладине основе аранжмана.

На самиту шефова држава и влада, одржаном у Паризу од 19. до 21. октобра 1972. године, усвојена је заједничка изјава којом је „истакнут двоструки циљ европске политичке сарадње: да се бави актуелним питањима и да формулише, ‘у мери у којој је то могуће’, заједничке позиције у области спољне политике. Дакле, није предвиђено стварање заједничке спољне политике, јер је потврђено да деловање држава у области спољне политика има необавезујући карактер, и да је једина обавеза држава да се консултују како би заједнички деловале на међународној сцени.“²⁵² Даље смернице постављене су Копенхашким извештајем из јула 1973. године. Како примећује Вукчевић, током седамдесетих година XX века, европска политичка сарадња одвијала се у духу прагматизма, мимо прецизних правних основа и ригидних институционалних структура – готово стихички. Овакве околности су омогућавале да сарадња опстане и развија се, али су и доприносиле томе да „политичка сарадња држава чланица није обухватала питање заједничке одбране и безбедности, које је након неуспеха Европске одбрамбене заједнице постало ‘табу’ међу чланицама ЕЕЗ.“²⁵³ Осим тога, као и 1956. године приликом преговора о оснивању Европске економске заједнице и Европске заједнице за атомску енергију, важни унутаревропски преговарачки процеси поново су се одвијали у сенци разорних међународних криза, пре свега на Блиском истоку. Јомкипурски рат и Нафтни шок из октобра 1973. године не само да сужавале маневарски простор европској тежњи за спољнополитичком видљивошћу, него су и одражавале унутар-блоковске разлике, додатно увећане пријемом Велике Британије, Ирске и Данске у чланство почетком године.²⁵⁴ Док се трагало за начинима се сфера заједничке спољне политике Деветорице институционализује, стварност је сведочила о томе да од механизма сарадње већу препреку представља чињеница да, у темељним питањима међународних односа, чланице заједница не деле нужно идентичне, па ни компатибилне циљеве и интересе.

Извештај који је Леонард Тиндеманс (Leonard Tindemans), белгијски премијер и потоњи шеф дипломатије, представио Европском Савету у Луксембургу почетком априла 1976. године, под светлост рефлектора је поставио термин „Европска унија“, у контексту постојећег процеса европске интеграције и у покушају да се дефинише садржај таквог

²⁵¹ Дејана Вукчевић: *Безбедност и Европска унија: Безбедносна политика Европске уније – институционалне основе*, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 44-45.

²⁵² *Ibid.*, стр. 47.

²⁵³ *Ibid.*, стр. 48.

²⁵⁴ Mark Gilbert: *European Integration: A Political History*, op. cit., p. 119.

појма. Модел интеграције који је Тиндеманс предлагао био је компромис између међувладине сарадње и пуне федерализације.²⁵⁵ Премда се доминантно бавио институционалном реформом, те социјално-економском и монетарном политиком, извештај је садржао и неколико значајних појмова везаних за спољну политику. Требало је да сарадња у области спољне политике постане обавезна а заједничке позиције обавезујуће и доношене већином гласова, уместо дотадашњег остављања спољнополитичких тема доброј вољи државâ чланица. Циљ је био да се пронађе начин да Европа, у међународној арени, говори „једним гласом“. Заједничка политика одбране остала би, барем привремено, изван обухвата новог вида интеграције услед различитих стратешких усмерења међу чланицама (неутралност Ирске, аутономност Француске, атлантизам Данске, Холандије и Велике Британије), али би, у почетку, била супституисана заједничком политиком наоружавања. Тиндемансов извештај „отишао је исувише далеко за већину држава чланица“ и „имао кратак рок употребе“.²⁵⁶ Иза њега је остао налог Савета Комисији да презентује годишње извештаје о напретку ка Европској унији, док су неки концепти нашли своје место у структури Уније годинама, па и деценијама касније. Почевши са Давињоновим извештајем, током деценије и по, консултације и експертски извештаји су остали један од главних инструмената за рад на развијању концепта заједничке спољне политике у оквиру Европске политичке сарадње, али и за покушај да се, како међу популацијом тако и међу политичким елитама, очува свест о значају овог питања.

Иако не сасвим без успеха, седамдесете године су, из низа разлога, представљале својеврсни застој у процесу европске интеграције. Наредна деценија, у том смислу, представља период „поновног покретања“ процеса.²⁵⁷ Шефови држава и влада Десеторице (будући да је, другим проширењем, Грчка ступила у чланство 1981. године), у конфигурацији Европског савета, усвојили су Свечану декларацију о Европској унији у Штутгарту јуна 1983. године. Спољна политика била је проминентан део документа, у тежњи да се од нивоа консултација, предвиђених Европском политичком сарадњом, крене у правцу – у том тренутку још увек тешко достижне – заједничке спољне политике. Већ у преамбули, наглашено је да се документ усваја „ради сучељавања са опасностима светске ситуације“, што је био још један јасан израз трајне амбиције да се пронађе кохерентан заједнички глас у међународном систему којим су доминирале две суперсиле.²⁵⁸ Сегмент декларације који се експлицитно бави спољном политиком потцртао је значај оснаживања Европске политичке сарадње и прописао конкретне мере којима се то треба постићи: пре свега, интензивирање консултација које би омогућиле предузимање заједничких акција у питањима од узајамног интереса; заузимање заједничких позиција које би биле основа за спровођење националних спољних политика; прогресивни развој заједничких спољнополитичких принципа и циљева; унапређивање дипломатске и административно-техничке сарадње међу мисијама и делегацијама држава чланица у трећим земљама и на

²⁵⁵ Directory of the Commission of the European Communities: Bulletin of the European Communities, Supplement n° 1, “Report on European Union”, European Communities, Bruxelles, 1976, pp. 11-35.

²⁵⁶ Дезмон Динан: *Мењање Европе – Историја Европске уније*, op. cit., стр. 156.

²⁵⁷ Antonio Varsori: “The Relaunching of Europe in the Mid-1980s”, in: Kiran Klaus Patel and Kenneth Weisbrode (eds.), *European Integration and the Atlantic Community in the 1980s*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, pp. 226-242.

²⁵⁸ European Council: “Solemn Declaration on European Union”: Office for official publications of the European Communities - Bulletin of the European Communities, No 6, June 1983, Luxembourg, p. 24.

међународним конференцијама. Декларација је, у извесном смислу, представљала логичан наставак и разраду концепата из Тиндеммановог извештаја, а карактеристично је то да је предвиђала да се кроз процес сарадње могу не само формулисати заједничке позиције него и креирати заједнички интереси. Ова врста оптимизма свој ултимативни израз ће наћи у Мастрихту, само да би била темељно доведена у питање приликом распада Југославије и америчке инвазије на Ирак.

Јединствени европски акт који је усаглашен 1985, потписан у два наврата у Луксембургу и Хагу у фебруару 1986, и ступио на снагу 1. јула 1987. године, представљао је прву велику формалну ревизију Римског уговора.²⁵⁹ Главна сврха ревизије била је институционална реформа – пре свега у погледу јачања улоге Парламента, али и додатно померање фокуса интеграције на социјална и монетарно-економска питања, нарочито када је реч о даљој елиминацији трговинских баријера унутар Заједница, а у циљу заокруживања јединственог тржишта. Поред тога, намера је била и да се дâ додатни подстицај развоју заједничке спољне политике, најпре кроз кодификацију Европске политичке сарадње.

Мада је ова намера представљала важан корак у правцу креирања заједничке спољне и безбедносне политике – онако како ће она бити формулисана уговором из Мастрихта – у самом тренутку усвајања Акта она није донела значајније промене у односу на претходни период, нити представљала, сама по себи, гаранцију будућег успеха. Неформалне праксе спољнополитичке координације препознате су актом; Европска политичка сарадња је тако постала формализована и добила правни основ, али је и даље била заснована на механизму консултација и издвојена из структура које су чиниле Заједницу. Према Вукчевић, „Јединствени европски акт представља истовремено напредак и ограничење када се ради о Европској политичкој сарадњи: напредак, јер кодификује политичку праксу која се постепено развијала; ограничење, јер није праћен значајнијим изменама.“²⁶⁰ Укратко, креатори одредаба Мастрихтског уговора о спољној политици могле су да се послуже духом, много више него словом, Јединственог европског акта.

Пут ка преговорима о документу који је требало да направи одлучујући корак према стварању Европске уније и, у том оквиру, институционализацији области спољне и безбедносне политике, започео је пуним интензитетом крајем 1990. године. Европски Савет је, на Самиту у Риму у октобру, одредио рад на монетарној и политичкој унији као циљеве међувладиних конференција које је требало да уследе. Цео процес одвијао се у сенци краја Хладног рата, а након пада Берлинског зида постало је јасно да то подразумева и поновно уједињење Немачке. Након што је неколико деценија држано под контролом, пре свега под сталним притиском спољних актера и утицаја, питање немачког односа са западним савезницима. „Државе Европске заједнице поздравиле су пад Зида са хуманитарне тачне гледишта, али су страховале да би уједињена Немачка била мање посвећена европској интеграцији.“²⁶¹ Најжешћи противник немачког уједињења била је

²⁵⁹ Број чланица је у међувремену, приступањем Шпаније и Португала 1986. године, нарастао на дванаест. Ипак, текст су најпре, 17. фебруара у Луксембургу, потписале Француска, Немачка, Уједињено Краљевство, Ирска, Белгија, Холандија, Луксембург, Шпанија и Португал. Данска, Грчка и Италија су документ потписале 28. фебруара у Хагу, након што су отклоњене њихове дилеме о правној ваљаности и сврсисходности одредаба Акта.

²⁶⁰ Дејана Вукчевић: *Безбедност и Европска унија: Безбедносна политика Европске уније – институционалне основе*, op. cit., стр. 48.

²⁶¹ Mark Gilbert: *Cold War Europe: The Politics of a Contested Continent*, op. cit., p. 273.

британска влада на челу са Маргарет Тачер (Margaret Thatcher); дубоки скептицизам по овом питању исказивале су Француска, Пољска и Италија; Горбачовљев (Михаил Сергеевич Горбачёв) Совјетски Савез, некада жестоки противник, већ од почетка 1990. године прихватио је поновно уједињење као нужност, фокусирајући се на питање немачког чланства у НАТО; недвосмислену подршку уједињењу пружале су само Шпанија и Ирска, као и Сједињене Америчке Државе.

Западнонемачка влада на челу са Хелмутом Колом (Helmut Kohl) интензивно је радила на обезбеђивању међународне подршке, служећи се и процесом преговора и политичкој и монетарној унији као адутом у овој кампањи. Када је противницима, као и партнерима, постало јасно да је уједињење неизбежно, те да се само може преговарати о његовим условима, уговор између двеју немачких државâ и четири савезничке силе (познат, отуда, као Уговор 2+4), потписан је у Москви у септембру 1990. године. Након последње, совјетске, ратификације, документ је ступио на снагу у марту 1991. године, да би један месец касније био представљен нацрт Уговора о Европској унији. Предстојао је критичан део преговора о овом документу, а међународне околности су убрзано одступале од доскорашњег оптимизма изазваног падом Берлинског зида и антиципираног западног тријумфа у Хладном рату.

„Док је у лето 1990. године владала еуфорија, мање од шест месеци касније ставови су се нагло мењали. Узбуђење због револуције у Централној и Источној Европи и њеног могућег ширења на Совјетски Савез постепено је уступило место забринутости због економске, политичке и војне нестабилности на Истоку. Опрезни оптимизам поводом немачког уједињења, које је наступило у октобру 1990. године, пропраћен је нелагодом уз прикривени страх од њеног поновног ускрснућа и много реалистичнијом стрепњом од високих трошкова интегрисања Источне Немачке у Савезну Републику. У исто време, економски односи САД и Европске заједнице били су на путу сукоба на Уругвајској рунди Општег споразума о царинама и трговини (ГАТТ).“²⁶²

Нацрт Уговора о Европској унији из априла био је готово сасвим завршен у децембру 1991. године, а након завршних интервенција и корекција, представници Дванаесторице су потписали финалну верзију у Мастрихту, у Холандији, 7. фебруара 1992. године. Будући да је, услед противљења појединих држава чланица, било немогуће комунитаризовати све области које је уговор покривао, предвиђена је троделна структура Уније, кроз такозвана три стуба. Први стуб, са најизраженијим елементима супранационализма, чиниле су Европске заједнице – у највећем делу онакве каквим их је конципирао Римски уговор – и покривале су секторе попут социјално-економске, еколошке или пољопривредне политике. Други стуб чинила је – по први пут детаљно кодификована – заједничка спољна и безбедносна политика, креирана и реализована на међувладиним основама. Трећи стуб је подразумевао сарадњу у областима правде и унутрашњих послова, такође остваривану пре свега на основама интерговернментализма.

У сфери заједничке спољне политике, улоге Парламента и Суда правде биле су готово у потпуности искључене, али је омогућено – додуше на нивоу изузетка – одлучивање Савета квалификованом већином. Поред тога, инструменти спољне политике

²⁶² Дезмон Динан: *Све ближе Унија: Увод у европску интеграцију*, *op. cit.*, стр. 128.

су такође разрађени у односу на рудиментарно формализовану праксу Европске политичке сарадње: сада су три главне спољнополитичке алатке постале заједничке стратегије, заједничке акције и заједничке позиције. Као и много пута пре и после тога, међутим, показало се да проблем Европске уније у области спољне политике није непостојање расположивих инструмената и капацитета, већ дивергенција интереса њених држава чланица. Ово је посебно видљиво када је реч о одбрамбеној политици.²⁶³

Последња деценија XX века донела је, након Немачког уједињења и Заливског рата, велики изазов европској спољној и безбедносној политици у виду великог оружаног сукоба на самим границама Уније у настајању. Такозваном Петерсбершком декларацијом из 1992. године Западноевропској унији, као одбрамбеном крилу европских структура одвојеном од НАТО, поверени су релативно скромни задаци попут хуманитарних, спасилачких, и других акција одржавања и управљања миром.²⁶⁴ Како ће се убрзо показати, међутим, упркос првобитним иницијативама да се на југословенске сукобе одговори употребом дипломатских капацитета Европске заједнице и одбрамбених капацитета Западноевропске уније, европске савезнице нису биле у стању да управљају овом кризом и постепено су препуштале водећу улогу Сједињеним Америчким Државама. Као хладноратовски победник, јединствени и војно супериорни безбедносни актер, Вашингтон је ове околности искористио да се, у радикално измењеној структури међународног система и упркос растућим европским амбицијама, легитимише као недвојбено јачи трансатлантски пол. Отуда ће односи са НАТО постати једна од кључних тема безбедносне и одбрамбене политике Европске уније у овом периоду.²⁶⁵ Уговор из Амстердама (1997/1999) покушаће – са више него ограниченим успехом – да направи помак по питању заједничке одбране, док ће у Ници (2001/2003) фокус бити на оснаживању капацитета Уније за предстојеће велико проширење, бавећи се питањем спољне политике само у делу који се односи на унапређену сарадњу међу државама чланицама – без значајнијих консеквенци у текућој спољнополитичкој пракси.

Након пропасти референдума о европском уставу у Француској и Холандији 2005. године, припремљена је компромисна верзија консолидованог текста оснивачких докумената Уније. Уговор је потписан у децембру 2007. године у Лисабону, а област заједничке спољне и безбедносне политике уредио је на начин изложен у претходном одељку. Институционална реформа се, ипак, још једном показала као мањи изазов у односу на формулацију заједничких интереса који би дозвољавали одрицање од суверенитета у спољнополитичком и безбедносно-политичком одлучивању. Међусобне разлике држава чланица у погледу схватања националних интереса и односа према изазовима, ризицима и претњама представљају један ниво овог проблема;²⁶⁶ други, једнако тешко премостив, јесу односи са главним глобалним савезником – Сједињеним Америчким Државама. Отуда трансатлантски аспект спољне и безбедносне политике Европске уније остаје критично важно питање, још увек без правог одговора.

²⁶³ Simon W Duke: "The Competing Logics of EU Security and Defence", *Survival*, 61(2), 2019: pp. 123-142.

²⁶⁴ John McCormick: *The European Union – Politics and Policies*, op. cit., pp. 341-345.

²⁶⁵ Дезмон Динан: *Мењање Европе – Историја Европске уније*, op. cit., стр. 237.

²⁶⁶ Holly Wyatt-Walter: *The European Community and the Security Dilemma, 1979-92*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 1997.

3. Трансатлантски аспект спољне и безбедносне политике Европске уније

Трансатлантски односи су, историјски посматрано, били значајно мање стабилни него што се то најчешће сматра. Европски страхови од америчког напуштања, као и амерички захтеви за европским повећањем издвајања за сопствену одбрану – свеprisутне трансатлантске теме од избора Доналда Трампа за председника Сједињених Држава – константно су се појављивали након окончања Другог светског рата. Као једна од тадашњих двеју суперсила, и то она која је били многоструко институционално увезана са државама западне Европе и са њима делила припадност шире посматраној Западној хемисфери, Сједињене Америчке Државе су утицале на могућности и правце развоја спољне и безбедносне политике у толикој мери, да се може тврдити да адекватно разумевање ових историјских процеса није могуће без темељног осврта на америчку улогу у њима.²⁶⁷

Динамика трансатлантских односа кретала се од приличног јединства до међусобне озлојеђености: Сједињене Државе и западноевропске земље су недвојбено биле савезнице, мада често прилично невољно – свеprisутна тежња за постизањем националне безбедности, мада је било јасно да она не значи потпуно исто за све укључене стране, била је темељ и главни мотив њихове безбедносне и одбрамбене сарадње.

Само питање настанка пројекта европске интеграције још увек је предмет озбиљних теоријских и историјских расправа.²⁶⁸ Савремени структурални и неокласични реалисти нису први који доводе у питање конвенционалну мудрост према којој су првобитни европски пројекти (Европска заједница за угаљ и челик и потоња Европска економска заједница) нестали искључиво као израз новооствареног, постмодерног консензуса о застарелости рата и коначном одумирању партикуларних националних интереса и преференција. Они се, у великој мери, служе прото-реалистичким списима Стенлија Хофмана (Stanley Hoffmann), и – интелектуално ако не сасвим теоријски – идејама Алана С. Милворда (Alan S. Milward) о интеграцији као „европском спасавању националне државе“.²⁶⁹ У том спасавању, које би било сасвим немогуће без истовремене послератне реконструкције Европе, амерички економски и безбедносни допринос би је од суштинског значаја.²⁷⁰

²⁶⁷ Adam Bronstone: *European Union-United States Security Relations: Transatlantic Tensions and the Theory of International Relations*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 199; Stephen G. Brooks and William C. Wohlforth: *World Out of Balance: International Relations and the Challenge of American Primacy*, Princeton University Press, Princeton [NJ], 2008; Stephen G. Brooks and William C. Wohlforth: *America Abroad: The United States' Global Role in the 21st Century*, Oxford University Press, New York [NY], 2016.

²⁶⁸ Ulrich Krotz and Richard Maher: “International Relations Theory and the Rise of European Foreign and Security Policy”, *World Politics*, 63(3), July 2011: pp. 548-579.

²⁶⁹ Stanley Hoffmann: *op. cit.*; Alan S. Milward: *European Rescue of the Nation-State*, Routledge, London, 2000 [1992]; Morten Rasmussen: “European Rescue of the Nation-State? Tracing the Role of Economics and Business”. In: Wolfram Kaiser and Antonio Varsori (eds.): *European Union History – Themes and Debates*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010, pp. 128-149; Robert Bideleux: “European Integration: The Rescue of the Nation State?”. In: Dan Stone (ed.): *The Oxford Handbook of Postwar European History*, Oxford University Press, Oxford, 2012, pp. 379-405.

²⁷⁰ David W. Ellwood: *Rebuilding Europe: Western Europe, America and Postwar Reconstruction*, Addison Wesley Longman Limited, New York [NY], 1996.

У раније поменутој студији за коју се може тврдити да представља ултимативни реалистички поглед на настанак и ране године пројекта европске интеграције, Себастијан Росато убедљиво тврди да су управо стратешке калкулације биле оно што је европским државама дало првобитни подстицај да крену путем интеграције.²⁷¹ Са своје стране, и са либералног становишта, Ендрју Моравчик акценат ставља на тежњу европских држава да кроз интеграцију остваре своје економске интересе – мада битно различит од Росатовог разумевања, Моравчиков либерални приступ такође је државоцентричан, у смислу да се процес интеграције посматра доминантно кроз међувладину, а не супранационалну визуру.²⁷²

Међутим, питање да ли су европске државе после другог светског рата више бринуле о сопственим економијама или безбедности (у мери у којој се ове димензије уопште могу посматрати засебно) постаје мање значајно у светлости улоге суперсила које су се, посебно након 1947. године, упустиле у немилосрдно стратешко надметање на европском простору. Мада се неретко описује на готово пасторалан начин, трансатлантска безбедносна сарадња је била турбулентна готово од самих зачетака. Америка је углавном била нестрпљива да смањи своје војно присуство у Европи, али је оклевала да то учини без претходног уверења да је западна Европа у стању да се одбрани од претеће совјетске агресије. Након што је постављен на позицију врховног команданта савезничких снага у Европи (*Supreme Allied Commander in Europe – SACEUR*), Двајт Д. Ајзенхауер, потоњи председник Сједињених Америчких Држава, изнео је чувени став по коме „уколико се за десет година све америчке трупе које су стациониране у Европи у сврху националне одбране не врате у Сједињене Државе, то ће значити да је [...] цео овај пројекат пропао“.²⁷³ Не само да је америчка компонента НАТО-а остала у Европи много дуже од десет година, него је северноатлантски савез, захваљујући пре свега одлукама америчког вођства, наставио са проширењем на исток чак и након окончања Хладног рата и слома Совјетског Савеза, у немогућности да осмисли своју нову улогу или превазиђе више деценијске тензије између америчких и европских савезника.²⁷⁴ У 2019. години, америчке трупе су још увек у Европи, без изгледа да ће је ускоро напустити; напротив: поред НАТО структура, изгледно је и додатно слање трупа на билатералним основама – попут иницијативе за изградњу сталне америчке базе *Форт Трамп* у Пољској. Сједињене државе су, од окончања Другог светског рата до данас, биле недвосмислено најзначајнији безбедносни актер у Европи; ово, међутим не значи да европске државе – посебно војно и економски најмоћније међу њима – нису играле активне улоге у европској безбедности, у складу са перцепцијом и формулацијом сопствених националних интереса.

²⁷¹ Sebastian Rosato: *Europe United. Power Politics and the Making of European Community*, Cornell University Press, Ithaca [NY], 2010.

²⁷² Andrew Moravcsik: *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, op. cit., *passim*.

²⁷³ Marc Trachtenberg: *A Constructed Peace: The Making of the European Settlement 1945-1963*, op. cit., p. 148.

²⁷⁴ Kiran Klaus Patel: “Who was saving whom? The European Community and the Cold War, 1960s–1970s”, *The British Journal of Politics and International Relations*, 19(1), 2017: pp. 29–47; Luis Simón: *Geopolitical Change, Grand Strategy and European Security. The EU–NATO Conundrum in Perspective*, Palgrave Macmillan, London, 2013; Kenneth N. Waltz: “NATO Expansion: A Realist's View”, *Contemporary Security Policy*, 21(2), 2000: pp. 23–38; [accessed on March 3 2020]; Mark Weber and Adrian Hyde-Price: *Theorising NATO: New perspectives on the Atlantic alliance*, Routledge, Abingdon, 2015.

И заиста, како се видело у претходном одељку, позиције и улоге Француске и Немачке, било индивидуално, било у склопу „стратешког троугла“ са самим Сједињеним Државама,²⁷⁵ биле су значајан фактор у развоју европске безбедносне динамике – од Бриселског уговора, Шуманових и Плевенових планова, преко идеја о Европској безбедносној заједници, до Јелисејског споразума, немачког уједињења и институционализације Спољне и безбедносне политике Европске уније кроз Маастрихтски уговор – али су стратешки прекривач који су представљале Сједињене Америчке Државе, и америчко надметање са Совјетским савезом константно остали најзначајније детерминанте креирања и спровођења европске спољне и безбедносне политике. Од берлинске кризе 1958-1961, преко Кисинџерове „Године Европе“ и прве и друге нафтне кризе 1973. и 1979. године, до кризе с европројектима почетком 80-тих година и постхладноратовских епизода попут распада Југославије (који је, иронично, коинцидирало са потписивањем и ступањем на снагу Уговора из Маастрихта), инвазије на Ирак 2003. године, ратова у Сирији и Либији од 2011. године, те украјинске кризе 2014. године,²⁷⁶ аутономне и/или кохерентне европске политике су увек остајале у сенци, или бивале директно истиснуте, деловањем Сједињених Држава. Мада је оно са чиме се Европа суочавала била „хегемонија по позиву“,²⁷⁷ ипак је била реч о хегемонији. Не само да су неке од држава чланица (Француска пре свих) ово посматрале као несрећну околност, већу се нашле и у додано незавидном положају: деценије постепеног и прилично спорог развоја аутономних капацитета нису биле довољне да оснаже Европу до мере да америчко војно присуству постане застарело или сувишно – или се тако бар сматрало.

„Можда и најдубља опасност са којом се суочавамо јесте да, као што бива са свим великим достигнућима, носталгија за шаблонима деловања који су били прикладни када је Америка била предоминантна а Европа импотентна, може постати препрека за креативности која је потребна за суочавање са потпуно новом ситуацијом. Они Американци који имају највеће заслуге за промовисање европског опоравка и ковање постојећих атлантских веза, сада се најтеже прилагођавају условима у којима америчко вођство није више неупитно.“²⁷⁸

Ове речи, које би е лако могле наћи на страницама неког извештаја из 2017, 2018. или 2019. године, заправо су део књиге Хенрија Кисинџера из 1965. године, чији наслов описује трансатлантски савез као „проблематичан“. На другом месту, Марк Гилберт је Сједињене Државе и њихове кључне европске партнере описао као „огорчене савезнике“.²⁷⁹ Кризе се јесу догађале, и сећања на такве епизоде се повремено позивају и

²⁷⁵ Helga Haftendorn et al.: *The Strategic Triangle: France, Germany and the United States in the Shaping of the New Europe*, Woodrow Wilson Center Press, Washington, D.C. – Johns Hopkins University Press, Baltimore [MD], 2006.

²⁷⁶ Иван Т. Беренд: *Европа после 1980.*, Архипелаг – Службени гласник, Београд, 2012; Hiski Haukkala: “From Cooperative to Contested Europe? The Conflict in Ukraine as a Culmination of a Long-Term Crisis in EU–Russia Relations“, *Journal of Contemporary European Studies*, 23(1), 2015; pp. 25-40.

²⁷⁷ Felix Berenskoetter and Adam Quinn: “Hegemony by invitation: neoclassical realism, soft power and US-European relations”. In: Asle Toje and Barbara Kunz (eds.): *Neoclassical Realism in European Politics: Bringing Power Back In*, Manchester University Press, Manchester, 2012, pp. 214-233.

²⁷⁸ Henry A. Kissinger: *The Troubled Partnership: A Reappraisal of the Atlantic Alliance*. Council on Foreign Relations – McGraw-Hill, New York [NY], 1965, pp. 5–6.

²⁷⁹ Mark Gilbert: *Cold War Europe: The Politics of a Contested Continent*, op. cit., pp. 205-237.

данас, али америчко војно присуство у Европи је остало константа током Хладног рата, умањивши се – значајно али ни у ком случају потпуно – тек након пада Берлинског зида. Наставило се и током „униполарног момента“,²⁸⁰ али и након њега – Ајзенхауер би вероватно имао проблема да поверује да се десетине хиљада америчких војника и даље налазе у Европи (превасходно у Немачкој, Италији и Уједињеном Краљевству) у 2019. години.²⁸¹

Неки од проблема у трансатлантским односима који су потекли из хладноратовске ере, наставили су да постоје и у постхладноратовском периоду. Неки су били решени у великој мери – мада никад сасвим, барем на нивоу перцепције²⁸² – попут немачког питања и руске претње.²⁸³ Врхунац „либералног међународног поретка“ је био у надоласку, а хегемонска стабилност („по позиву, како су сугерисали Беренскутер [Felix Berenskoetter] и Квин [Adam Quinn]) под вођством Сједињених Држава која је одржавала његове економске и безбедносне основе током претходних деценија деловала је неоспорно.²⁸⁴

Упркос томе што су кључне безбедносне институције на западној хемисфери (НАТО и новоинституционализована Европска унија) обухватале углавном исте стратешки важне државе чланице, разлике у перципираним стратешким интересима европских сила и америчке суперсиле почеле су да се појављују са првом ескалацијом југословенске кризе. На њеном самом зачетку, у лето 1991. године, луксембуршки министар спољних послова, Жак Пос (Jacques François Poos), дао је чувену изјаву: „Ово је час Европе – не час Американаца. . Ако постоји проблем који Европљани могу да реше, то је југословенски проблем. Реч је о европској држави и то није на Американцима. Није ни на коме другом“.²⁸⁵ „Час Европе“ у бившој Југославији ускоро је постао деценија Америке, што је кулминирало косовским сукобом 1999. и сменом Слободана Милошевића са чела Савезне Републике Југославије 2000. године. Свеже институционализована спољна и безбедносна политика Европске уније („други стуб“ ЕУ према Уговору из Маастрихта) показала је своја ограничења у погледу Југославије управо у време када је администрација Џорџа Х. В. Буша у Вашингтону бивала замењена више активистичком администрацијом

²⁸⁰ Charles Krauthammer: “The Unipolar Moment”, *Foreign Affairs* 70(1), 1990/1991: pp. 23-33; Charles Krauthammer: “The Unipolar Moment Revisited”, *The National Interest* 70, 2002/2003: pp. 5-17; William C. Wohlforth: “The Stability of a Unipolar World”, *International Security*, 24(1), Summer 1999: pp. 5-41.

²⁸¹ Према подацима Центра за податке о радној снази у одбрани (*Defence Manpower Data Center – DMDC*, канцеларија Министарства одбране Сједињених Америчких Држава) из септембра 2019. године, тренутно се у Немачкој налази 35275, у Италији 12902, а у Уједињеном Краљевству 9254 америчка војника. Defence Manpower Data Center: “Military and Civilian Personnel by Service/Agency by State/Country, September 2019”, online. Доступно на: https://www.dmdc.osd.mil/appj/dwp/dwp_reports.jsp, приступљено 04.10.2019.

²⁸² О значају перцепција у међународној политици видети: Robert Jervis: *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton University Press, Princeton [NJ] – Oxford, 2017, pp. 13-31; William C. Wohlforth: *The Elusive Balance: Power and Perceptions during the Cold War*, Cornell University Press, Ithaca [NY], 1993.

²⁸³ Ивер Б. Нојман: *Употребе Другог. „Исток“ у формирању европског идентитета*, Службени гласник – Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2011.

²⁸⁴ Felix Berenskoetter and Adam Quinn: “Hegemony by Invitation: Neoclassical Realism, Soft Power and US-European Relations”, in: Asle Toje and Barbara Kunz (eds): *Neoclassical Realism in European Politics: Bringing Power Back In*. Manchester University Press, Manchester, 2012 pp. 214-233; Andrew Wyatt-Walter: “The United States and Western Europe: The Theory of Hegemonic Stability”, in: Ngaire Woods (ed.): *Explaining International Relations since 1945*. Oxford University Press, New York [NY], 1996, pp. 126-154.

²⁸⁵ Josip Glaurdić: *The Hour of Europe: Western Powers and the Breakup of Yugoslavia*, Yale University Press New Haven [CT] – London, 2011, p. 1.

Вилијама Ц. Клинтона. Тада је започела нова фаза у ЕУ/НАТО тензијама која, у различитим облицима, траје до данас.

Аутори носталгични за оним што сматрају бившим либералним, на правилима заснованом светским поретком, након избора Доналда Трампа за председника Сједињених Држава често формулишу своју забринутост поводом деловања нове администрације тако што умањују значај и размере вишедеценијских расцепа у трансатлантским односима. Када је, у пролеће 1973. године, у свом – може се рећи – злогласном говору о „Години Европе“, ²⁸⁶ Хенри Кисинџер тврдио да европски лидери „потцењују јединство које је омогућило мир, као и напоре који су неопходни да би се оно одржало“, док истовремено „не дају адекватан допринос заједничкој одбрани“, било је јасно да савезници јесу прилично огорчени, како их је назвао Марк Гилберт. ²⁸⁷ Као блок са „чисто регионалним интересима“, Европска заједница требало је, према Кисинџеру, да „велике послове“ остави Вашингтону.

Кризе су, очигледно, опстале и у постхладноратовској ери, што је подразумевало да Сједињене Државе традиционално захтевају да Европа направи додатни искорак у области одбрамбених капацитета, само да би протестовале на готово сваки наговештај да ће се то заиста и догодити. Спроводећи своју велику стратегију дубоког ангажовања (примата, или либералне хегемоније), ²⁸⁸ Сједињене Државе су редовно користиле НАТО као институционално средство за остваривање сопствених перципираних безбедносних интереса. Отуда се највећи број постхладноратовских покушаја постизања одговарајуће трансатлантске равнотеже заправо сводио на формалне и неформалне аранжмане за разрешавање стварних или потенцијалних расцепа између НАТО-а и Европске уније: Берлински споразум из 1996. године озваничио је концепт Европског безбедносног и одбрамбеног идентитета (*European Security and Defense Identity – ESDI*) у оквиру НАТО-а; Амстердамски уговор из 1997. године пренео је задатке из Петерсберга у оквиру структуре Европске уније, док је НАТО самит у Вашингтону 1999. године поставио основе за споразум Берлин Плус из 2002. године, што је требало да представља свеобухватан оквир за потоње односе између Европске уније и НАТО-а. Познати чланак америчке државне секретарке у другој Клинтоновој администрацији, Медлин Олбрајт из *Фајненшиел тајмса* 1998. године, којим је понуђена формула „3Д“, требало је да разреши исту проблематику: напетости између капацитета и политика НАТО и Европске уније:

Док Европљани трагају за најбољим начином да организују своју сарадњу у области безбедности и спољне политике, кључно је побринути се да свака институционална промена буде у складу са основним принципима који су добро служили атлантском партнерству током 50 година. Ово значи да треба избећи оно што називам ‘три Д’: раздвајање, удвајање и дискриминација (енг. *decoupling, duplication, discrimination*, прим М. Л.). Прво, желимо да избегнемо раздвајање: НАТО је израз неопходне трансатлантске повезаности. Он треба да остане организација суверених

²⁸⁶ Alistair Horne: *Kissinger: 1973, the Crucial Year*, Simon & Schuster, New York [NY], 2009, pp. 206-221.

²⁸⁷ Mark Gilbert: *op. cit.*, pp. 209-210.

²⁸⁸ Thierry Balzacq, Peter Dombrowski, and Simon Reich: *Comparative Grand Strategy: A Framework and Cases*, Oxford University Press, Oxford, 2019.

савезника, тако да европско доношење одлука не буде одвојено од ширег одлучивања у оквиру савеза.

Друго, желимо да избегнемо удвајање: одбрамбени ресурси су превише оскудни да би савезници два пута спроводили планирање о снагама, управљали командним структурама, или доносили одлуке о набавци – једном у НАТО-у и још једном у ЕУ. И треће, желимо да избегнемо било какву дискриминацију против чланица НАТО које нису чланице ЕУ.²⁸⁹

Са реалистичког становишта, један од очигледних недостатака оваквих аранжмана је то што нису препознавали чињеницу да су капацитети о којима је реч (а фокус је готово увек био на капацитетима, а не на интересима, што је још једна грешка) пре свега национални. Само као такви, они су се потом могли ангажовати у склопу НАТО, ЕУ, УН, или било које друге међународне мисије. Неки од ових проблема постали су очигледнији након инвазије на Ирак, са унутаревропским расцепом који је амерички секретар одбране Доналд Рамсфелд (Donald Rumsfeld) означио као „Стара Европа против Нове Европе“.²⁹⁰ Због тога је Шварц (Thomas Alan Schwartz) суштински у праву када тврди да „Трампово сопствено слабо познавање историје није оправдање за амнезију његових критичара, нарочито када заборављају честе и горке кризе са којима се НАТО савез суочавао, најскорије у виду сукоба Бушове (George W. Bush) администрације са руководством Француске и Немачке поводом америчке инвазије на Ирак“.²⁹¹

Дубљи увид у природу војног ангажовања Европске уније и њених чланица пружа обиље доказа о значају националне компоненте, како у погледу одбрамбених капацитета, тако и у вези са стратешким одлукама. Покушавајући да покаже употребљивост неокласично-реалистичког приступа објашњењу Европских војних интервенција у Африци (која је далеко најпроминентнија област европског ангажовања), Катрин Гегу (Catherine Gegout) наглашава да су „геостратешки интереси [су] кључни за европске државе, које су заинтересоване за своју релативну моћ, док хуманитаризам постаје фактор само када интервенција одговара европским државама“.²⁹² Она покушава да направи дистинкцију међу различитим облицима реализма, како би објаснила њихова различита разумевања европских интервенција; две ствари, међутим, остају константне: чињеница да се већина интервенција иницира и спроводи на националном нивоу (иако број европских мисија и операција у Африци јесте порастао након 2012. године: EUCAP Сомалија, EUTM Централноафричка Република, EUCAP Sahel Нигер и Мали, EUTM Мали, EUBAM Либија); и чињеница да се интервенције не одвијају систематски, већ готово искључиво у околностима у којима државе чланице (понекад користећи институционални огртач

²⁸⁹ Maartje Rutten (ed.): *Chaillot Papers No. 47. From St-Malo to Nice. European Defence: Core Documents*. Western European Union – Institute for Security Studies, Paris, 2001, p. 11.

²⁹⁰ Anand Menon: “From Out of Adversity: Kosovo, Iraq and ESDP”. In: Osvaldo Croci & Amy Verdun (eds.) *The Transatlantic Divide: Foreign and Security Policies in the Atlantic Alliance from Kosovo to Iraq*, Manchester University Press, Manchester – New York [NY], 2006. pp: 49-63.

²⁹¹ Thomas Alan Schwartz: “‘A Frankenstein Monster’: Henry Kissinger, Richard Nixon and the Year of Europe”, *Journal of Transatlantic Studies* 17(1), 2019: p. 111.

²⁹² Catherine Gegout: “Explaining European military intervention in Africa: a neoclassical realist perspective”. In: Asle Toje and Barbara Kunz (eds.): *Neoclassical Realism in European Politics: Bringing Power Back In*, Manchester University Press, Manchester, 2012, p. 156.

Европске уније као средство за ангажовање) сматрају да ће одређена акција бити од користи њиховим интересима, у безбедносном, економском, или смислу престижа.²⁹³

Свако са својих теоријских, па и идеолошких позиција, Џон Миршајмер и Џон Питерсон (John Peterson) оцењују трансатлантске односе на почетку XXI века стабилнијим и одрживијим него што то понекад делује. Миршајмер доказује да се, током прве две деценије након окончања Хладног рата, америчка политика према Европи променила „изненађујуће мало“ и да је током тог периода стабилност трансатлантске везе можда и ојачала. Он то илуструје двома поентама: најпре, Америка је наставила да игра улогу умиритеља²⁹⁴ Европе задржавајући значајно војно присуство на континенту и одржавајући НАТО „нетакнутим“; и друго, „већина Европљана“ не само да је прихватила наставак америчког присуства међу собом, већ су углавном прихватили и идеју да Сједињене Државе имају морално и стратешко право да управљају светом.“²⁹⁵ Питерсон, са своје стране, тврди да су, упркос изазовима из доба администрације Џорџа В. Буша, трансатлантски односи заправо у овом периоду заправо учвршћени, и то не само – или чак не превасходно – због заједничких интереса, већ отуда што је амерички притисак најефикаснији катализатор процеса европске безбедносно-одбрамбене интеграције: „Амерички притисак је један од најбољих противотрова за себично лицемерје на страни европских престоница. Сједињене Државе увек су биле недовољно поштовани регулатор европског јединства, по томе што брзина интеграције одговара америчкој политици и реторици, посебно у погледу спољне политике Европске уније“.²⁹⁶

Чињеница је да америчка политика јесте била један од одлучујућих фактора у процесу европске политичко-безбедносне интеграције, али и да тај утицај није увек био идентичан: у различитим историјским епизодама подстицао је или ограничавао домете ових процеса. Исто тако, тачно је да су током и након Хладног рата постојали заједнички интереси за очување америчке улоге као европског безбедносног актера, али ти интереси нису у сваком појединачном случају у потпуности кореспондирали – нити су то могли. Поред проблема везаних за дефиницију виталних безбедносних интереса, ни питање европских безбедносних капацитета и њихове самоодрживости у комплексном глобалном окружењу никада није добило прави одговор.²⁹⁷ У међувремену, кроз примену различитих пракси и формалних аранжмана, оба трансатлантска пола покушавала су да институционализују

²⁹³ Концепт престижа у међународној политици умногоме је аналоган концепту „славе“ који је у темељу реалитетске теорије међународних односа Ремона Арона. Видети: Ремон Арон: *Мир и рат међу нацијама*, Издавачка књижевница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2001, стр. 105-110.

²⁹⁴ Миршајмер користи термин „pacifier“, чије значење се верније преноси српском речју „умиритељ“ него уобичајеном „миротворац“. У контексту политичко-историјске литературе и праксе, миротворац би био актер који својим ангажовањем намеће мир међу сукобљеним странама. Умиритељ би, насупрот томе, био актер који, макар и потенцијалом употребе својих капацитета, ствара такво стратешко окружење у којем је нарушавање мира, али и целокупног поретка, мимо његове воље готово физички немогуће.

²⁹⁵ John J. Mearsheimer: „Why is Europe Peaceful Today?“, *European Political Science* 9, 2010, p. 388.

²⁹⁶ John Peterson: „America as a European Power: The End of Empire by Integration“, *International Affairs*, 80(4), 2004, pp. 628.

²⁹⁷ Barry R. Posen: „Europe Can Defend Itself“, *Survival*, 62(6), December 2020–January 2021, pp. 7-34; Hugo Meijer and Stephen G. Brooks: „Illusions of Autonomy: Why Europe Cannot Provide for Its Security If the United States Pulls Back“, *International Security*, 45(4), 2021, pp. 7-43; Michael Beckley: „The Myth of Entangling Alliances: Reassessing the Security Risks of U.S. Defense Pacts“, *International Security*, 39(4), Spring 2015: pp. 7-48.

начин превазилажења ових потешкоћа у оквиру сарадње НАТО-ЕУ.²⁹⁸ Домети и успех остали су ограничени. Век који је почео, тада наизглед више симболичном него практичном, поделом на стару и нову Европу у контексту европско-америчких безбедносних односа, могао би да донесе трансатлантску трансформацију дубљу од оне која је наступила крајем Хладног рата

²⁹⁸ Lidija Čehulić Vukadinović: *Euroatlantizam i suvremeni međunarodni odnosi*, CID, Podgorica – Politička kultura, Zagreb, 2010, str. 240-241.

IV Реалистичка објашњења спољне и безбедносне политике ЕУ

1. Нивои анализе и различите школе у оквиру теорија реализма

Мада се као родоначелник проучавања проблема нивоа анализе у међународним односима неретко помиње Џ. Дејвид Сингер, захваљујући наслову његовог чланка из 1961. године („Проблем нивоа анализе у међународним односима“²⁹⁹), први који се њиме систематски бавио био је Кенет Волц.³⁰⁰ Његова студија „Човек, држава и рат: теоријска анализа“³⁰¹ објављена је 1959. године, као адаптирана верзија докторске дисертације одбрањене пет година раније на Универзитету Колумбија. За разлику од Сингера, који се фокусира на разлику између два нивоа анализе, системског и субсистемског (што је ниво националне државе), Волц разликује три кључна нивоа (која, у том тренутку, назива „сликама“ међународних односа, а што ће накнадно Сингеру донети незаслужену славу као пиониру): појединца са својом природом и понашањем; државу са њеним функцијама и капацитетима; те међународни систем са анархијом као кључним обележјем.³⁰² Управо ће овим сликама кореспондирати три кључна правца у оквиру реалистичких приступа проучавању међународних односа: класични, структурални (чији ће најистакнутији представник постати сам Волц) и неокласични реализам.

Како смо видели на почетку другог поглавља, будући да потиче из филозофских традиција епистемолошког реализма и онтолошког фундаментализма, реализам у међународним односима претпоставља да изван људског ума постоји опазиви стваран свет, а да научне теорије „обухватају ставове који тачно осликавају како свет функционише“.³⁰³ Иако се јавља у различитим и понекад узајамно веома различитим верзијама, реализам у међународним односима у свим својим облицима почива на одређеним фундаменталним претпоставкама – оне су у највећој мери представљене у претходним поглављима.

Изложеном језгру реализма у међународној теорији треба додати и свепрожимајући песимистичан, у најмању руку скептичан, поглед на могућност успостављања трајне међународне сарадње и превазилажења (стварних или потенцијалних) сукоба.³⁰⁴ Иако реализам у највећој мери заиста почива на различитим облицима концепта равнотеже снага (што се, опет, најчешће отеловљује, као екстерно балансирање, кроз уравнотежавајућу улогу међународних војно-политичких савеза), наведени додатак се мора узети са резервом: један број аутора у оквиру реалистичког корпуса наглашава да ова мисаона традиција ни на који начин не искључује могућности међународне сарадње, ни на

²⁹⁹ J. David Singer: “The Level-of-Analysis Problem in International Relations”, op. cit.

³⁰⁰ Craig Parsons: *How to Map Arguments in Political Science*, Oxford University Press, Oxford, 2007, pp. 7-9.

³⁰¹ Kenneth N. Waltz: *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*, op. cit. Видети и потоњу Базанову рецепцију Волцовог дела: Barry Buzan: *People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Pearson-Longman, Harlow, 1991.

³⁰² Harvey Starr: *Approaches, Levels, and Methods of Analysis in International Politics*, Palgrave Macmillan, New York [NY], 2006, *passim*.

³⁰³ John J. Mearsheimer and Stephen M. Walt: “Leaving Theory behind: Why Simplistic Hypothesis Testing is Bad for International Relations”, *European Journal of International Relations*, 19(3): pp. 432-433.

³⁰⁴ Randall L. Schweller: “The future is uncertain and the end is always near”, *Cambridge Review of International Affairs*, 24(2), 2011: pp. 175-174.

дескриптивно-експликативном, нити на прескриптивно-нормативном нивоу – анализирајући управо оне околности за које се сматра да ће сарадњу учинити одрживим и/или пожељним видом понашања.

Тукидид (око 454. п.н.е.–око 396. п.н.е.),³⁰⁵ Каутиља (Чанакаја или Вишну Гупта, 350. п.н.е.–283. п.н.е.),³⁰⁶ Николо Макијавели (1469–1527.)³⁰⁷ и Томас Хобс (1588–1679.)³⁰⁸ обично се помињу као претече реализма какав данас постоји у међународној теорији. Ослањајући се на вишевековно наслеђе у политичкој и друштвеној теорији, модерни реализам представља комплексну и мултидимензионалну теоријску конструкцију, у оквиру које постоји велики број, понекад чак и значајно различитих, школа и приступа.

Први од бројних облика модерних реалистичких теорија у међународним односима јесте класични реализам – или, како се некад назива, реализам људске природе, услед антрополошки песимистичног приступа путем којег објашњава компетитивно и конфликтно понашање држава. Другим речима, реализам је „сензибилитет колико и интелектуална традиција“.³⁰⁹ Међу најистакнутијим припадницима овог приступа, ваља поменути Едварда Халета Кара, Ханса Ј. Моргентауа, Џона Херца (John H. Herz) и Арнолда Волферса (Arnold J. Wolfers). Два велика имена америчке дипломатије, Џорџ Ф. Кенан и Хенри А. Кисинџер, такође представљају класични реализам у међународним односима, иако се код њих не може говорити о постојању у потпуности експлицитног и кохерентног теориског система.³¹⁰ Аутори чији академски портфолио није стриктно у оквиру науке о међународним односима, попут славног новинара Волтера Липмана и теолога Рајнхолда Нибура, такође се воде као припадници класично-реалистичке школе.³¹¹

Британски историчар Едвард Халет Кар представља пионирску фигуру, не само у сфери реалистичке теорије, већ и у области међународних односа као научне дисциплине уопште. У својој широко познатој студији „Двадесетогодишња криза“, Кар је формулисао позив на реализам у међународној теорији, тврдећи да узроци раније доминације идеализма (или, како га је он називао, утопизма) леже у чињеници да у друштвеним наукама „телеологија претходи анализи“, а сврха, која би логички требало да следи анализу, заправо је неопходна да би овој дала „како иницијални импулс, тако и правац“.³¹² Са једне стране, међународна стварност (заједно са ужасима које је човечанству донео Први светски рат), а са друге стране, развој у области изучавања међународних односа, допринели су напуштању примитивне, утопијске фазе у развоју дисциплине, и победи реализма као тријумфа ‘мишљења’ над ‘жељама’.

³⁰⁵ Thucydides: *The Peloponnesian War*, Oxford, 2009.

³⁰⁶ Каутиља: *Арташастра*, Кораци, Крагујевац, 2009.

³⁰⁷ Niccolò Machiavelli: *Izabrano djelo, tom I*, Globus, Zagreb, 1985.

³⁰⁸ Томас Хобз: *Левијатан, или материја, облик и власт државе црквене и грађанске*, Култура, Београд, 1961.

³⁰⁹ Patrick Porter: *Blunder: Britain's War in Iraq*, Oxford University Press, Oxford, 2018, p. 210.

³¹⁰ Henry Kissinger: *Obnovljeni svijet: Metternich, Castlereagh i problemi mira 1812-1822*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1976; Хенри Кисинџер: *Дипломатија*, Клуб Плус, Београд, 2008; Henry Kissinger: *World Order*, Penguin Press, New York [NY], 2014.

³¹¹ Kenneth W. Thompson (ed.): *Masters of International Thought. Major Twentieth-Century Theorists and the World Crisis*, Louisiana State University Press, Baton Rouge [LA] – London, 1980. pp. 18-35, 128-142.

³¹² Carr, E. H.: *The Twenty Years' Crisis – An Introduction to the Study of International Relations*, Palgrave, Basingstoke – New York [NY], 2001, p. 7.

³¹³ *Ibid.*, p. 4.

Према Кару,

„на пољу мисли, он [реализам, прим. М. Л.] ставља акценат на прихватање чињеница и на анализу њихових узрока и последица. Он тежи да умањи улогу сврхе и да држи, експлицитно или имплицитно, да је функција мишљења да изучава след догађаја на које је немоћно да утиче или да их мења. На пољу акције, реализам тежи да нагласи неодољиву снагу постојећих сила и неизбежни карактер постојећих тенденција, и да инсистира да највиша мудрост лежи у прихватању, и прилагођавању, овим силама и овим тенденцијама“.³¹⁴

Да би било сасвим јасно: ово не имплицира фаталистички поглед на свет, нити подразумева да прихватање реалности значи да субјект својом активношћу ни на који начин не може да утиче на *будуће* стање друштвене (па и међународне) стварности; значи само да свако понашање мора буде промишљено и одмерено на основу стварног стања, какво тренутно постоји, и какво је настало следом узрочно-последичних веза на које је немогуће утицати – превасходно зато што су се већ одиграле.

Кар тврди да

„три суштинска принципа представљају каменове темељце реалистичке филозофије. Најпре, историја је секвенца узрока и последица, чији ток се може анализирати и разумети употребом интелектуалних напора, али не може (како утописти верују) бити усмераваан путем ‘имагинације’. Друго, теорија не ствара праксу (као што утописти претпостављају), него пракса теорију. Треће, политика није (као што се утописти претварају) функција етике, него етика политике. Људи се ‘држе за реч путем принуде’.³¹⁵ [...] Моралност је производ моћи“.³¹⁶

Насупрот Кару, чији је *magnum opus* објављен између светских ратова, амерички теоретичар Ханс Ј. Моргентау је снажно обележио године после Другог светског рата, највише објављивањем свог ремек-дела „Политика међу народима: борба за моћ и мир“ (прво издање 1948. године).³¹⁷ Две године раније, појавило се још једно Моргентауово значајно дело: „Научни човек vs. политика силе“;³¹⁸ међутим, како је оно настало из серије предавања одржаних у Њујорку 1940. године, не може се сматрати делом његовог послератног опуса. Такође, мада је несумњиво ингениозно и представља систематичну поставку његових реалистичких полазишта, донети потоњег академског утицаја „Политике међу народима“ су, недвојбено, већи.

Иако је Карово кључно дело старије од Моргентауовог, током развоја дисциплине „Политика међу народима“ је постала нека врста реалистичког Светог писма (или, како су настајале нове врсте реализма, његовог Новог завета). Моргентау је изложио – или

³¹⁴ *Ibid.*, р. 10. Кар признаје да ово може резултирати „стерилизацијом мисли и негацијом акције“. Отуда, доза утопизма може бити неопходна као коректив реализма у политичким наукама.

³¹⁵ Кар на овом месту, по свему судећи, реферира на Макијавелија и његовог „Владаоца“.

³¹⁶ *Ibid.*: pp. 62-63.

³¹⁷ Hans J. Morgenthau: *Politics among Nations: Struggle for Power and Peace*, 4th Ed., Alfred A. Knopf, New York, 1967.

³¹⁸ Hans J. Morgenthau: *Scientific Man vs. Power Politics*, University of Chicago Press, Chicago [IL], 1946.

реафирмисао – неке класично-реалистичке концепте, попут равнотеже снага, или самих елемената помоћу којих је могуће мерити националну моћ (према Моргентауу, ово су: географски положај, природни ресурси, индустријски капацитети, војна спремност, популација, национални карактер, национални морал, квалитет дипломатије и квалитет управе).³¹⁹

Ипак, тек је друго издање студије „Политика међу народима“, из 1954. године, направило изванредан пробој. Оно је укључивало ново уводно поглавље, под називом „Шест принципа политичког реализма“. И данас, готово седам деценија након првог објављивања, а без обзира на бројне трансформације кроз које је реализам прошао протоком времена, ови принципи су остали јединствени *credo* реалистичке мисли у међународним односима. Принципи представљају сет проницљивих тврдњи – и њихове елаборације – о свету политике и светској политици, а нарочито о позицијама силе и морала у тим оквирима. Принципи 1 и 2 су од врховног значаја, будући да представљају темељ читаве теоријске конструкције коју је Моргентау изградио. Први принцип каже да „политички реализам верује да политиком, као и друштвом уопште, владају објективни закони који имају корен у људској природи“.³²⁰ Ово је снажна формулација реалистичких епистемолошких и онтолошких веровања; такође, сведочи и о коренима назива „реализам људске природе“ – концепт људске природе ће бити донекле напуштен у ери доминације структуралног реализма, али и у великој мери поново устоличен након неокласично-реалистичког пробоја.

Други принцип такође представља један од кључних момената у Моргентауовој теорији и вреди га цитирати дословце: „Главни путоказ који помаже политичком реализму да пронађе пут кроз пејзаже међународне политике јесте концепт интереса дефинисаног у терминима моћи“.³²¹ Концепт „интереса дефинисаног у терминима моћи“, неухватљив колико и свеобухватан, трајно је остао како извор инспирације, тако и предмет критике током потоњих деценија, међу реалистима и не-реалистима, готово без разлике.

Још један класични реалиста црпео је доста из дела Ханса Моргентауа: Арнолд Волферс. Његов рад је посебно значајан у оквиру реалистичког корпуса када је реч о изучавању проблема равнотеже снага³²² (такође детаљно проучаваних код Моргентауа³²³ и, претходно, Мартина Вајта [Martin Wight]³²⁴), и нарочито безбедносне дилеме. Савремени аутор дефанзивно-реалистичке школе, Шипинг Танг (Shiping Tang), Волферсу приписује заслугу као аутору који је „први експлицитно артикулисао одбрамбене импликације безбедносне дилеме“,³²⁵ препознајући да „само-уздржавање и узимање туђих интереса у

³¹⁹ *Ibid.*, pp. 97-144.

³²⁰ *Ibid.*, p. 4.

³²¹ *Ibid.*, p. 5.

³²² Arnold Wolfers: *Discord and Collaboration: Essays on International Politics*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1962, pp. 117-131.

³²³ Hans Morgenthau: *op. cit.*, pp. 161-215.

³²⁴ See: Mladen Lišanin: “Power, Threats, Interests: The Notion of Balance in International Relations Theories”. In: Stelian Scăunaș, Vasile Tabără, Eugen Strauțiu (eds.): *Political Science, International Relations and Security Studies – International Conference Proceedings, 8th Edition*, Lucian Blaga University of Sibiu, Sibiu, 2014, p. 448, fn. 2.

³²⁵ Shiping Tang: *A Theory of Security Strategy for Our Time: Defensive Realism*, Palgrave Macmillan, New York [NY], 2010, pp. 175-176; Sebastian Rosato: “The Inscrutable Intentions of Great Powers”, *International Security*, 39(3), Winter 2014/15: pp. 48–88.

разматрање мора бити избор свакога ко прихвата постојање безбедносне дилеме“.³²⁶ (Тангов приступ, наравном осликава његово дефанзивно реалистичко становиште; офанзивни реалиста, попут Џона Миршајмера,³²⁷ заузео би битно различиту позицију.) Волферс је подразумевао да равнотежа снага представља еквилибријум или приближно једнаку дистрибуцију моћи између два противника; супротно, дакле, од хегемоније или доминације“.³²⁸

Концепт равнотеже снага достигао је свој врхунац у погледу академског значаја са појавом неореалистичких, или структурално-реалистичких теорија, и потоњих неокласично-реалистичких одговора и критика. За разлику од класичног реализма, који се фокусира на људску природу као корен понашања држава, неореализам се аналитички усредсређује на структуру међународног система као главни извор подстицаја, а тиме и објашњења – отуда и назив „структурални реализам“.

Далеко најпроминентнији структурални реалиста је Кенет Н. Волц, који је, као што смо видели у горњим одељцима, формулисао дефанзивно-неореалистичку теорију у студији „Теорија међународне политике“ из 1979. године. У њој је Волц тврдио да ће равнотежа снага настати „увек када су остварена два, и само два услова: да је поредак анархичан и да га сачињавају јединице које желе да опстану.“³²⁹ Постоје различити начини на које се равнотежа може остварити: у систему са три јединице, или више њих, главно оруђе биће стварање савеза, а државе ће, према Волцу, по правилу тежити да се сврстају уз слабију страну, како би успоставиле еквилибријум. У оквиру система са двема јединицама, чији је Волц био снажан заступник сматрајући их најстабилнијим, балансирање се може спроводити само путем унапређења сопствених, унутрашњих капацитета.³³⁰

Неокласични реалисти³³¹ су надоградили неореалистичку конструкцију, успут је критикујући и реafirмишући неке од традиционалних концепата. Обновили су класично-реалистичко интересовање за унутрашња својства држава и личне квалитете њихових лидера, што су фактори – или варијабле – којих готово да није било у већини структурално-реалистичких анализа. Управо та обнова одредила је назив нео-класичног реализма. Истакнути аутори који припадају овој школи укључују Стивена М. Волта, Џека Снајдера,³³² Рендала Л. Швелера,³³³ Фарида Закарију (Fareed Zakaria),³³⁴ Арона Л.

³²⁶ *Ibid.*; Cf. Драган Живојиновић: „Офанзивни и дефанзивни реализам“, у: Милан Липовац и Драган Живојиновић: *Међународна безбедност: теоријски приступи – Увод у студије безбедности*, Иновациони центар Факултета безбедности – Академска књига, Београд, стр. 151-152.

³²⁷ Mearsheimer, John J.: *The Tragedy of Great Power Politics*, W. W. Norton & Company, New York – London, 2001.

³²⁸ *Нав. према*: Mladen Lišanin: “Power, Threats, Interests: the Notion of Balance in International Relations Theories”, *op. cit.*, pp. 449.

³²⁹ Kenneth N. Waltz: *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading [MA], 1979, p. 121.

³³⁰ Kenneth N. Waltz: *op. cit.*, pp. 163-170.

³³¹ Cf. Gideon Rose: “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, *World Politics*, 51(1): October 1998: pp. 144-172; Драган Живојиновић: „Неокласични реализам у теоријама међународних односа“, *Годишњак Факултета политичких наука*, 2(2), 2008: стр. 367-392.

³³² Jack Snyder: *Myths of Empire*, Cornell University Press, Ithaca, 1991.

³³³ Randall L. Schweller: *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*, Columbia University Press, New York [NY], 1998.

³³⁴ Fareed Zakaria: *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, Princeton University Press, Princeton [NJ], 1999.

Фридберга (Aaron L. Friedberg)³³⁵ и друге. У оквиру ове школе мишљења, теоријски *novum* који је увео Стивен Волт³³⁶ био је заснован на схватању да оно против чега државе балансирају није моћ – заправо, то је стварна и/или перципирана претња коју нечија моћ представља: његова модификација теорије равнотеже снага се отуда назива теоријом *равнотеже претњи*.

Као дефанзивни реалиста, Волт је тврдио да ће балансирање – сврставање уз слабијег актера, а насупрот снажнијем – бити редовна стратегија понашања држава. Са друге стране, офанзивни неокласични реализам Рендала Швелера износи потпуно другачију претпоставку: да ће се, у тежњи за остваривањем сопствених спољнополитичких циљева, државе најчешће сврставати уз јачу страну. Ипак, према Швелеровој теорији, ово превасходно зависи од циљева, или интереса, сваке државе – будући да је Швелер оживео стару дихотомију између *status quo* држава и ревизионистичких држава. Због тога се његова верзија теорије назива *теоријом равнотеже интереса*.³³⁷ Од Волца, преко Волта, до Швелера, питање равнотеже представљало је теоријску потку свих најважнијих праваца у оквиру реалистичких приступа проучавања међународних односа. Будући да је код различитих аутора третирано на различите начине, оно је производило различите експланаторне, па и нормативне импликације. Ипак, у корену сваког од ових различитих концепата равнотеже, експлицитно или имплицитно, стоји питање националне безбедности као несводивог језгра националног интереса.³³⁸

Постојање раније поменуте разлике између офанзивног и дефанзивног реализма ваља непрестано имати у виду, будући да се крајњи теоријски налази и тумачења могу драматично разликовати у зависности од прихватања једног од ових двају приступа. Ово сведочи о еластичности реалистичког приступа проучавању међународних односа, што је својство које се реализму одриче од стране великог броја критичара. Реализам се, наиме, оптужује за ригидност, али онда када покаже тенденцију да апсорбује концептуалне утицаје других приступа, те ублажи своју аксиоматску ригидност, бива оспораван због напуштања сопственог теоријског језгра.³³⁹ У сваком случају, различити појавни облици реализма у међународним односима производе битно различите импликације када је реч о изучавању спољне и безбедносне политике Европске уније, и посебно њене одбрамбене компоненте.

2. Реалистички концепти и спољна и безбедносна политика ЕУ

Као први и најстарији правац у оквиру реалистичке теорије међународних односа, класични реализам неретко измиче пажњи савремених проучавалаца међународне теорије

³³⁵ Aaron L. Friedberg: "Ripe for Rivalry: Prospects for Peace in a Multipolar Asia", *International Security*, 18(3), Winter 1993/94: pp. 5–33.

³³⁶ Stephen Walt: *Origins of Alliances*, Cornell University Press, Ithaca, 1987.

³³⁷ Schweller, Randall L.: "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In", *op. cit.*

³³⁸ Андреја Милетић: *Национални интерес у америчкој теорији међународних односа*, Савремена администрација, Београд, 1978; Драган Р. Симић: *Наука о безбедности*, Службени лист СРЈ, Београд, 2002.

³³⁹ Jeffrey W. Legro and Andrew Moravcsik, "Is Anybody Still a Realist?", *International Security*, 24(2), Fall 1999, pp. 5-55. Нав. према: Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 161.

и политичке праксе – а ово је још израженије у области европских студија. Понекад називан и „реализмом људске природе“, он је дубоко укореван у антрополошком песимизму, сматрајући, како смо видели, да прибегавање држава конфликтној/компетитивној – насупрот кооперативној – политици потиче од урођене људске склоности према стицању и увећавању моћи на рачун других, а у циљу остваривања сопствених циљева и интереса.³⁴⁰

На начелном нивоу, управо поменути антрополошки песимизам представља претњу аналитичком „сусрету“ класичног реализма и феномена европских интеграција, па тако и на равни спољне и безбедносне политике. Наиме, дух политичког оптимизма, инхерентан европском пројекту, јесте, *prima facie*, инкомпатибилан суморној слици међународне стварности која се приписује реализму. Како ће се видети, проток времена и суочавање са унутрашњим и спољним политичким изазовима, донекле су променили ову перцепцију и отворили простор за реалистичко (и реалистично) преиспитивање спољне и безбедносне политике Европске уније, иако још увек у рудиментарном облику. Како је нарастала могућност реалистичке анализе у овој области, међутим, тако је класични реализам

Насупрот постмодерним тумачењима која долазе из социјално-конструктивистичких, али и делова неолиберално-институционалистичких теоријских корпуса,

класични реализам види Заједничку безбедносну и одбрамбену политику као случај политике силе, али укореван у традицијама европске дипломатије и државништва. Код политике, реч је о моћи, али моћ има значење и не може се разумевати изван њега.³⁴¹

Целокупна европска историја, укључујући и њен савремени тренутак, из ове визуре се посматра као део традиционалног система европске дипломатије, који почива на сувереним државама као покретачима и главним актерима спољнополитичких односа – на континенту али и шире.³⁴² Ваља се подсетити да је један од теоријских представника овог правца био и Ремон Арон, један од идеолога француске спољне политике из доба зачетка спољнополитичке и безбедносне сарадње европских нација.³⁴³

Будући да класични реализам заступа античку врлину разборитости, он заправо позива на опрез према „либералном набоју“ инхерентном пројекту Заједничке безбедносне и одбрамбене политике Европске уније. Она (ЕУ), у том смислу, треба да

³⁴⁰ Mladen Lišanin: “International Security: The Explanatory Potential of Realist Theory”, in: *International Scientific Conference ‘Archibald Reiss Days’, Belgrade, March 10-11, Thematic Conference Proceedings of International Significance* (edited by Dragana Kolarić et al.), Academy of Criminalistics and Police Studies, Belgrade, 2016, p. 529. Нав. према: Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 161.

³⁴¹ Sten Rynning, *op. cit.*: p. 25. Нав. према: Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 162; Sebastian Rosato: “Europe’s Troubles: Power Politics and the State of the European Project”, *International Security*, 35(4), Spring 2011: pp. 45-86.

³⁴² Видети: Жорж-Анри Суту, *Неизвестан савез: историја Европске заједнице*, Clio, Београд, 2001.

³⁴³ Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 162.

тражи и штити своје место у трансатлантским односима, оснажујући истовремено улогу националних држава као спољнополитичких и безбедносних актера. Према Рајнингу,

Класични реализам види ЗБОП као резултат промена које су европским националним државама наметнуле европска историја, политички избори и глобални процеси. ЗБОП одражава урушавање политичке моћи унутар Европе и као таква представља средство створено ради суочавања са унутрашњим слабостима, а не спољашњом моћи.³⁴⁴

У потпуности усмерен на питања структуре међународног система (одређене, у класичном тексту Кенета Волца, тројако: преко принципа уређења [анархија], спецификације функција јединица – држава, те расподелом способности међу јединицама [поларност]),³⁴⁵ структурални реализам се готово искључиво бави политиком великих сила, и то у мери у којој оне представљају полове међународног система. Из Волцовог схватања структуре исходе и дистинктивне претпоставке о облицима и могућностима међународних интеграција, засноване на концептима социјализације и конкуренције.³⁴⁶ Питање које се налази у самој сржи структурално-реалистичке теорије (иначе, најзаступљенијег правца реализма у последњих неколико деценија) јесте питање еквилибријума, које се јавља у виду концепта равнотеже снага.³⁴⁷

Овде долазе до изражаја крупне разлике између представника офанзивне и дефанзивне школе реалистичког мишљења. Наиме, претпоставка оригиналне – Волцове – верзије јесте недвојбено дефанзивна: државе ће тежити стицању само оне количине моћи која им је неопходна ради очувања безбедности. Исто тако, у случају да једна велика сила прети да угрози стабилност и равнотежу система, остале ће, претпоставља се, формирати балансирајућу коалицију ради очувања равнотеже снага.³⁴⁸

Офанзивно крило структурално-реалистичке теорије, чији је главни представник Џон Миршајмер, почива на сасвим различитим претпоставкама. Из ове перспективе, државе су „максимизатори моћи“, што значи да ће учинити готово све како би се домогле што веће могуће количине моћи, уз хегемонију као крајњи циљ. У стратегије одвраћања агресора, поред балансирања, спада и „пребацивање одговорности“ (*buck-passing*), које Миршајмер види као главну алтернативу:

Онај ко пребације одговорност настоји да наведе другу државу да поднесе терет одвраћања или могуће борбе са агресором, док он остаје по страни. Онај ко пребације одговорност у потпуности препознаје потребу да се агресор спречи да

³⁴⁴ Sten Rynning, *op. cit.*, p. 32. Нав. према: Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 162-163.

³⁴⁵ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading [MA], 1979.

³⁴⁶ Младен Лишанин: „Идентитет и интеграције: конструктивистичко-неореалистичка дебата“, у: Зоран Милошевић и Живојин Ђурић (ур.): *Национални идентитет и међународне интеграције*, Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 201-202.

³⁴⁷ Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 163.

³⁴⁸ *Ibid.*, стр. 163-164.

увећа свој удео у светској моћи, али тражи неку другу државу, којој тај агресор прети, да обави тежак задатак.³⁴⁹

Концепт „сврставања уз јачег“ (*bandwagoning*), који подразумева да ће велике силе, уместо балансирања, стварати коалицију са претећом силом у нади да ће очувати сопствену безбедност и/или поделити евентуални плен, Миршајмер одбацује као стратегију слабих, која илуструје Тукидидову максиму да „моћни чине оно што могу а слаби трпе оно што морају“.³⁵⁰

Офанзивна и дефанзивна школа структуралног реализма, кроз своје гласноговорнике Миршајмера и Волца, имале су, међутим, сличан поглед на питање безбедности Европске заједнице/уније након Хладног рата. Заправо, биле су сагласне у томе што Европску унију уопште нису видели као актера; уместо тога, њихове анализе и предикције односиле су се на ниво држава чланица, и то – у складу са неореалистичким принципима – на оне државе које су се могле сматрати великим силама: пре свега Немачку, Француску и Велику Британију.³⁵¹

Неореалистички фокус на системски ниво, уз државе као централне и релативно себичне актере, учинио је да Европска унија, услед дубине и ширине међудржавне сарадње, у очима ове теорије делује као аномалија.³⁵² Међутим, теоријска разноврсност унутар реализма уопште, а структуралног реализма посебно, има вишеструке импликације на реалистичко разумевање спољне и безбедносне политике Европске уније.

Један правац развоја неореалистичког разумевања овог проблема јесте онај у коме се развој ЗБОП посматра као средство уравнотежавања америчког утицаја у међународној политици.³⁵³ Према овом схватању,

Ова сарадња европских држава смањује њихово ослањање на САД и повећава њихову способност да пројектују своју моћ изван својих граница. Међутим, ово удруживање моћи као резултат структуралних промена мора бити узрочно повезано са системском концентрацијом моћи. Другим

³⁴⁹ John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, W. W. Norton & Company, New York – London, 2003: pp. 157-162. Нав. према: Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 164.

³⁵⁰ Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 164.

³⁵¹ John J. Mearsheimer, „Back to the future: instability in Europe after the Cold War“, *International Security* 15(1), Summer 1990: pp. 5-56; Kenneth N. Waltz: „The Emerging Structure of International Politics“, *International Security*, 18(2), Fall 1993: 44-79. Видети и одговор Стенлија Хофмана и других аутора на Миршајмеров чланак: Stanley Hoffman *et al.*: „Back to the Future, Part II: International Relations Theory and Post-Cold War Europe“, *International Security*, 15(2), Fall 1990: pp. 191-199. Нав. према: Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 164; William C. Wohlforth: „Realism and the End of the Cold War“, *International Security*, 19(3), Winter 1994/95: pp. 91-129.

³⁵² Simon Collard-Wexler, „Integration Under Anarchy: Neorealism and the European Union“, *European Journal of International Relations*, 12(3), 2006: p. 402.

³⁵³ Barry R. Posen, „European Union Security and Defense Policy: Response to Unipolarity?“, *Security Studies*, 15(2), 2006: pp. 149-186; Rynning: *op. cit.* pp. 25-27, 37.

речима, државе се не би одлучиле на ову акцију да САД нису биле тако моћне.³⁵⁴

Имајући у виду размере америчке војно-политичке надмоћи, ово балансирање се одвија „тихо и опрезно“ (Бери Поузен), некада и употребом „меких“ а не нужно војно-политичких инструмената: тиме се објашњава наизглед неуспешна, неефикасна и неефективна интеграција у области одбране и безбедности.³⁵⁵

Други вид структурално-реалистичке анализе има за крајњи исход потпуно другачији поглед на питање европско-америчких односа. Овај правац се ослања на (неокласични!) концепт равнотеже претњи, у коме географска близина претеће силе представља један од кључних фактора међународно-политичких калкулација државе. Сједињене Државе се, тако, посматрају као удаљена и добронамерна сила, насупрот, на пример, Руској Федерацији. У том смислу, ЗБОП се види као средство за подстицање Сједињених Америчких Држава на активно присуство у европским регионалним безбедносним оквирима.³⁵⁶

Трећа могућност јесте прихватање офанзивно-реалистичког приступа, који ставља нагласак на историјску успешност офанзивних стратегија, наглашавајући истовремено географску удаљеност Сједињених Држава – услед чега је њихова улога, и поред супериорности у војној моћи, нужно ограничена. У том контексту се једна европска држава истиче као потенцијални хегемон: реч је о Немачкој, а сврха ЗБОП је балансирање немачких претензија на регионалну хегемонију.³⁵⁷

Може се рећи да ове различитости истовремено сведоче о теоријском богатству структуралног реализма, као и о његовој немогућности да пронађе кохерентан правац деловања. Напредак на овом плану отворио би могућности постављања заокруженог истраживачког програма а теоријске предикције овог приступа учинио можда скромније формулисаним, али поузданијим. С друге стране, док год отвара могућности за квалитетну унутар-парадигматску дебату, тестирајући своје претпоставке на терену безбедносне и спољнополитичке стварности, структурални реализам ће остати најчешће и најшире употребљавана општа теорија међународних односа у оквиру истраживања ове материје. Ово, свакако не имплицира нужно тврдњу да структурални реализам пружа најадекватније инструменте за истраживање проблема спољне и безбедносне политике Европске уније.³⁵⁸

Било би разумно очекивати да **неокласични реализам**, као теорија усмерена на државу као ниво анализе и њене унутрашње карактеристике (укључујући и личности

³⁵⁴ Дејана Вукчевић, „Безбедносна политика ЕУ у савременој теорији међународних односа“, *Српска политичка мисао*, 27(1), 2010: стр. 76. Нав. према: Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 165.

³⁵⁵ Dirk Peters, *Constrained Balancing: European Union Security Policy*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010. Нав. према: Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 165.

³⁵⁶ Sten Rynning, *loc. cit.*; Robert J. Art.: „Why Western Europe Needs the United States and NATO“, *Political Science Quarterly*, 111(1), Spring 1996: pp. 1-39. Нав. према: Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 165-166.

³⁵⁷ *Ibid.*, John J. Mearsheimer: *The Tragedy of Great Power Politics*, W. W. Norton & Company, New York – London, 2003: pp. 393-395; Дејана Вукчевић: *loc. cit.* Нав. према: Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 166.

³⁵⁸ Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 166.

политичара – отуда назив неокласични реализам), представља најчешће коришћен инструментаријум за истраживање проблема спољне и безбедносне политике Европске уније. Међутим, иако су истраживачки потенцијали ове теорије несумњиво велики, у досадашњој академској пракси њена употреба је више представљала изузетак него правило.³⁵⁹

Разлог за то не може се тражити у чињеници да је реч о „најмлађем“ правцу у оквиру реалистичке теорије, будући да је неокласични реализам доживео процват у последњим двема деценијама двадесетог века, управо у време када су чињени драматични помаци на пољу европских интеграција (Јединствени европски акт 1986-1987, Мастрихтски уговор 1992-1993, Амстердамски уговор 1997-1999) и када је институционализована област спољне политике Европске уније. Као и друге велике теорије међународних односа, реализам и његове школе представљају предоминантно америчку теорију,³⁶⁰ па се део одговора на ово питање може тражити у тој чињеници: био је неопходан извештај проток времена како би се проблематика спољне политике Европске уније појавила „на радару“ неокласичног реализма. На почетку 21. века, ова теорија је у експанзији у европској науци о међународним односима, па се може очекивати њено „преливање“ и у област европских студија.³⁶¹

Један од релативно успешних покушаја примене неокласичног реализма у области Европске безбедносне и одбрамбене политике, донео је концепт „државоцентричног“ реализма Фарида Закарије,³⁶² адаптиран за потребе истраживања ЕБОП.³⁶³ Ово схватање полази од претпостављене паралеле између унутрашње институционализације Сједињених Америчких Држава крајем деветнаестог, и Европске уније крајем двадесетог века. Наиме, тврди се да постизање извесног нивоа консолидације и институционализације власти на унутрашњем плану, нужно производи потребу за даљим, спољашњим пројектовањем сопствене моћи. То је оно што је Сједињене Државе извело на светску позорницу почетком двадесетог века, и што данас суштински мотивише Европску унију да развија сопствену спољну и безбедносну политику. Овај приступ се, надаље, може примењивати и у контексту изучавања глобалног америчко-европског супарништва.³⁶⁴

Допуну државоцентричном реализму Закарије и Селдена, у том смислу, може представљати неокласична теорија равнотеже интереса Рендала Швелера,³⁶⁵ и његови концепти разликовања *status quo* и ревизионистичких сила и стратегије „сврставања уз јачег“ (*bandwagoning*). Ваља одмах приметити да се Швелер, иако офанзивни реалиста

³⁵⁹ *Ibid.*, стр. 166-167.

³⁶⁰ Jack Snyder: “One World, Rival Theories”, *Foreign Policy*, November-December 2004: pp. 53-62; Stephen M. Walt: “International Relations: One World, Many Theories”, *Foreign Policy*, Spring 1998: pp. 29-46. Stephen M. Walt.: “Theory and Policy in International Relations: Some Personal Reflections”, *Yale Journal of International Affairs*, 7(2), September 2012: pp. 33-43.

³⁶¹ *Ibid.*, стр. 167.

³⁶² Fareed Zakaria, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, Princeton University Press, Princeton [NJ], 1999.

³⁶³ Zachary Selden, *op. cit.*

³⁶⁴ Нав. према: Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 167.

³⁶⁵ Randall L Schweller, *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*, Columbia University Press, New York [NY], 1998.

попут Миршајмера, за разлику од њега не одређује вредносно негативно према политици „сврставања уз јачег“ – сматрајући је правилом у међународном понашању, на исти начин на који Кенет Волц посматра политику балансирања. Швелер помоћу ових концепата развија теорију равнотеже интереса, која би, примењена на наш предмет истраживања, упућивала на тежње мањих ревизионистичких држава да учествују у пројекту европске спољне и безбедносне политике ради остваривања сопствених националних интереса. Ово такође ваља посматрати у контексту претпостављеног европско-америчког ривалства; Стен Рајнинг као традиционалног, али и потенцијалног носиоца таквог пројекта види Француску.³⁶⁶

Домети унутрашње институционализације Европске уније свакако су допринели развоју стратешке намере да се развију капацитети за спољну пројекцију моћи. За разлику од случаја Сједињених Америчких Држава пре једног века, они поред намера нису обезбедили и одговарајуће услове – отуда и разлика у могућностима ефективног остваривања статуса глобалног стратешког актера између Сједињених Држава и Европске уније.³⁶⁷ Једна од вредности неокласичне реалистичке теорије је управо у томе што своје теоријске аспирације не поставља преамбициозно, чиме питање исхода одређених пројеката може да остане изван фокуса анализе, док је истраживачка пажња усмерена на међусобне утицаје и деловање посматраних варијабли.³⁶⁸

Како смо видели у одељку о трансатлантској димензији развоја спољне и безбедносне политике Европске уније, америчка стратешка хегемонија у западној Европи током Хладног Рата, мада је била од виталног значаја за очување безбедности европских земаља у контексту совјетске претње, истовремено је ограничавала могућности развоја интегрисане и аутономне европске спољне политике на дуги рок. Будући да је схватање о корисности таквог једног пројекта опстало током деценија, све што су европске земље могле да ураде јесте да развијају особито компликоване институционалне аранжмане и да теже унапређивању војних капацитета, готово никад не прецизирајући шта би се употребом ових капацитета требало бранити, нити начине на које би се такве активности суштински разликовале од ангажовања држава чланица у оквиру других међународних институција и организација, попут Уједињених нација, НАТО-а, или Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС).

Суштински, развој капацитета³⁶⁹ је почео да служи као замена за ефективну спољну политику. Прецизније, како су изгледи за политичко и стратешко размимоилажење међу савезницима расли, тако је јачао и порив да се развој европских капацитета употреби као замена за неухватљиве заједничке спољнополитичке циљеве. Ово не значи да Европска унија никада ништа није остварила у међународној арени: напослетку, одређени ресурси

³⁶⁶ Sten Rynning, *op. cit.*: p. 33. Нав. према: Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 168.

³⁶⁷ Charlotte Bretherton and John Vogler: *European Union as a Global Actor*, Routledge, Abingdon, 2006; Michael Emerson et al. (eds.): *Upgrading the EU's Role as Global Actor: Institutions, Law, and the Restructuring of Global Diplomacy*, Centre for European Policy Studies – European Policy Centre, Brussels – Leuven, 2011; *European Public Policy* 13(2), March 2006: pp. 217-234; Adrian Hyde-Price: *European Security in the Twenty-First Century: A Challenge of Multipolarity*, Routledge, Abingdon, 2007.

³⁶⁸ Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 168.

³⁶⁹ Jolyon Howorth: *Security and Defence Policy in the European Union*, 2nd Edition, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2014.

јесу бивали распоређени, одређене стратегије у одлуке јесу бивале донете од стране тела и институција Европске уније (пре свих, Европског савета и Савета ЕУ), одређене војне и цивилне мисије и операције су бивале ангажоване, а институционални механизми (попут Европске службе за спољне послове) постепено унапређивани како би се успешније суочили са глобалним изазовима. Али по правилу, када би избила озбиљна међународна криза, чинило се да државе чланице најпре брину о својим, партикуларним спољнополитичким циљевима и интересима. Најновији талас глобалних изазова,³⁷⁰ који обухвата кризу евра,³⁷¹ мигрантску кризу, Брегзит, ојачале и самоуверене изазиваче попут Русије, Кине и – све више – Турске,³⁷² као и последични успон левог и десног популизма широм континента, сасвим је обелоданило да је Европска унија изузетно далеко од могућности да проговори „једним гласом“.³⁷³ Стенли Слоун је своје виђење овог проблема формулисао тако што је сугерисао да је потребно да чланице Европске уније, уколико желе да европска безбедносна и одбрамбена политика буде озбиљно схваћена у Вашингтону, морају трансатлантској безбедносној сарадњи да пруже нешто више од „институција и акронима“.³⁷⁴

Ово се може објаснити схватањем према коме се европски пројекат током деценија развијао у оквиру претежно оптимистичног погледа на глобалне перспективе (а ако не глобалне, онда свакако у оквиру Западне хемисфере), и уз фокус на мекшим аспектима интеграције, попут трговине. Током Хладног рата, ово је омогућавао амерички безбедносни (укључујући и нуклеарни) кишобран, али су се сличне околности пролонгирале и у постхладноратовску еру. Америчке безбедносне гаранције – претежно пружене кроз НАТО – биле су, разуме се, посматране као добродошле у већини држава чланица већину времена; међутим, управо је то фактор који је заправо представљао озбиљно ограничење развоју кохерентне и истински аутономне европске спољне политике. Еминентно европски одбрамбени капацитети били су сувишни у светлости стратешке хегемоније НАТО-а у Западној хемисфери током Хладног рата, а ова слика није ништа мање компликована ни у савременом тренутку дубоке кризе у трансатлантским односима.

Све ове тачке и аспекти проблема, тврдимо овде, најбоље је посматрати кроз реалистичко сочиво, уз фокус на концептима националног интереса, надметања великих сила, безбедносне дилеме/релативних добити, и различитих претпоставки о балансирању.

³⁷⁰ Слободан Самарцић: *Европска унија: систем у кризи*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2016, *passim*; Слободан Самарцић и Ивана Радић Милосављевић (ур.): *Европска унија: нове и старе димензије кризе*, Факултет политичких наука, Београд, 2017, стр. 19-41.

³⁷¹ Слободан Самарцић и Ивана Радић Милосављевић (ур.): *Криза Европске уније: Шта доноси Уговор о стабилности, координацији и управљању економском и монетарном унијом*, Службени гласник, Београд, 2013; Слободан Самарцић и Ивана Радић Милосављевић (ур.): *Европска унија: нове и старе димензије кризе*, Факултет политичких наука, Београд, 2017, стр. 45-80.

³⁷² Oya Dursun-Özkanca: “Turkey and the European Union: Strategic Partners or Competitors in the Western Balkans?”, *Journal of Regional Security*, 11(1), 2016: pp. 33-54.

³⁷³ Randall L Schweller: “Emerging Powers in an Age of Disorder”, *Global Governance*, 17, 2011: pp. 285-297.

³⁷⁴ Stanley R. Sloan: “Transatlantic security relations from Kosovo to Iraq”, in: Osvaldo Croci and Amy Verdun (eds.): *The Transatlantic Divide: Foreign and Security Policies in the Atlantic Alliance from Kosovo to Iraq*, Manchester University Press, Manchester – New York [NY], 2006, p. 17.

Управо ту су важни место и улога савремене реалистичке академске продукције, као и аналитичког захвата укрштања реалистичке теорије и европских студија.³⁷⁵

Мада трансатлантски расцеп делује све дубље готово из дана у дан, а европске државе неретко делују као ривали а не савезници Сједињених Држава, питање да ли је Европска унија уопште изазивач америчкој моћи није сасвим депласирано.³⁷⁶ И док је реалистичка продукција о савременој европској спољној политици генерално оскудна, ипак делује да су се појавила два кључна правца реалистичког разумевања европско-америчких односа.

Први подразумева да Европска унија представља довољно интегрисаног (унитарног) безбедносног актера, који има улогу у глобалној политици и надмеће се за утицај са другим великим силама.³⁷⁷ Тада је на Европској унији да одлучи да ли је стратешки разборитије усвојити према Сједињеним Државама стратегију балансирања, или сврставања уз јачег. Како смо раније видели, овај правац одбацује становиште према коме Европска унија представља атипичног глобалног актера, који се ослања само на „нормативну“ или „цивилну“ силу – већ узима у обзир факторе попут војних капацитета и односа тврде моћи.

Други правац реалистичког промишљања европско-америчких односа изводи државоцентрично својство реализма до његове логичке крајности: према таквом становишту, прави начин да се промишља европска спољна политика јесте управо да се узму у обзир одвојене и међусобно прилично различите политике држава чланица Европске уније. Другим речима, нема, заправо, спољне политике Европске уније, мимо оне коју предлажу и спроводе државе, и мимо њихових интереса у односу на сваку појединачну кризу са којом се Унија суочава.

У овом истраживању, усвајамо друго наведено становиште. Треба још једном нагласити да се на овај начин Европској унији не одриче свака могућност јединственог међународног деловања; ово значи је она, практично, упркос значајним вишедеценијским напорима у изградњи капацитета, једнако далеко од статуса једнаког такмаца главних сила у глобалној политици као што је увек била. Њене активности везане за безбедност и одбрану имају тенденцију да буду засноване или на апстрактним принципима (видети „Глобалну стратегију Европске уније“³⁷⁸), или на партикуларним интересима држава

³⁷⁵ Sten Rynning: “Realism and the Common Security and Defence Policy”, *Journal of Common Market Studies*, 49(1): pp. 23-42; Simon Collard-Wexler: “Integration under Anarchy: Neorealism and the European Union”, *European Journal of International Relations*, 12(3), 2006: pp. 397-432; Luis Simón: “Neorealism, Security Cooperation, and Europe’s Relative Gains Dilemma”, *Security Studies*, 26(2), 2017: pp. 185-212.

³⁷⁶ Robert A. Pape: “Soft Balancing against the United States”, *International Security*, 30(1), Summer 2005: pp. 7-45; Barry R. Posen: “European Union Security and Defense Policy: Response to Unipolarity?”, *Security Studies*, 15(2), 2006: pp. 149-186; Jolyon Howorth and Anand Menon: “Still Not Pushing Back: Why the European Union is Not Balancing the United States”, *Journal of Conflict Resolution*, 53(5), October 2009: pp. 727-744; Lorenzo Cladi and Andrea Locatelli: “Bandwagoning, not Balancing: Why Europe Confounds Realism”, *Contemporary Security Policy*, 33(2), August 2012: pp. 264-288.

³⁷⁷ Asle Toje: *European Union as a Small Power: After the Post-Cold War*, Palgrave Macmillan, Basingstoke – New York, 2010.

³⁷⁸ European External Action Service: *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union’s Foreign And Security Policy*, 28.06.2016, online. Доступно на: http://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf, приступљено 26.03.2018; European

чланица које се труде да саставе унутар-ЕУ коалиције вољних (видети примере Малија или Либије, као и почетне фазе дисолуције бивше Југославије). У случајевима најгорег сценарија, спољна и безбедносна политика Европске уније је или анекс политикама САД/НАТО-а (видети пример бомбардовања СР Југославије 1999. године), или потпуно паралисана овим политикама (видети пример инвазије на Ирак 2003. године).

Једна област у којој спољна политика Европске уније делује јединственије јесу међународне санкције. Ово је контроверзно питање: мада недвосмислено представљају средство спољне политике, међународне санкције су дубоко испреплетене са међународно-трговинском политиком, која је далеко најуспешнији сектор европских интеграција и отуда може представљати превише „скупо“ питање да би се око њега отварали спорови унутар Европске уније. Међутим, како је случај санкција увођених Руској Федерацији после 2014. године убедљиво показао, многе државе чланице не деле ентузијазам осталих по питању дуготрајне употребе рестриктивних мера и склоне су да ово питање посматрају као ситуацију у којој Европска унија и њени интереси представљају жртвеног јарца у америчко-руском сукобу.³⁷⁹ На тај начин би оно што генерално представља најуспешнији аспект европског пројекта могло – парадоксално – да забије клин још дубље између европских партнера.

Уз све наведено, може се тврдити да спољна политика Европске уније најбоље функционише у односу на питања: 1) која су генерално не-контроверзна; и 2) којима управљају државе/велике силе до те мере да је могуће прикључити се њиховим напорима и пожњети дипломатске заслуге без значајнијих трошкова. О Заједничком свеобухватном плану акције (*Joint Comprehensive Plan of Action – JCPOA*), познатијем као Ирански нуклеарни споразум, преговарало се у формату П5+1 (сталне чланице Савета безбедности [Сједињене Државе, Русија, Кина, Француска и Уједињено Краљевство] и Немачка), што се, у европским круговима, често означавало као Е3+3 (где су Француска, Уједињено Краљевство и Немачка европска „велика тројка“), чиме се наглашавала улога Европе у читавом процесу. Као што је постало очигледно приликом церемоније потписивања Заједничког свеобухватног плана акције у Бечу, у јулу 2015. године, Европска унија је наставила да „позајмљује“ статус међународног актера од својих држава чланица: поред застава земаља преговарача (П5+1 и Ирана), на свечаном подијуму налазила се и застава Европске уније, док је на централном месту, поред иранског шефа дипломатије Џавада Зарифа (*Mohammad Javad Zarif Khansari*), стајала висока представница Уније за спољне послове и безбедносну политику, Федерика Могерини (*Federica Mogherini*). У извесном смислу, ове околности илуструју потенцијални парадоксални обрт: с обзиром на бурну природу савремених односа на релацији Европска унија – Сједињене Државе, и спремност администрације Доналда Трампа да, и након напуштања Иранског нуклеарног споразума оспорава европско учешће у њему, може се испоставити да читав процес допринесе учвршћивању европског јединства. Развијање механизма INSTEX, предвиђеног да омогући наставак развијања трговинских односа са Ираном и након америчког повлачења

External Action Service: *A Global Strategy for the European Union*, 10.08.2018, online. Доступно на: https://eeas.europa.eu/topics/eu-global-strategy/49323_en, приступљено 19.10.2018.

³⁷⁹ Видети: Mladen Lišanin: “International Sanctions as an Ambiguous Tool of Economic Statecraft: The Case of Russia Post-2014”, *Serbian Political Thought*, 18(2), pp. 58-59.

из споразума.³⁸⁰ Ипак, није нарочито вероватно да ће оваква колатерална добит значајно повећати могућности за квалитативни помак у развоју јединствене и кохерентне спољне политике Европске уније, изван области међународне трговине.

2.1 Европска унија, реализам и југословенска криза

Управо у време када су се, кроз процес компликованих преговора, помањали обриси Уговора из Мастрихта, који је требало да донесе радикалне промене у погледу економских и монетарних аспеката европских интеграција, као и да институционализује спољнополитичку и безбедносну димензију европског пројекта, у суседном дворишту су се интензивирали политички спорови и латентни сукоби који ће на крају довести до рата на европском прагу. До седнице Европског савета 9. и 10. децембра 1991. године, на којој је сачињен коначни нацрт Уговора о Европској унији, у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији већ су одржани републички избори, усвојени нови републички устави (укључујући и најспорнији, устав Хрватске, који је Србима ускратио статус конститутивног народа), донете декларације о независности Словеније и Хрватске, и одржани плебисцити о независности Словеније, Хрватске и такозване Републике Косово.³⁸¹

Сукоби између словеначке Територијалне одбране и Југословенске Народне Армије окончани су у јулу 1991. године. Почетни инциденти ниског интензитета на Плитвичким језерима и у Пакрацу у марту, као и у Борову Селу почетком маја исте године, постепено су ескалирали, упркос напорима дела домаћих актера и представника такозване међународне заједнице да се пронађе мирно решење. Када су се, посебно од краја августа 1991. године, тенденције толико погоршале – између осталог, захваљујући блокадама касарни Југословенске Народне Армије, која је на тај начин била онемогућена да се мирно повлачи у гарнизоне, али и са територије Хрватске, у складу са Брионском декларацијом од 7. јула – да је започето са оружаним сукобима већих размера, нарочито у Вуковару,³⁸² постало је сасвим јасно да ће југословенска криза представљати далеко озбиљнији безбедносни изазов регионалних размера него што би то могло деловати само годину или две раније.

До фебруара 1992. године, када је Уговор из Мастрихта потписан, а посебно до 1. новембра 1993. године, када је ступио на снагу, Европска унија је – што директно, што кроз деловање својих држава-чланица – била дубоко укључена у југословенску кризу. Пре ступања на снагу Мастрихтског уговора, Европска унија је међународној политици деловала као Европска заједница, док је оквир за њено спољнополитичко деловање представљала – како смо видели у одељку о историјском развоју ЗСБП – такозвана

³⁸⁰ Alexandra Brzozowski: "Six European countries join EU-Iran financial trading mechanism INSTEX", *Euractiv*, online, 29.11.2019. Доступно на: <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/six-european-countries-join-eu-iran-financial-trading-mechanism-instex/>, приступљено 29.11.2019.

³⁸¹ Поуздану и веома прецизну хронологију распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије нуди: Брана Марковић: *Југословенска криза и свет, хронологија догађаја: јануар 1990 – децембар 1995*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2000.

³⁸² *Ibid.*: стр. 21.

Европска политичка сарадња, установљена 1970. године, након извештаја из Луксембурга, а препозната у оквиру деловања Заједнице усвајањем Јединственог европског акта, 1. јула 1987. године.

Мада је Европска политичка сарадња представљала релативно неформалан оквир консултација, сарадње и координације спољних политика држава чланица, и отуда није нудила нарочито ефикасна средства утицаја на дешавања у суседству, свеопште међународне околности, а пре свега оптимизам изазван падом Берлинског зида и ентузијазам због долазеће нове фазе у развоју пројекта европске интеграције, подстакле су Заједницу да се дубински ангажује на покушајима разрешавања југословенске кризе. Требало је демонстрирати да ново време доноси и нову спремност Европе да сама управља кризама на свом тлу, што би имплицирало смањену зависност од Сједињених Америчких Држава у питањима безбедности. Раније цитирана изјава Жака Поса о „часу Европе, а не часу Американаца“ требало је да означи управо то.

Званичне позиције, како Европске заједнице, тако и Сједињених америчких држава, током прве фазе југословенске кризе – дакле негде до лета 1991. године, биле су да је неопходно пронаћи мирно решење политичких спорова између југословенских народа и република, и да се пружа подршка опстанку заједничке државе. Европска заједница је у јуну 1991. године, када је већ било сасвим јасно да политичка криза не остаје само у домену мирног спора, именовала мисију за Југославију, такозвану „тројку“ министара спољних послова (Жак Пос, Луксембург; Ђани де Микелис [Gianni De Michelis], Италија; и Хенри ван ден Брук [Henri 'Hans' van den Broek], Холандија), замрзавајући истовремено економску помоћ југословенској федерацији.³⁸³ Ово ангажовање, како се чинило, могло је да донесе барем краткорочна решења: криза у Председништву СФРЈ одблокирана је постављањем Стјепана Месића (Хрватска) и Бранка Костића (Црна Гора) за председника и потпредседника Председништва, непријатељства у Словенији су, барем привремено, обустављена, а ЕЗ је Декларацијом о Југославији из Хага подвукла да „једино народи Југославије треба да одлуче о будућности своје земље“ и изразила „енергично противљење било каквој употреби силе“.³⁸⁴ Овај талас дипломатског ангажовања довео је и усвајања поменуте Брионске декларације од 7. јула 1991. године.

Крајем августа и почетком септембра усвојене су две декларације Европске заједнице о Југославији, којима је тражен прекид непријатељстава и проширење присуства посматрачке мисије Заједнице у Хрватској, али и предложено организовање Мировне конференције о Југославији и, у њеним оквирима, арбитражне комисије која би требало да „одговори на правна питања настала из кризе власти у Југославији“.³⁸⁵ За председавајућег конференције одређен је британски дипломата Питер Карингтон (Peter Carrington), док је за руководиоца Арбитражне комисије постављен француски уставни правник Робер Бадентер (Robert Badinter). Конференција је започела са радом 7. септембра 1991. године у Хагу, а упркос иницијалним напорима, убрзо ће се показати да су њени ефективни домети били ограничени, како развојем на терену, тако и екстерним, структурним факторима који су одлучујуће одређивали исходе у југословенској кризи и који ће је, на крају, и окончати.

³⁸³ *Ibid.*: стр. 17-18.

³⁸⁴ *Ibid.*: стр. 18.

³⁸⁵ Коста Николић: *Југославија, последњи дани (1989-1992), књига 3*, Службени гласник, Београд, стр. 14-26.

Европска заједница је, дакле, била свесна потребе да се ангажује у решавању југословенске кризе. Како ће се ускоро показати, међутим, њени капацитети, али и размимоилажење међу перципираним интересима њених држава чланица, нису омогућавали да тај ангажман буде доследан и учинковит. Упркос првобитним покушајима продубљеног дипломатског ангажовања, „запљуснути плимом историје, Дванаесторица су наставила да делују у складу са својом уобичајеном рутином, која је била прикладнија за мирније воде“.³⁸⁶ Наша теза, у складу са реалистичком аргументацијом изведеном до својих крајњих логичких консеквенци, јесте да ова немогућност није последица неадекватног спољнополитичког одлучивања у оквиру тадашње Европске политичке сарадње – нити, уосталом, потоње Заједничке спољне и безбедносне политике Европске уније – већ инхерентних структуралних недостатака и ограничења целокупног спољнополитичког сегмента у пројекту европске интеграције. Отуда се самостално деловање водећих држава чланица, у овој перспективи, не може ни посматрати као аномалија, већ као логичан и очекиван исход.³⁸⁷ У контексту југословенске кризе, свакако најзначајнија оваква епизода јесте деловање поновно уједињене СР Немачке,³⁸⁸ која је 15. децембра 1991. године једнострано донела одлуку о признавању независности Хрватске и Словеније. Мишљење Баденерове комисије из новембра, према коме је Југославија била „држава у процесу дисолуције“ није ни на који начин оснажило дипломатску позицију Европске заједнице као целине, већ отворило брисани простор за унилатерално деловање.³⁸⁹ Исто важи и за признања независности Хрватске (у јануару) и Босне и Херцеговине (у априлу 1992. године) од стране држава чланица Европске заједнице.³⁹⁰

Већ од тог тренутка, евидентно је да ће спољнополитичке амбиције Европске уније бити таоци, са једне стране, унутрашњег размимоилажења држава чланица по питању адекватног одговора на кризу у суседству, а са друге стране системских подстицаја који су сада, у контексту нове униполарности, били још снажније одређени позицијом Сједињених Америчких Држава као европског безбедносног актера него што је то био случај током Хладног рата. (Значајну разлику у односу на ранији период чинило је одсуство перцепције источне претње, будући да је Варшавски пакт био распуштен у јулу 1991. године, Совјетски Савез у процесу дисолуције, а руска политичка елита паралисана оштрим унутрашњим сукобима.)³⁹¹ Потписивање Мастрихтског уговора требало је да уследи почетком фебруара 1992. године што је, након тешких преговора који су довели до

³⁸⁶ Mark Almond: *Europe's Backyard War: The War in the Balkans*, Heinemann, London, p. 242-243; нав. према: Branislav Radeljić: “Europe and the Post-Yugoslav Space: From Intervention to Integration”, in: Branislav Radeljić (ed.): *Europe and the Post-Yugoslav Space*, Ashgate, Farnham – Burlington [VT], 2013, p. 2; Branislav Radeljić: *Europe and the Collapse of Yugoslavia: The Role of Non-State Actors and European Diplomacy*, I. B. Tauris, London – New York [NY], 2012.

³⁸⁷ Beverly Crawford: “Explaining Defection from International Cooperation: Germany's Unilateral Recognition of Croatia”, *World Politics*, 48(04), July 1996, pp. 482-521.

³⁸⁸ Слободан Самарџић: „Путеви европске политике: Уједињење Немачке и распад Југославије у европском контексту“, у: Радмила Накарада (ур.): *Европа и распад Југославије*, Институт за европске студије, Београд, 1995, стр. 73-91.

³⁸⁹ Susan L. Woodward.: *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*, The Brookings Institution, Washington, D.C., 1995, p. 181.

³⁹⁰ Richard D. Caplan: *Europe and the Recognition of New States in Yugoslavia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, pp. 106-133; Александар Павковић и Петар Радан: *Стварање нових држава: Теорија и пракса отцепљења*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 224-225.

³⁹¹ Јасминка Симић: *У потрази за новом мисијом: НАТО и југословенска криза 1990-2001*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 75-80.

ове фазе, омогућило Немачкој да тргује кооперативношћу у замену за признавање својих партикуларних интереса.³⁹²

У лето 1992. године, мировна конференција премештена је из Хага у Лондон, а касније, на јесен, у Женеви. Европска заједница је, у оквиру скромних инструмената које је имала на располагању, задржала проактиван приступ према југословенској кризи. Кроз управљање мировном конференцијом и одашиљање специјалних изасланика који су, најчешће заједно са изасланицима Уједињених нација, били аутори и предлагачи серије мировних споразума, посебно у оквиру сукоба у Босни и Херцеговини, Европска заједница (и потоња Унија) покушавала је да у својим рукама задржи управљање кризом на својим границама.³⁹³ У јулу 1992. године, девет држава чланица Заједнице³⁹⁴ укључило се у војну димензију управљања кризом, у капацитету чланица Западноевропске уније која је у јулу покренула операције *Sharp Vigilance* и *Sharp Fence*, у сврху обезбеђивања поморске блокаде у Јадрану.³⁹⁵ Већ наредне, 1993. године, операције Западноевропске уније инкорпориране су у заједничку операцију са НАТО савезом, *Sharp Guard*. До краја године, било је јасно да је Вашингтон, делујући непосредно или кроз Северноатлантски савез, у потпуности преузео контролу над кризним управљањем у Југославији: Белу кућу заузела је нова администрација Вилијама Клинтона (William J. Clinton), чији је важан део предизборне платформе био оштрији курс према југословенској кризи – а посебно српским снагама;³⁹⁶ Европска унија, упркос новооствареним капацитетима захваљујући стварању Заједничке спољне и безбедносне политике, константно је демонстрирала незадовољавајуће дипломатске, а поготово одбрамбене капацитете; док је Русија била паралисана унутрашњом уставном кризом.

Када је НАТО, најпре у пролеће 1994. а затим и у лето 1995. године, спровео акције бомбардовања положаја српских снага у Босни и Херцеговини, делујући на тај начин, по први пут у историји, изван територије држава чланица, било је сасвим јасно да се кључ за окончање ратних сукоба налази у Вашингтону. Амерички дипломата Ричард Холбрук (Richard Holbrooke) руководио је процесом преговора који су довели до постизања мировног споразума у Дејтону, Охајо, и новембру и његовог потписивања у Паризу у децембру 1995. године. Амерички мотиви за робусније укључивање у босански конфликт нису били само хумане природе, нити везани само за изборе који су Клинтонovu администрацију очекивали 1996. године. Поготово није била заштита виталних интереса националне безбедности Сједињених Држава, будући да они, упркос бруталности сукоба, нису били угрожени ескалацијом југословенске кризе. Како исправно примећује Далдер (Ivo H. Daalder), преко југословенске кризе, а посебно преко рата у Босни и Херцеговини,

³⁹² Susan L. Woodward: "International Aspects of the Wars in Former Yugoslavia", in: Jasminka Udovički and James Ridgeway (eds.): *Burn this House. The Making and Unmaking of Yugoslavia*, Duke University Press, Durham [NC] – London, 1997, p. 225.

³⁹³ Robert M. Hayden: *From Yugoslavia to the Western Balkans. Studies of a European Disunion, 1991–2011*, Brill, Leiden – Boston [MA], 2013, pp. 55-58.

³⁹⁴ Чланице Западноевропске уније у тренутку избијања југословенске кризе биле су Француска, Немачка, Велика Британија, Белгија, Холандија, Луксембург, Италија, Шпанија и Португал.

³⁹⁵ Paul Latawski and Martin A. Smith: *The Kosovo Crisis and the Evolution of post-Cold War European Security*, Manchester University Press, Manchester – New York [NY], 2003, p. 124.

³⁹⁶ Живорад Ковачевић: *Америка и распад Југославије*, ИП Филип Вишњић – Факултет политичких наука, Београд, 2007, стр. 103-112.

преламала се целокупна америчка политика према Европи.³⁹⁷ Ваљало је, са америчког становишта, потврдити примат у европском безбедносном театру. Оквир за остварење овог циља остао је НАТО савез; у ту сврху било је неопходно демонстрирати спремност и капацитет за деловање у Европи, чак и изван сопствене територије, као и отворити врата чланства бившим државама совјетског блока. Као и косовски сукоб нешто касније, распад социјалистичке Југославије на тај начин је посејао семе будућег дубоког подозрења Москве према европској политици Вашингтона. Лекција Босне и Херцеговине била је да, када је реч о кључним безбедносно-одбрамбеним одлукама и исходима, Европска унија у тој рачуници још увек није имала много шта да тражи.

Амбиција је, међутим, постојала, а ескалација кризе на Косову и Метохији као да је била непосредан повод за њену реактуализацију. Већ од пролећа 1998. године, Европска унија доноси низ – пре свега економских – мера, доминантно усмерених против влада Србије и Савезне Републике Југославије, које је требало да је легитимишу као важног актера у управљању кризом.³⁹⁸ У јуну исте године, Европски савет у Кардифу усваја декларацију о Косову, у којој позива на политички процес у сврху решавања питања статуса покрајине (експлицитно се, у том тренутку, противећи независности), захтева обуставу непријатељстава и распоређивање посматрача, али и „поздравља убрзање активности у оквиру међународних организација задужених за безбедност, укључујући и оне активности које би захтевале одобрење Савета безбедности УН, у складу са поглављем VII Повеље Уједињених нација”.³⁹⁹ Интензитет сукоба је током лета порастао, а ни привремено затишје након споразума Милошевић-Холбрук у октобру није отклонило претњу од употребе силе великог обима против Савезне Републике Југославије. Европској унији је поново претила ситуација у којој неће имати инструменте да одговори на кризу у непосредном суседству. Ово је био подстицај британском премијеру Блеру (Anthony Charles Lynton Blair) и француском председнику Шираку (Jacques René Chirac) да се почетком децембра сретну у Сен Малоу у Француској и потпишу Заједничку декларацију о европској одбрани, констатујући да глас Европске уније на светској сцени мора да се чује, и да то треба да буде поткрепљено кредибилним војним капацитетима. Питање односа са НАТО експлицитно је покривено у тексту декларације, али је наставило да оптерећује комуникацију на релацији Брисел-Вашингтон. Чланак Медлин Олбрајт, цитиран у одељку о трансатлантском аспекту спољне и безбедносне политике Европске уније, одговор је управо на Сен Мало.⁴⁰⁰

Оваква хронологија догађаја намеће поглед на Европску безбедносну и одбрамбену политику као на резултат косовске кризе. Заиста, конвенционална је мудрост међу истраживачима европске безбедности да је косовска криза била директан подстицај за развој војне димензије Европске уније и пут ка институционализацији Европске безбедносне и одбрамбене политике. Латавски (Paul Latawski) и Смит (Martin A. Smith) критикују овакво становиште, тврдећи да се њиме преувеличава значај кризе за настанак

³⁹⁷ Ivo H. Daalder: *Getting to Dayton: The Making of America's Bosnia Policy*, Brookings Institution Press, Washington, D.C., 2000, pp. 187-188.

³⁹⁸ Дејана Вукчевић: „Спољна политика ЕУ и Косово: Хроника најављене независности“, *Политичка ревија*, 15(1), 2008, стр. 59.

³⁹⁹ *Ibid.*, стр. 60.

⁴⁰⁰ Mladen Lišanin: “Transcending the Rift? Realism, Transatlantic Relations, and American Grand Strategy”. In: Fulvio Attinà (Ed.), *World Order Transition and the Atlantic Area. Theoretical Perspectives and Empirical Analysis*, Springer International Publishing, Cham, 2021, p. 147.

нечега што је ионако већ годинама било на агенди. Ситуација око Косова и Метохије, по њима, ипак јесте обезбедила „атмосферу“ у оквиру које ће процес бити покренут.⁴⁰¹ Са наставком ескалације кризе, која је кулминирала агресијом НАТО савеза на Савезну Републику Југославију, поновио се сценарио из сукоба у Босни и Херцеговини: упркос амбицијама, Европска унија, скромних капацитета и некохерентно дефинисаних интереса, није имала избора него да дипломатску и војну иницијативу у потпуности препусти Сједињеним Државама. Сукоб је одавно био окончан када је Европски савет на састанку у Хелсинкију поставио „Главни циљ“: оспособљавање Уније да распореди снаге од 60000 војника у року од шездесет дана, и то у трајању од једне године. Циљ до данас није остварен, а 2004. године је, мада је остао на снази, допуњен скромнијим: требало би оформити борбене групе за брзо реаговање од 1500 војника, оспособљене за операције до шест месеци.⁴⁰² Мада је овај циљ номинално остварен са већим успехом од оно из Хелсинкија, борбене групе никада нису биле употребљене.

Снове о европској стратешкој аутономији, додатно подстакнуте исходом Хладног рата, покварио је системски фактор карактеристичан за прву деценију постхладноратовског периода: глобална дистрибуција моћи која је гравитирала униполарности. Реалистичким речником, структура система је била таква да је Европској унији наметала избор између сврставања уз јачег или пребацивања одговорности – уравнотежавање више није било опција. Косовска криза је, према Слоуну (Stanley R. Sloan) трансатлантским партнерима донела неке лекције: „Сједињене Државе су схватиле да не воле да спроводе војне операције претежно сопственим капацитетима али уз савезничко политичко мешање; Европљани су схватили да би желели већи утицај на токове сукоба чији исходи имају директног утицаја на њихове интересе“.⁴⁰³ Иако је из овога евидентно незадовољство обеју страна држањем оне друге, може се разумно тврдити да је глобална дистрибуција моћи индуковала управо онакво стратешко држање сваке од страна какво је једино и могла. То не значи да су појединачне спољнополитичке одлуке доношене у оквиру ових стратешких позиција нужно биле исправне; будућност ће показати да то често није био случај.

2.2. Европска унија, реализам и инвазија на Ирак

У позадини Другог заливског рата, започетог америчком инвазијом на Ирак из марта 2003. године, стоји сплет фактора. Најпре, непријатељства никада заправо нису престала након окончања Првог заливског рата из 1991. године а Сједињене Државе су у међувремену у више наврата употребљавале оружану силу против Ирака. Затим, Вашингтон је ирачку позицију у блискоисточној стратешкој архитектури све време посматрао као претњу својим интересима. На крају, са победом Џорџа В. Буша на изборима 2000. године, у администрацију се враћају ратоборни неоконзервативни кадрови из администрација Буша

⁴⁰¹ Paul Latawski and Martin A. Smith: *The Kosovo Crisis and the Evolution of post-Cold War European Security*, op. cit., pp. 131-138.

⁴⁰² Daniel Fiott: “As you were? The EU as an evolving military actor”, in: Daniel Fiott (ed.): *CSDP in 2020: The EU's legacy and ambition in security and defence*, European Institute for Security Studies, Paris, 2020, p. 116.

⁴⁰³ Stanley R. Sloan: “Transatlantic security relations from Kosovo to Iraq”, op. cit., p. 12.

старијег, којима је инвазија на Ирак више од деценије била важан део спољнополитичке агенде.⁴⁰⁴ Контекст је био обликован терористичким нападима Ал Каиде на Њујорк и Вашингтон из септембра 2001. године, као и Глобални рат против тероризма који је након тога повела Бушова администрација. Након напада на Авганистан, спроведеног уз одобрење Уједињених нација и подршку НАТО савеза услед позивања на члан 5. Северноатлантског уговора, рат против Ирака поведен је без правног основа и уз далеко ужу међународну подршку – иницијалну „Коалицију вољних“ чиниле су свега четири државе: Сједињене Државе, Велика Британија, Аустралија и Пољска. Непосредни повод за инвазију, наводни ирачки рад на развијању оружја за масовно уништење, показао се као фабрикован, а операција је резултирала ратним сукобом који је трајао више од осам година – последње америчке снаге напустиле су Ирак у децембру 2011. године.

Када се говори о реализму у међународним односима у контексту инвазије на Ирак, референтну тачку најчешће представљају јавна, стручна и научна иступања проминентних реалиста против очекиване војне операције, крајем 2002. и почетком 2003. године. У том смислу је посебно релевантно обраћање великог броја истраживача међународних односа – углавном реалиста, предвођених Џоном Миршајмером, Стивеном Волтом и Кенетом Волцом – штампано преко целе закупљене стране Њујорк тајмса у септембру 2002. године, под насловом „Рат против Ирака није у америчком националном интересу“.⁴⁰⁵ У овом апелу, преко тридесет научника аргументују да би рат против Ирака увукао Америку у дугогодишњу окупацију супротну њеним интересима, да би изазвао нестабилност у ширем региону Блиског истока, те да би угрозио борбу против Ал Каиде одвлачењем капацитета и изазивањем антиамеричког сентимента широм планете. По свим овим питањима, показало се, реалисти су били у праву. Када је реч о антиамеричком сентименту, према „Галуповим“ истраживањима из јануара 2003. године, четири од пет становника чак и традиционално проамеричких држава, попут Холандије или Данске, противило се инвазији без одобрења Уједињених нација.⁴⁰⁶

Од отпора становништва, међутим, значајнији је био отпор који је америчка политика према Ираку изазивала код бројних европских влада. Разуме се, предводник критике био је Париз, у складу са вишедеценијским тињајућим незадовољством Француске због америчког примата у европским и глобалним пословима. „Становиште Париза које је, по свему судећи, делила Немачка, било је да би америчку моћ требало зауздати балансирањем против Сједињених Држава. Француска је одавно артикулисала преференције ка мултилатералном међународном поретку јер јој је то отварало највише дипломатског маневарског простора како би потврдила своју тежњу за статусом кључног међународног играча и остварила своје националне интересе у највећој мери.“⁴⁰⁷ Ако су Француска и Немачка били носиоци овог сентимента, нису биле једине: неутралне

⁴⁰⁴ Младен Лишанин: „Повратак неоконзервативаца? Турбуленције у америчкој спољној политици за време администрације Доналда Трампа“, у: Владимир Трапара и Александар Јазић (ур.): *Контроверзе спољне политике САД и међународних односа у Трамповој ери*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2019, стр. 14-17.

⁴⁰⁵ “War with Iraq is Not in America’s National Interest”, The New York Times, September 26, 2002. Available at: <https://www.mearsheimer.com/wp-content/uploads/2019/06/War-with-Iraq-Is-Not-in-Americas-National-Interest.pdf> [accessed on March 3 2020].

⁴⁰⁶ John McCormick: *The European Superpower*, op. cit., pp. 56-57.

⁴⁰⁷ Terry Terriff: “Fear and Loathing in NATO: The Atlantic Alliance After the Crisis over Iraq”, in: Norrie Macqueen and Trine Flockhart (eds.): *European Security after Iraq*, Brill, Boston [MA], p. 45.

чланице Европске уније попут Финске, Шведске, Ирске и Аустрије такође су се противиле ратном решењу, праћене Грчком, Белгијом и Луксембургом. На другој страни, подржавајући политику Бушове администрације, стајале су Велика Британија, Италија, Шпанија, Португал, Холандија и Данска. Најснажнију подршку америчком курсу пружале су државе бившег Источног блока, кандидати који ће у периоду од 2004. до 2007. године ступити у чланство Европске уније: Естонија, Летонија, Литванија, Пољска, Чешка, Словачка, Мађарска, Румунија и Бугарска. Раније цитирана опаска америчког секретара одбране Доналда Рамсфелда из јануара 2003. године о подели Европе на „нову и стару“ илуструје управо овај дубоки расцеп.⁴⁰⁸

Није била у питању само згодна доскочица која ће означити ефемерне политичке разлике; поред размимоилажења у трансатлантским односима, реч је била о темељној унутаревропској дивергенцији која је, на тренутке, претила да паралише функционисање европских институција. Нејединство је довело до напуштања праксе консултација у области спољне политике, установљене још Европском политичком сарадњом, и до подривања деловања Високог представника за спољну политику и безбедност, Европског парламента, па и Савета министара.⁴⁰⁹ Вишедеценијски хроничар трансатлантских односа, Марк Трахтенберг, тврди да је ирачка криза била квалитативно другачија од свих које су раније потресале европско-америчку сарадњу. У ранијим турбуленцијама, „без обзира на њихове разлике, америчка влада и главне европске владе нису доводиле у питање базичну искреност друге стране. Међутим, у случају ирачке кризе, многи Американци који прате ову област имали су осећај да су неки од кључних европских савезника склони да заузимају стране насупрот Сједињених Држава – да је циљ био да се балансира против америчке ‘хиперсиле’, да се послужимо познатим изразом Ибера Ведрина (Hubert Védrine).”⁴¹⁰ Слично томе, Филип Гордон (Philip Gordon) је пре почетка инвазије оценио да противљење курсу Вашингтона широм Европе није тек симптом апстрактног антиамериканизма, већ је формулисано као „питање светског поретка“: оно је заправо означавало одбацивање унилатералног америчког одлучивања о питањима глобалног рата и мира.⁴¹¹ Како примећују Смит (Michael Smith) и Стефенсон (Rebecca Steffenson), „када год би Сједињене Државе постављале снажне захтеве пред спољнополитички систем Европске уније, постојала би већа вероватноћа за дезинтеграцију него за велики искорак у сарадњи.”⁴¹² У ранијим инстанцама, глобална или регионална надмоћ Сједињених Држава, међутим, била је одлучујућа детерминанта која би увек наметала пацификацију трансатлантских трвења. Отуда се турбуленција изазвана ирачком кризом може узети као

⁴⁰⁸ Petra Roter and Zlatko Šabić: “‘New’ and ‘old Europe’ in the context of the Iraq war and its implications for European security”, *Perspectives on European Politics and Society*, 5(3), 2004: pp. 517–542.

⁴⁰⁹ Jeffrey Lewis: “EU Policy on the Iraq War and its Aftermath: The Breakdown and Revival of Consensus-based Decision-making”, in: Daniel C. Thomas (ed.): *Making EU Foreign Policy: National Preferences, European Norms and Common Policies*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2011, pp. 74–75.

⁴¹⁰ Marc Trachtenberg: “The Iraq crisis and the future of the Western alliance”, in: David M. Andrews (ed.): *The Atlantic Alliance Under Stress: US-European Relations after Iraq*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, pp. 225–226.

⁴¹¹ Philip H. Gordon: “The Crisis in the Alliance”, The Brookings Institution [online], <https://www.brookings.edu/research/the-crisis-in-the-alliance/>, February 24, 2003 [accessed on February 29, 2020].

⁴¹² Michael Smith and Rebecca Steffenson: “The European Union and the USA”, in: Christopher Hill, Michael Smith and Sophie Vanhoonacker (eds.): *International Relations and the European Union*, 3rd Ed., Oxford University Press, Oxford, 2017, pp. 396–397.

индикатор нове трансформације системске структуре и индикатор дефинитивног окончања „униполарног момента“.

Постоје и аутори који расцеп тумаче у мање драматичном контексту. Према Менону (Anand Menon), пасивност и подељеност током иницијалних фаза ирачке кризе, укључујући и инвазију, имали су дугорочно позитиван утицај на стварање европских безбедносних капацитета.⁴¹³ Као и у случају југословенске кризе, а посебно сукоба на Косову и Метохији, чињеница да се Европска унија показала стратешки недорасла околностима дубоке међународне кризе, дала је подстицај будућем раду на развоју операбилности Европске безбедносне и одбрамбене политике. На сличном трагу је и Асле Тоје, који сматра да је у погледу утицаја на развој европских одбрамбених капацитета, ирачка криза представљала промену колико и континуитет, и прилику колико и изазов.⁴¹⁴ Исто тако, према Смиту и Луису (Jeffrey Lewis), ако је иницијални шок и деловао непоправљиво, Европска унија је компензовала своје унутрашње поделе и удаљавање од Сједињених Држава из фазе инвазије упућивањем мисије владавине права и политиком помоћи у постконфликтној реконструкцији.⁴¹⁵

Становништво Европске уније није делило оптимистичну перспективу овог дела истраживача. У октобру 2003. године, Европска комисија је објавила резултате истраживања према коме је по 42% грађана Уније сматрало да је рат у Ираку погоршао глобални статус Европске уније или да се у том погледу ништа није променило. Само 12% грађана сматрало је да се сукоб позитивно одразио на улогу Европске уније у светској политици.⁴¹⁶ Главне импликације стратешког понашања, међутим (а разуме се, и стратешко понашање сâмо), као и у случају југословенске кризе, доминантно су одређени системском структуром, односно дистрибуцијом моћи унутар ње. Насупрот незаузданој пројекцији моћи током униполарног момента, који је доживео врхунац у последњој деценији XX века, Америка се током првог мандата администрације Буша млађег показала рањивом. Истовремено, такође за разлику од претходне деценије, изазивачи попут Русије и Кине постепено су сигнализирани не само спремност, него и способност да америчку хегемонију доведу у питање. Због тога је Умберто Еко приметио да ће Европи, у светлости ових екстерних околности, можда бити „наметнуто“ стратешко јединство какво није успела сама да пронађе.⁴¹⁷ Тако ће, поред недвојбеног напретка оствареног у институционализацији и развоју капацитета,⁴¹⁸ Европска унија у стратешком смислу

⁴¹³ Anand Menon: “From Out of Adversity: Kosovo, Iraq and ESDP”, in: Osvaldo Croci & Amy Verdun (eds.) *The Transatlantic Divide: Foreign and Security Policies in the Atlantic Alliance from Kosovo to Iraq*, Manchester University Press, Manchester – New York [NY], 2006. p. 55.

⁴¹⁴ Asle Toje: *America, the EU and Strategic Culture: Transatlantic Security Relations after the Cold War: Renegotiating the Transatlantic Bargain*, Routledge, Abingdon, 2008, p. 140.

⁴¹⁵ Michael E. Smith: *Europe’s Common Security and Defence Policy: Capacity Building, Experiential Learning, and Institutional Change*, op. cit., p. 177; Jeffrey Lewis: “EU Policy on the Iraq War and its Aftermath: The Breakdown and Revival of Consensus-based Decision-making”, op. cit., *passim*.

⁴¹⁶ European Commission: *Flash Eurobarometer 151 – Iraq and Peace in the World, Full Report*, November 2003 [online]. Available at: <https://www.mafhoum.com/press6/167P52.pdf> [Accessed on March 29, 2022], pp. 53-55.

⁴¹⁷ Umberto Eco: “An Uncertain Europe Between Rebirth and Decline”, in: Daniel Levy, Max Pensky and John Torpey (eds.): *Old Europe, New Europe, Core Europe: Transatlantic Relations after the Iraq War*, Verso, London – New York [NY], 2005, pp. 17-19.

⁴¹⁸ Sven Biscop: *The European Security Strategy: A Global Agenda for Positive Power*, Ashgate, Aldershot, 2005; Sven Biscop and Jan Joel Anderson (eds.): *The EU and the European Security Strategy: Forging a Global Europe*, Routledge, Abingdon, 2008.

направити пун круг и наћи се у стратешкој ситуацији оној која је одликовала године и деценије након окончања Другог светског рата.

3. Експланаторни домети реализма у односу на конкурентске теорије

Основе које су поставили класични реалисти у првој половини двадесетог века и првим послератним годинама, а затим проширили структурални реалисти током седамдесетих и осамдесетих година, а о чему је било речи у горњим одељцима – требало је додатно надградити, како би се експланаторни домети реализма увећали: Хладни рат се ближио крају и нове околности у међународном систему није увек било могуће објаснити употребом старе апаратуре. Овај подухват на себе су преузели неокласични реалисти, почев од краја осамдесетих година двадесетог века.

Посебан допринос померању експланаторних домета реализма, а у оквиру неокласично-реалистичке школе, дао је Стивен Волт,⁴¹⁹ Он се, у студијама међународне политике и безбедности, сматра припадником традиционалног приступа, који је често критикован од стране различитих заступника продубљивања и проширивања академске агенде, као и инклузивнијих теоријских оквира у безбедносним студијама. У познатом чланку, првобитно објављеном 1991. године, Волт је анализирао историјски и академски статус безбедносних студија, закључивши да је неопходно унети извесне иновације у истраживачку агенду дисциплине.

Ово је подразумевало следеће кораке: 1) обратити додатну пажњу на улогу унутрашње политике; 2) узети у обзир узроке мира и сарадње; 3) препознати растућу снагу идеја; 4) употребити теоријска оруђа како би се објаснио крај Хладног рата; 5) детаљно истражити однос између економије и безбедности; 6) редефинисати постојеће теорије у оквиру под-дисциплине безбедносних студија; и 7) заштитити релевантне базе података, борећи се против тенденције званичних институција да ограниче приступ подацима.⁴²⁰ Волтова прескрипција, будући да долази од једног теоријског традиционалисте, делује прилично инклузивно и свеобухватно. Ипак, будући да је претходно одредио студије безбедности као „изучавање претње, употребе и контроле војне силе“, ⁴²¹ уз додатак да „оне изучавају који употребу силе чине вероватнијом, начине на које употреба силе утиче на појединце, државе и друштва, и конкретне политике које државе усвајају како би се припремиле, спречиле или водиле рат“, ⁴²² ‘продубљивачи’, а посебно ‘проширивачи’ концепта, који теже да у анализу укључе различите субјекте и објекте безбедности (попут појединаца и друштвених група), као и различите изазове,

⁴¹⁹ Стивен Волт се, у делу литературе, понекад класификује као аутор који припада неореалистичкој школи. По нашој мишљењу, међутим, мада структура међународног система представља значајну варијаблу у његовој теоријској поставци, код њега су такође присутни и различити унутрашњополитички фактори и детерминанте, у улози посредујућих варијабли, управо како је то случај са неокласичним реализмом. Отуда смо га, за сврху овог истраживања, одредили као неокласичног реалисту.

⁴²⁰ Stephen Walt: “The Renaissance of Security Studies”, *International Studies Quarterly*, 35(2), June 1991: pp. 224-228.

⁴²¹ *Ibid.*, p. 212.

⁴²² *Ibid.*

ризике и претње (попут еколошких или здравствених питања), нису могли бити у потпуности задовољни.⁴²³

Реализам и реалисти били су укључени и у неколико других важних дебата о теорији и историји међународних односа. Једна од најважнијих одиграла се на страницама престижног академског часописа „Међународна безбедност“ (*International Security*). Очекивано, крај Хладног рата је донео прву кореспонденцију, између Џона Миршајмера са једне, а Стенлија Хофмана и Роберта О. Кохејна са друге стране.⁴²⁴ Ово је била још једна епизода у реалистичко-институционалистичкој дебати, у којој су противници критиковали наводну реалистичку немогућност да објашњава, а камоли предвиђа исходе у светској политици – циљајући на Миршајмерову тезу о изгледима за рат у Европи у очекиваном одсуству ривалства суперсила, или о умањеној снази и улози институција попут Европске уније и НАТО-а. Неки од актера и велики део тема били су део дебате и неколико година касније, у сучељавању Џона Миршајмера и неколицине аутора либерално-институционалистичке или социјално-конструктивистичке провенијенције.⁴²⁵ Социјално-конструктивистички аргументи су, у дијалогу са реализмом, показали да поседују својства која су истовремено њихове мане и њихове предности: конкретно, њихова радикално другачија онтолошка и епистемолошка становишта пружају им могућност да понуде снажну алтернативу реалистичким претпоставкама о међународном систему; међутим, управо ова карактеристика чини истински међупарадигматски дијалог прилично компликованим, услед одсуства значајног заједничког именитеља.⁴²⁶ Миршајмер је из дебате изашао као успешнија страна, након што се показало догађаји из поља емпиријске стварности међународних односа заузимају правац који је он предвидео. Поштено је рећи да је, услед измењене и, у постхладноратовском контексту, пермисивне структуре међународног система уместо сукоба великих сила у Европи, избио рат мањих сила (свакако, не без умешаности моћнијих актера) – онај за југословенско наслеђе. Такође, слабости Европске уније и НАТО-а, наговештене од самих почетака југословенске кризе, постале су сасвим очигледне две деценије касније, услед умножених криза, а

⁴²³ Edward Kolodziej: “Renaissance of Security Studies? Caveat Lector!”, *International Studies Quarterly*, 36(1), December 1992: 421-438; Keith Krause and Michael Williams: “Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods”, *Mershon International Studies Review*, 40(2), October 1996: pp. 229-254; Ken Booth: *Theory of World Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007; Barry Buzan and Lene Hansen: *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009; Edward Kolodziej: *Security and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005; Paul D. Williams (ed.): *Security Studies: An Introduction*, Routledge, Abingdon, 2008.

⁴²⁴ John J. Mearsheimer: “Back to the future: instability in Europe after the Cold War”, *International Security* 15(1), Summer 1990: pp. 5-56; Stanley Hoffman *et al.*: “Correspondence – Back to the Future, Part II: International Relations Theory and Post-Cold War Europe”, *International Security* 15(2), Fall 1990: pp. 191-199; Bruce M. Russett *et al.*: “Back to the Future, Part III: Realism and the Realities of European Security”, *International Security*, 15(3), Winter 1990/1991: pp. 216-222.

⁴²⁵ John J. Mearsheimer: “The False Promise of International Institutions”, *International Security*, 19(3), Winter 1994/1995: pp. 5-49; Robert O. Keohane and Lisa L. Martin: “The Promise of Institutional Theory”, *International Security*, 20(1), Summer 1995: pp. 39-51; Charles A. Kupchan and Clifford Kupchan: “The Promise of Collective Security”, *International Security*, 20(1), Summer 1995: pp. 52-61; John Gerrard Ruggie: “The False Promise of Realism”, *International Security*, 20(1), Summer 1995: pp. 62-70; Alexander Wendt: “Constructing International Politics”, *International Security*, 20(1), Summer 1995: pp. 71-81; John J. Mearsheimer: “A Realist Reply”, *International Security*, 20(1), Summer 1995: pp. 82-93.

⁴²⁶ Видети, такође, Вентову анализу Волцовог концепта структуре у Alexander Wendt: *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, *passim*.

посебно у односу на различите аспекте мигрантске кризе и односе са Русијом и Турском поводом сукоба у Сирији – и ови исходи су у далеко већем сагласју са Миршајмеровим предвиђањима, него са онима његових критичара.⁴²⁷

Након што је био подвргнут критици ‘проширивача’ и ‘продубљивача’ концепта безбедности⁴²⁸ почетком последње деценије двадесетог века, Стивен Волт се још једном укључио у дебату, 1999. године. Овог пута је предмет спорења био методолошке природе, налик на Другу велику дебату у међународним односима, а расправа се одвијала на страницама „Међународне безбедности“, да би накнадно била редигована и објављена у форми књиге.⁴²⁹ Стивен Волт се противио све доминантнијој употреби квантитативних, формалних модела у међународним односима и студијама безбедности, критикујући појачано присуство формалне теорије рационалног избора у овим дисциплинама. Волт нуди троструки критеријум за евалуацију теорија у друштвеним наукама, прихватајући да је „фундаментални циљ друштвене науке да развије корисно знање о људском друштвеном понашању“.⁴³⁰ Волтова оруђа за доношење суда о теорији јесу логичка конзистентност и прецизност, степен оригиналности и емпиријска валидност. Упркос напорима које су улагали заступници формализације, њихов приступ би могао да добије прелазну оцену само у односу на први критеријум (посебно у погледу прецизности), док у односу на остала два извесно не пролази тест.⁴³¹ Ово је сасвим у складу са аргументима које су, за потребе једног новијег чланка, заједнички прилагодили и наново применили Волт и Миршајмер.⁴³²

Најмање успешна линија критике изнета је у, иначе плодној, дебати крајем 1999. године, поново у „Међународној безбедности“, где су Џефри Легро и Ендрју Моравчик покушали да захвате готово целокупну савремену реалистичку мисао, износећи сопствену (ре)класификацију теорија међународних односа, која би укључивала реализам, либерализам, институционализам и такозвану епистемичку теорију.⁴³³ Ова кореспонденција послужила је као добра прилика да неки угледни реалисти (укључујући Рендала Л. Швелера, Џефрија В. Таљафера или Вилијама К. Волфорта) потцртају своју приврженост реалистичкој школи мишљења и додатно прикажу разноврсност и различитост приступа у оквиру реалистичке традиције, инсистирајући на чврстини реалистичких теоријских темеља.⁴³⁴

⁴²⁷ Charles L. Glaser.: “Structural Realism in a More Complex World”, *Review of International Studies*, 29(3), July 2003: pp. 403-414.

⁴²⁸ David A. Baldwin: “Security Studies and the End of the Cold War”, *World Politics*, 48(1), October 1995: pp. 117-141; David A. Baldwin: “The Concept of Security”, *Review of International Studies*, 23, 1997: pp. 5-26; Emma Rothschild: “What is Security?”, *Daedalus*, 124(3), Summer 1995: pp. 53-98; Arnold Wolfers: “National Security as an Ambiguous Symbol”, *Political Science Quarterly*, 67(4), December 1952: pp. 481-502.

⁴²⁹ Michael E. Brown *et al.* (eds.): *Rational Choice and Security Studies – Stephen Walt and His Critics*, MIT Press, Cambridge [MA], 2000.

⁴³⁰ Stephen Walt: “Rigor or Rigor Mortis? Rational Choice and Security Studies”, *International Security*, 23(4), Spring 1999: p. 8.

⁴³¹ *Ibid.*, pp. 8-44.

⁴³² John J. Mearsheimer and Stephen M. Walt: *op. cit.*, pp. 427-457.

⁴³³ Jeffrey W. Legro and Andrew Moravcsik: “Is Anybody Still a Realist?”, *op. cit.*

⁴³⁴ Peter Feaver *et al.*: “Correspondence – Brother, Can You Spare a Paradigm? (Or Was Anybody Ever a Realist?)”, *International Security*, 25(1), Summer 2000: pp. 165-193.

Чак и када се суочава са плодноним и сложеним критикама са либералног, конструктивистичког или пост-структуралистичког крила теоријског спектра,⁴³⁵ реализам остаје снажна теоријска структура, добро опремљена да пружи научне дескрипције, објашњења или предвиђања о међународној политици. Он се понекад показује отпорним на муницију коју испалају поборници других парадигми, док га муниција у другим случајевима потпуно промашује. Сваки пут, међутим, међународна теорија је на добитку, будући да све унутарпарадигматске и међупарадигматске дебате значајно доприносе развоју „корисног знања о људском друштвеном понашању“, или барем унапређивању оруђа за стицање таквог знања. Отуда су и промишљеније критике реализма, попут раније поменутих Донелија и Пашаканлуа, или оне коју Џастин Розенберг износи у студији „Империја цивилног друштва“ – а која подразумева експлицитно одбацавање не само исхода реалистичке анализе него и свих њених темељних претпоставки – у крајњој линији од користи за развој парадигме: она кроз дијалог изоштрава сопствени инструментаријум.⁴³⁶

Посебан квалитет реалистичке теорије лежи у њеној способности да препозна промене у међународној арени, које узрокују промене и унутар саме теорије. Надаље, неки од кључних концепата или проблема, попут равнотеже снага или безбедносне дилеме, недовољно се, ако уопште, користе и истражују у оквиру не-реалистичких парадигми. Ипак, као што се видело на примерима аутора попут Кара, Моргентхауа или Глејзера (Charles Glaser) – а ово важи и за бројне друге – реализам не одбацује друге теорије генерално; он анализира и понекад апсорбује њихова најважнија становишта у потрази за чвршћом и зрелијом теоријом. Истакнути аутори су приметили да је „теорија међународних односа беспотребно осиромашена ексклузивистичким тврдњама и заборављањем сопствене историје. И реалистичке и либералне теорије имају шта да понуде. Наше садашње неприлике су превише озбиљне да бисмо одбацили било које од њих“.⁴³⁷

У највећем броју случајева, реалистичке тежње за успостављањем каузалних односа и утврђивањем универзалних друштвених генерализација везаних за понашање актера у међународној политици, биле су успешне. Приговори који су долазили од других парадигми или школа мишљења, понекад су помагали реализму да унапреди прецизност сопствених аналитичких инструмената. Плодноне теоријске дебате на страну, уколико – барем условно – прихватимо Лакатошев став да теорије могу бити превазиђене једино

⁴³⁵ Filip Ejdus: „Poststrukturalna kritika realizma: tri strategije“, in: Dejan Jović (ed.): *Teorije međunarodnih odnosa: Realizam*, Politička kultura, Zagreb, 2013, pp. 213-227.

⁴³⁶ Justin Rosenberg: *The Empire of Civil Society: A Critique of Realist Theory of International Relations*, Verso, London – New York [NY], 2001, pp. 9-37; Michael W. Doyle, and G. John Ikenberry: *New Thinking in International Relations Theory*, Westview Press, Boulder [CO], 1997.

⁴³⁷ Joseph S. Nye, Jr.: *Peace in Parts: Integration and Conflict in Regional Organization*, 2nd Ed., University Press of America, Lanham [MD], 1987, p. ix; *нав. према*: Peter Feaver et al., op. cit.: p. 174; Stefano Guzzini: *Realism in International Relations and International Political Economy – A Continuing Story of a Death Foretold*, Routledge, Abingdon, 1998; Stefano Guzzini: „The Enduring Dilemmas of Realism in International Relations“, *European Journal of International Relations*, 10(4), 2004: pp. 533-568; Stefano Guzzini: *Power, Realism and Constructivism*, Routledge, Abingdon, 2013; Chris Brown and Kirsten Ainley: *Understanding International Relations*, 4th ed., Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009, pp. 23-27.

појавом супериорних теорија,⁴³⁸ могло би се тврдити да је место реализма у науци о међународним односима прилично сигурно.

У контексту студија европске интеграције, видели смо, позиција реализма је значајно слабија. Критички преглед релевантне литературе показао је да се већини аутора у оквиру ове под-дисциплине реализам или налази у потпуности изван радара, или представља мету критике као некомпатибилан, па и „деструктиван“ приступ. Као Велике теорије у оквиру европских студија далеко најчешће фигурирају приступи попут (нео)функционализма и међувладине теорије.⁴³⁹ Ипак, покушаји реалистичких објашњења нису сасвим непостојећи, а постоје – мада у још увек рудиментарном облику – и дебате о европској интеграцији које, у теоријском смислу, кореспондирају онаквима какве се најчешће сусрећу у другим областима проучавања светске политике. Под тиме мислимо да у њима учествују заступници трију Великих теорија међународних односа: реализма, либерализма и социјалног конструктивизма.

Као кључни представници ових праваца етаблирали су се реалиста Себастијан Росато, либерал Ендрју Моравчик и социјални конструктивиста Крег Парсонс – основни елементи њихових теоријских предлога, посебно у Росатовом и Моравчиковом случају, били су проблематизовани у горњим одељцима. Укратко, у својој студији „Уједињена Европа“ објављеној 2011. године, Росато доказује да је стварање Европске заједнице „најбоље разумети као покушаје главних западноевропских држава, а пре свих Француске и Немачке, да балансирају спрам Совјетског Савеза и једна спрам друге“.⁴⁴⁰ Доказујући своју главну хипотезу, Росато критикује конкурентске, либералне и социјално-конструктивистичке погледе на порекло и основе Европске заједнице, пре свега оне које су Моравчик и Парсонс изнели у својим студијама из 1998. и 2003. године.⁴⁴¹ Моравчик је, подсетимо, подстицаје за европску интеграцију видео као политичко-економске пре него безбедносне, те понудио трипартитно објашњење процеса, засновано на трговинским интересима, релативној снази и кредибилном обавезивању земаља уговорница, анализирајући пре свега интересе Француске, Немачке и Велике Британије.⁴⁴² Он одбацује реалистичку претпоставку да се у основи европске интеграције налази логика балансирања/равнотеже снага, као и конструктивистичку тезу да се интеграција може објаснити тријумфом идеалистичких и федералистичких замисли. Заузврат, Парсонс је интеграцију објашњавао управо тако: идеје о заједници, и постепена институционализација ових идеја, управо су оно што је довело до најуспешнијих заједничких европских политика.⁴⁴³ Он, дакле, одбацује структуралистичка (либерална) и институционалистичка (функционалистичка) објашњења у корист идеационих.

Дакле, реалистичка логика представља – додуше сасвим успутну и имплицитну – мету критике код Моравчика (иако сам аутор признаје значај појединачних реалистичких

⁴³⁸ Imre Lakatos: *The Methodology of Scientific Research Programmes [Philosophical Papers, Vol. 1]*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, *passim*.

⁴³⁹ Liesbet Hooghe and Gary Marks: “Grand theories of European integration in the twenty-first century”, *op. cit.*

⁴⁴⁰ Sebastian Rosato: “Europe United: Power Politics and the Making of the European Community”, *op. cit.*, p. 2.

⁴⁴¹ Andrew Moravcsik: *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, *op. cit.*; Craig Parsons: *A Certain Idea of Europe*, Cornell University Press, Ithaca [NY] – London, 2003.

⁴⁴² Andrew Moravcsik: *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, *op. cit.*, p. 4.

⁴⁴³ Craig Parsons: *A Certain Idea of Europe*, *op. cit.*, pp. 4-5.

аргумената, називајући их „геополитичким“, у неким фазама европске интеграције); код Парсонса она је критикована на још мање систематичан начин. Росато, са своје стране, либерална и конструктивистичка објашњења европске интеграције сецира експлицитно и екстензивно, и то подвргавајући критици управо студије Моравчика и Парсонса. На крају, тројица аутора су се укључила у отворену дебату 2013. године, када су у часопису *Security Studies* објављене Моравчикова и Парсонсова критика Росатове студије, а затим и Росатов одговор критичарима.⁴⁴⁴ Била је ово прилика да велике теорије међународних односа по први пут директно укрсте копља на страницама истог часописа, а када је реч о њиховим епистемолошко-методолошким квалитетима и експланаторним дометима у области европских интеграција.

Критика коју Росатовој студији и тамо изнетој теорији упућује Ендрју Моравчик једна је од најоштријих на глобалној академској сцени у новије време. Он износи три темељне, мериторне теоријско-методолошке критике на рачун истраживачког дизајна „Уједињене Европе“: то да теорија коју Росато предлаже не доноси ништа ново, да не нуди валидна емпиријска објашњења за своје хипотезе, и да неосновано генерализује закључке о европској интеграцији на основу релативно кратког временског оквира који покрива.⁴⁴⁵ Он, узгред, тврди да се студија заснива на посредним и пристрасно презентованим доказима, погрешним цитатима, извртању историјских извора и приоритизацији секундарних извора, те да књигу треба „дисквалификовати из дебате о фундаменталним узроцима европске интеграције“.⁴⁴⁶ Моравчикова критика има своје јаче и слабије стране. Слабија је у мери у којој, претераним ослањањем на непотребне инвективе – за које се Росато у свом одговору пита да ли су саме себи сврха – замагљује легитимне теоријско-методолошке примедбе. Исто тако – што Росато такође примећује у одговору на критике, многе оптужбе за погрешну употребу извора и одсуство теоријске иновативности, остају непоткрепљене конкретним примерима: управо на начин на који је Росато оптужен да то чини у оригиналној студији. Моравчикова критика је ефектнија када позива на методолошку ригидност и прецизност – његова студија из 1998. године, независно од теоријске традиције којој припада, написана је прецизним научним језиком и он је, као аутор, несумњиво позван да о томе говори. Росато, тврдећи (плаузибилно) да је „први аутор који је формулисао теорију међународне сарадње засновану на равнотежи снага – то јест – генерално објашњење зашто државе сарађују и зашто та сарадња поприма одговарајући облик – и који је показао да се та може применити на настанак Европске заједнице“, одбацује Моравчикове критике у начелу и појединостима, указујући на његову недоследност и непрецизност.⁴⁴⁷ Упркос томе што је суштина ове размене остала у сенци оштрог језика којим је вођена, и што никада није ни постојала могућност да се аутори усагласе око суштинског питања о темељном узроку европске интеграције, било је очигледно да се обе стране налазе на сродном делу епистемолошког спектра и да дисциплина макар и од оваквог дијалога може имати – иако скромне – користи.

⁴⁴⁴ Andrew Moravcsik: “Did Power Politics Cause European Integration? Realist Theory Meets Qualitative Methods”, *Security Studies*, 22(4), 2013: pp 773-790; Craig Parsons: “Power, Patterns, and Process in European Union History”, *Security Studies*, 22(4), 2013: pp. 791-801; Sebastian Rosato: “Theory and Evidence in Europe United: A Response to My Critics”, *Security Studies*, 22(4), 2013: pp. 802-820.

⁴⁴⁵ Andrew Moravcsik: “Did Power Politics Cause European Integration? Realist Theory Meets Qualitative Methods”, op. cit., 774.

⁴⁴⁶ *Ibid.*, pp. 773, 774, 777, 790.

⁴⁴⁷ Sebastian Rosato: “Theory and Evidence in Europe United: A Response to My Critics”, op. cit., p. 805.

Парсонсова критика је мање комплексна и своди се на аргумент да докази које је Росато понудио за хипотезе на којима заснива своју теорију немају довољну снагу јер су засновани на лошој методологији. Отуда јој Росато у свом одговору посвећује и далеко мање простора. За разлику од Моравчика који тврди да је Росатов начин примене метода праћења процеса неадекватан, Парсонс одбацује валидност овог метода у целини.⁴⁴⁸ Схватања двојице аутора о томе шта су каузалне везе и на који начин се могу успоставити чине се непомирљивим. Док је дискусија између Моравчика и Росата динамична и често токсична, они говоре сличним онтолошким и епистемолошким језиком, док Парсонс и Росато као да говоре један мимо другог. Изгледа, у том смислу, да реалистичко-конструктивистички дијалог, тако плодан у неким другим областима међународних студија, у сфери европских интеграција још увек није дао задовољавајуће резултате.

Научни циљеви реализма као теорије европске интеграције свакако су објашњење њеног настанка, промена и савременог функционисања, као и предвиђање могућих праваца њеног даљег развоја. Реалистички приступи су се, поготово у последњих четврт века, показали успешним у плаузибилним тумачењима европске интеграције, посебно у области спољних послова и одбране, при чему се разуме да су њихови домети подложни континуираном процесу критике и реевалуације. Међутим, пред њима остаје тежи циљ: борба за демонтажу дисциплинарног теоријског олигопола и заузимање равноправног места међу конкурентским приступима у области европских студија.

⁴⁴⁸ Craig Parsons: "Power, Patterns, and Process in European Union History", op. cit., p. 795.

V Закључна разматрања

Иако не представља конвенционални алат за разумевање европске спољне и безбедносне политике, реализам остаје релевантан теоријски приступ готово свим аспектима и областима међународне политике. Његова државоцентрична природа, усмереност више на конфликт а мање на сарадњу, као и инхерентна скепса по питању могућности смислене и садржајне међународне институционализације, чине га наизглед неупотребљивим у највећем броју области савремених европских студија.⁴⁴⁹

Међутим, постоје различити разлози због којих то није истинско стање ствари. Неки од њих могу се тражити на страни реализма као теорије, а неки на страни спољне и безбедносне политике Европске уније, као сегмента проучаване емпиријске стварности.⁴⁵⁰

Када је реч о реалистичкој теорији, јасно је да је реч о комплексној, вишедимензионалној и дифузној теоријској конструкцији. Ригидни постулати на којима свака реалистичка теорија мора да почива – у мери у којој је уопште реалистичка – усмеравају истраживање стварности, али далеко од тога да то значи да је реалистички истраживачки програм у највећем броју области неспроводив. Сама ригидност темељних реалистичких постулата о којој је реч, опет, не значи да су они у апсолутном смислу нефлексибилни и непромењиви: на пример, мада реалисти по дефиницији придају примарни значај држави као актеру међународне политике, то не значи да они не препознају промене у значењу концепта државе које доноси савремено доба глобализоване светске политике.⁴⁵¹

Исто тако, реалистички фокус на конфликт и конкуренцију никако не подразумева одрицање могућности било какве међународне сарадње – напротив, према реалистима, међународна сарадња је и те како могућа, па и пожељна,⁴⁵² али она ће се, у овој перспективи, рађати и развијати под утицајем драматично различитих фактора и детерминанти него што би то претпоставили неки други теоријски приступи.⁴⁵³

На страни спољне и безбедносне политике Европске уније, као емпиријског терена на коме би требало да делује реалистичка теорија, околности су, такође, нешто другачије него што конвенционални погледи налажу. Најпре, у самом процесу настанка и ширења Европске уније као политичкој пројекта, велику улогу играли су партикуларни политички и безбедносни интереси националних држава – што је феномен очигледно близак

⁴⁴⁹ Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 169.

⁴⁵⁰ Sebastian Rosato, *Europe United. Power Politics and the Making of European Community*, *op. cit.*, pp. 20–40. Нав. према: Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 169.

⁴⁵¹ Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 169.

⁴⁵² Charles L. Glaser, “Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help”, *International Security*, 19(3), Winter 1994-1995: pp. 50-90; Joseph Grieco, *Cooperation among Nations. Europe, America and Non-tariff Barriers to Trade*, Cornell University Press, Ithaca [NY], 1990.

⁴⁵³ Jeffrey W. Legro and Andrew Moravcsik, *op. cit.* Нав. према: Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 169-170.

темељним принципима реалистичке теорије.⁴⁵⁴ Ови процеси нису се увек одвијали у виду незауостављивог прогреса ка мирољубивом, постмодерном поретку, већ су често били како производ, тако и покретач, немилосрдног унутрашњег и спољашњег на(д)метања.⁴⁵⁵ Турбулентно трансатлантско партнерство и односи Европске уније са НАТО савезом,⁴⁵⁶ као нека од најважнијих питања европске спољне и одбрамбене политике, такође су суштински компатибилна са категоријама и појмовима које нуди реалистичка теорија. Вишедеценијски процес институционализације европских политика није довео, чак ни након усвајања Лисабонског уговора, до озбиљнијег померања области спољне политике у правцу комунитаризације.⁴⁵⁷ Најновији период кризе Европске уније, са проблемима који огољавају процес поновног јачања улоге националних држава, такође иду на руку, не само реалистичкој истраживачкој методологији, већ и њеним научним предикцијама.⁴⁵⁸

Отуда се, са високим нивоом поузданости, може тврдити да реализам још није дао своју последњу реч по питању спољне и безбедносне политике Европске уније.⁴⁵⁹ Напротив, чини се да „златно доба“ реалистичке теорије у области европских студија тек долази:

Сурова је истина да не постоје две чланице Уније – чак и међу државама-оснивачима – које деле компатибилне погледе на кључне аспекте спољних и одбрамбених питања.⁴⁶⁰

Тамо где разлике међу спољнополитичким визијама држава – нарочито великих сила – постају видљиве, као што је то случај унутар и око данашње Европске уније, реалистичка теорија је на свом терену.⁴⁶¹ Прве деценије двадесет првог века најављују крај академског монопола некада доминантних теоријских приступа спољној и безбедносној политици Европске уније.⁴⁶²

Често истицана као кључно питање, потрага Европске уније за јединственим гласом у области безбедности и одбране, заправ је потрага за суштинском сврхом

⁴⁵⁴ Hoffmann, Stanley, “Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe”, *Daedalus*, 95(3), Summer 1966: pp. 862-915; Warwick Armstrong and James Anderson: *Geopolitics of European Union Enlargement – The Fortress Empire*, Routledge, Abingdon, 2007.

⁴⁵⁵ Mark Gilbert: “Narrating the Process: Questioning the Progressive Story of European Integration“, *Journal of Common Market Studies*, 46(3), 2008: pp. 641-662.

⁴⁵⁶ Роберт Кејган, *О рају и моћи – Америка и Европа у новом светском поретку*, Чаробна књига, Београд, 2003; Роберт Кејген, *Повратак историје и крај снова*, Центар за цивилно-војне односе-Alexandria Press, Београд, 2009.

⁴⁵⁷ Herman-Josef Blanke and Stelio Mangiameli (eds.), *The European Union after Lisbon: Constitutional Basis, Economic Order and External Action*, Springer, Berlin-Heidelberg, 2012.

⁴⁵⁸ Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 170; Hans Vollaard: *European Disintegration: A Search for Explanations*, Palgrave Macmillan UK, Basingstoke, 2018.

⁴⁵⁹ Mark Gilbert: *Surpassing Realism: The Politics of European Integration since 1945*, *op. cit.*

⁴⁶⁰ Giandomenico Majone: *Europe as the Would-be World Power: The EU at Fifty*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009. Нав. према: Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 170.

⁴⁶¹ Бери Р. Поузн: *Извори војне доктрине*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1992.

⁴⁶² Richard Youngs, *The EU's Role in World Politics: A Retreat from Liberal Internationalism*, Routledge, Abingdon, 2010; Младен Лишанин: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *op. cit.*, стр. 171.

пројекта.⁴⁶³ Одсуство јасно дефинисаних спољнополитичких циљева и интереса узрокује збуњеност, која опет резултира у дебатама о, некада широко прихваћеном, концепту Европске уније као цивилне силе, или „нормативне империје“.⁴⁶⁴ Са једне стране, наводна постмодерна природа Европске уније као политичке заједнице произвела је, сматра се, њену потребу да одбаци традиционалне методе моћи и војне силе у међународној политици. Са друге стране, свест о неопходности да свака политичка заједница – уколико је заједница – на располагању има барем одбрамбене војне капацитете, учинила је да Европска унија буде склона да покуша да развије капацитете и институционалне аранжмане за њихову употребу, чак и пре него што је прецизно одредила за шта би, тачно, такви капацитети били коришћени. Идеја о Европској унији као „стратешком актеру“, упркос свим напорима, остала је у међупростору, али је идеја о значају моћи постепено допузала назад у оквире теорије и праксе европске политике.

Неухватљивост заједничких европских спољнополитичких интереса могла би се, потенцијално, адекватно разумети путем употребе концепта стратешке културе (која обухвата елементе историјске контингенције и социолошког миљеа), што је начин на који неокласични реализам тежи да попуни празнину између структуралних ограничења међународног система и локалних детерминанти које играју кључну улогу код превођења циљева и веровања у конкретну акцију.⁴⁶⁵ У раније поменутом чланку, Андреата (Filippo Andreatta) и Замбернарди (Lorenzo Zambarnardi), на пример, покушавају да операционализују концепт моћи тако што посматрају њене различите облике и одговарајућа оруђа за изучавање тих облика.⁴⁶⁶ Колико год добро развијени, међутим, чини се да овакви приступи не пружају коначне одговоре на питања о заједничким европским одбрамбеним и безбедносним интересима, зато што одговори леже на много фундаменталнијој равни: оној која се тиче националног статуса актера, односно преовлађујуће државоцентричности у области безбедности и одбране. Како Холден (Patrick Holden) исправно примећује,

Неокласични реализам нуди значајан експланаторни потенцијал [...], будући да води према фокусирању на начине на који домаће институције, интереси и идеологије улазе у интеракцију са међународном структуром моћи како би обликовале понашање државе. Ово важи, подразумева се, у

⁴⁶³ Jolyon Howorth: “The European Union’s Security and Defense Policy: The Quest for Purpose”. In: Christopher Hill, Michael Smith and Sophie Vanhoonacker (eds.): *International Relations and the European Union*, 3rd Ed., Oxford University Press, Oxford, 2017, pp. 341-364.

⁴⁶⁴ Karen E Smith.: “The End of Civilian Power EU: A Welcome Demise or Cause for Concern”, *The International Spectator*, 35(2), April-June 2000, pp. 11-28; Jan Orbie: “Civilian Power Europe: Review of the Original and Current Debates”, *Cooperation and Conflict*, 41(1), 2006, pp. 123-128; Adrian Hyde-Price: “‘Normative’ power Europe: a realist critique”, *Journal of European Public Policy* 13(2), March 2006: pp. 217-234; Raffaella A. Del Sarto: “Normative Empire Europe: The European Union, its Borderlands, and the ‘Arab Spring’”, *Journal of Common Market Studies*, 54(2), 2016, pp. 215-232.

⁴⁶⁵ Jean-Yves Haine: “The rise and fall of the Common security and defense policy: bringing strategic culture back in”. In: Asle Toje and Barbara Kunz (eds.): *Neoclassical Realism in European Politics: Bringing Power Back In*, Manchester University Press, Manchester, 2012, pp. 182-213.

⁴⁶⁶ Filippo Andreatta and Lorenzo Zambarnardi: “The European Union as a Power”, in: Christopher Hill, Michael Smith and Sophie Vanhoonacker (eds.): *International Relations and the European Union*, 3rd Ed., op. cit.

случају да претпоставимо да ЕУ представља довољно кохерентан ентитет да би функционисала као међународни актер.⁴⁶⁷

На тај начин реалистичко истраживање затвара пун круг: оно што је започело као пројекат вођен од стране држава у годинама након Другог светског рата, ипак би, на крају, после деценија покушаја да се изгради сложени институционални аранжман и развију заједнички капацитети, могло да се разуме једино уз посматрање са доминантно државоцентричне перспективе.

Како смо раније нагласили, поред несагласја перципираних националних интереса међу државама чланицама Европске уније (што би био класични и неокласични реалистички аргумент) додатну препреку стварању аутономне и кохерентне спољне и безбедносне политике ствара и структурално ограничење: дистрибуција моћи у међународном систему, нарочито посматрана кроз односе са Сједињеним Америчким Државама (неореалистички аргумент). Амерички председник је ударио директно у нерв већине поборника трансатлантске безбедносне сарадње када је, још пре него што је постао вероватни републикански кандидат у трци за председника Сједињених Америчких Држава 2016. године, назвао НАТО савез „превазиђеним“.⁴⁶⁸ Ову позицију је задржао и као изабрани председник, мада ју је модификовао након инаугурације, објавивши у априлу 2017. године да НАТО „није више превазиђен“.⁴⁶⁹

Ипак, задржао је свој трансакциони приступ спољној политици, укључујући и стратешка питања, те се фокусирао на НАТО савезнике и њихове војне трошкове, а у контексту прага од 2% БДП на које су се чланице савеза обавезале. Његове опаске о Немачкој и Пољској биле су врло индикативне у овом погледу: како је Пољска једна од држава које издвајају више од 2% БДП за трошкове одбране, она се посматра као веродостојан савезник и искрени партнер – што укључује најаве слања додатних америчких трупа у ову земљу, као и идеје о јачању билатералне војне сарадње која би подразумевала и изградњу сталне америчке војне базе на пољској територији („Форт Трамп“). Истовремено, Немачка, будући да конзистентно издваја за трошкове одбране мање од тражених 2% БДП, добија критике да је „слепи путник“, што укључује и претње о релоцирању америчких трупа из Немачке у Пољску.⁴⁷⁰

Независно од традиционалних спорова о трошковима за одбрану, у трансатлантским односима постоје и далеко конкретнији расцепи, који се односе на нека од кључних питања светске политике. Један од њих, као што смо раније навестили, јесте

⁴⁶⁷ Patrick Holden: “Looking after the ‘European’ interest? Neoclassical realism and the European Union’s engagement with sub-Saharan Africa”. In: Asle Toje and Barbara Kunz (eds.): *Neoclassical Realism in European Politics: Bringing Power Back In*, Manchester University Press, Manchester, 2012, p. 161.

⁴⁶⁸ Tim Hains: “Trump: NATO Is Obsolete And Expensive, ‘Doesn’t Have The Right Countries In It For Terrorism’”, *Real Clear Politics*, online, March 27 2016, доступно на: https://www.realclearpolitics.com/video/2016/03/27/trump_europe_is_not_safe_lots_of_the_free_world_has_become_weak.html, 02/08/2019.

⁴⁶⁹ Видети: BBC: “Trump Worries NATO with ‘Obsolete’ Comment”, *BBC*, online, January 16 2017, доступно на: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-38635181>, 02/08/2019; Amir Tibon: “Trump: I Said NATO Was Obsolete. It’s No Longer Obsolete”, *Haaretz*, online, April 12 2017, доступно на: <https://www.haaretz.com/us-news/trump-calls-for-end-to-barbaric-civil-war-in-butcher-assad-s-syria-1.5460402>, приступљено: 02.08.2019.

⁴⁷⁰ Lolita C. Baldor: “Officials: US to send about 1,000 more troops to Poland”, *Military Times*, online, June 11 2019, доступно на: <https://www.militarytimes.com/news/your-military/2019/06/12/officials-us-to-send-about-1000-more-troops-to-poland/>, приступљено 15.06.2019.

проблем Ирана, који је ескалирао након што је Доналд Трамп у мају 2018. године, испуњавајући обећање из своје председничке кампање, најавио америчко повлачење из Заједничког свеобухватног плана акције („Ирански нуклеарни споразум“), остављајући Европску унију и њене државе чланице Француску, Немачку и Уједињено Краљевство, уз Русију и Кину, као потписнике документа који је ограничио ирански нуклеарни програм. Европски партнери не крију незадовољство због ове америчке одлуке: у сврху ублажавања последица и очувања трговинских односа са Ираном развили су раније поменути механизам INSTEX, што је, опет, изазвало нови талас реакција и незадовољства у Вашингтону.⁴⁷¹

Политика према Русији може на тренутке деловати мање контроверзно у контексту трансатлантских односа, мада се дугорочно може показати као додатна тачка дубоког раздора:⁴⁷² док Европска унија још увек функционише у складу са мултилатералним режимом санкција уведених Руској Федерацији у пролеће 2014. године, она има и јасан интерес да са Русијом оствари одрживо политичко и економско приближавање, из стратешких као и из привредних разлога (укључујући питања трговине и енергетике).⁴⁷³ Трампова администрација, са друге стране, иако трпи оптужбе за неприкладно блиске односе са Русијом још од председничких избора 2016. године, константно држи оштар курс према старом противнику, протерујући руске дипломате, уводећи нове рунде санкција,⁴⁷⁴ и одржавајући појачане активности НАТО савеза на источном крилу, попут годишњих маневара „Удар сабље“ (*Sabre Strike*) на Балтику и у Пољској, стратешко држање „Појачаног присуства на челу“ (*Enhanced Forward Presence*), војних вежби „Трозубо укрштање“ (*Trident Juncture*) 2018. године, што је највећи маневар НАТО-а у ери после Хладног рата.

Можда и кључно, постоје спорови у погледу држања према Кини, која се у Сједињеним Државама сматра противником у трговинском рату, али је спремно прихваћена као економски и финансијски партнер од стране многих европских земаља – нарочито оних у „Новој Европи“ на истоку континента, у оквиру иницијативе „Појас и пут“ или оквира за сарадњу 16+1 (који ће, потенцијалним прикључењем Грчке групи од шеснаест земаља централне и источне Европе, постати 17+1).⁴⁷⁵ Извесно ће бити произведена одређена колатерална штета у америчко-европско-кинеском троуглу; од доносилаца одлука у Сједињеним Државама и Европској унији у највећој мери зависи да ли ће успети да пронађу начин да апсорбују и амортизују кинеску економску експанзију

⁴⁷¹ DW: “EU mechanism for trade with Iran ‘now operational’”, *Deutsche Welle*, online, June 28 2019, доступно на: <https://www.dw.com/en/eu-mechanism-for-trade-with-iran-now-operational/a-49407662>, приступљено 01.08.2019.

⁴⁷² Cristian Nitoiu: “Increasingly Geopolitical? The EU’s Approach Towards Post-Soviet Space”, *Journal of Regional Security*, 11(1), 2016: pp. 9-32.

⁴⁷³ Mladen Lišanin: “International Sanctions as an Ambiguous Tool of Economic Statecraft: The Case of Russia Post-2014”, *Serbian Political Thought*, 18(2), pp. 58-59.

⁴⁷⁴ Steve Holland and Maria Tsvetkova: “U.S imposes new sanctions on Russia over Skripal poisoning”, Reuters, online, August 2 2019, доступно на: <https://www.reuters.com/article/us-usa-russia-sanctions/u-s-imposes-new-sanctions-on-russia-over-skripal-poisoning-idUSKCN1US1OC>, приступљено 02.09.2019.

⁴⁷⁵ Andrew Chatzky and James McBride: “China’s Massive Belt and Road Initiative”, *Council on Foreign Relations*, online, May 21 2019, доступно на: <https://www.cfr.org/background/chinas-massive-belt-and-road-initiative>, 01/08/2019; Emilian Kavalski (2019) China’s ‘16+1’ Is Dead? Long Live the ‘17+1’, *The Diplomat*, online, March 29 2019, доступно на: <https://thediplomat.com/2019/03/chinas-161-is-dead-long-live-the-171/>, 01/08/2019.

водећи рачуна о сопственим – и међусобним - виталним интересима. Ово би могло да захтева темељно поновно разматрање трансатлантских трговинских, а на крају крајева потенцијално и стратешких веза.

Очигледно је да, чак и сферама блиске трансатлантске сарадње, постоје бројна питања која треба разрешити. Током највећег дела историје након Другог светског рата, а посебно након нестанка совјетске претње, питање европске стратешке аутономије чинило је трансатлантске односе нарочито токсичним. Суочен са америчким приговорима поводом покретања PESCO програма сарадње у области одбрамбене индустрије у Европи, тадашњи председник Европске комисије, Жан- Клод Јункер, изнео је индикативну опаску:

Годинама слушамо Американце како се жале да чинимо довољно да бисмо се бранили. Сада покушавамо да учинимо више. Али ни то им не одговара. Не могу да имају и једно и друго: или су били у праву први пут а у криву други пут, или у праву други пут а у криву први пут. Чинимо више зато што морамо да учинимо више. Не можемо само да зависимо од савезника. Имамо и потребу и жељу да и сами нешто урадимо како бисмо били у стању да штитимо своје безбедносне интересе.⁴⁷⁶

У наставку је покушао да објасни да најновији европски покушај да се оствари стратешка аутономија не треба ни на који начин да угрози НАТО, међутим, Вашингтон још увек није убеђен да је то тако.

Током деценија, трансатлантска превирања су се одвијала у околностима у којима су Сједињене Државе спроводиле велику стратегију дубоког ангажовања. Питање које се отворило доласком администрације Доналда Трампа јесте да ли промене у Вашингтону заиста представљају одлучан заокрет ка уздржанијем стратешком ставу Сједињених Држава, који би могао да се настави и после председничких избора 2020. године. Има показатеља који говоре да би одређени елементи стратешког уздржавања, попут мање амбициозне употребе војне силе, могле заузимати проминентније позиције у будућој америчкој стратешкој мисли. Да ли би овакво делимично повлачење Сједињених Држава из светских послова пружио прилику Европској унији да коначно постигне значајнију стратешку аутономију, и да ли би у том случају администрација Доналда Трампа, парадоксално, могла да се посматра као фактор европске кохезије, уместо глобалног слома?

Трампово релативно оклевање да настави са одржавањем америчког свепрожимајућег глобалног ангажовања се, од стране поборника велике стратегије примата, напада као изолационистички потез, док га неки од поборника стратегије уздржавања хвале због чињења додатног корака у овом стратешком правцу, са чиме се започело – у рудиментарном облику - још у време администрације Барака Обаме. Али да ли су амерички позиви на стратешко уздржавање, који долазе не само од делова Трампове администрације, већ и од све већег броја научника, политичара и експерата, заправо

⁴⁷⁶ European Commission: “Speech by President Jean-Claude Juncker at the 54th Munich Security Conference”, *Speech 18/841, European Commission*, 17.02.2018, online, доступно на: https://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-18-841_en.htm, приступљено 01.09.2019; Guy Chazan and Katrina Manson: “US Rattled by Plans to Forge Closer European Defence Ties”, *Financial Times*, online, February 18 2018, доступно на: <https://www.ft.com/content/a1e82b7a-147c-11e8-9376-4a6390addb44>, приступљено 13.03.2019.

суштински другачији од претходних историјских епизода када је реч о трансатлантским односима?

Мада је виђење Доналда Трампа као недвосмислено уздржаног креатора и спроводиоца политике у приличној мери напуштено током његове администрације, неки од индикатора говоре да би он, или његов изазивач на изборима 2020. године, или неки трећи шеф америчке администрације, у будућности заиста могли да заузму стратешко држање више засновано на уздржавању. Упркос повременим акцијама у Сирији, додатном слању трупа у Авганистан, напада дроновима и ратоборне реторике према државама попут Ирана и Венецуеле, Сједињене Државе у овом периоду нису започеле ниједан нови оружани сукоб. Како Стивен Волт наглашава, јавно мњење у Сједињеним Државама се такође помера у правцу приступа усмереног на домаћа питања, а не на глобалне проблеме у какве су се Сједињене Државе традиционално мешале након окончања Хладног рата.⁴⁷⁷ Уколико би Сједињене Државе заиста одлучиле да заузму уздржану позицију засновану на офшор балансирању, умањујући на тај начин и своје војно присуство у Европи, какве опције би то отворило у погледу европске тежње за статусом стратешког актера и, последично, за трансатлантску одбрамбену сарадњу?

Другим речима, шта се, у овим околностима, може учинити по питању спољне и безбедносне политике Европске уније? Два потенцијална корака се чине логичним, и критично важним за разматрање. Први је значајно редефинисање безбедносних односа са Сједињеним Државама, укључујући и природу и сврху НАТО савеза.⁴⁷⁸ Ослонац на НАТО у питањима безбедности не доприноси нужно европским тежњама ка остваривању аутономне безбедносне и одбрамбене политике. Након изласка Уједињеног Краљевства из Европске уније, три државе чланице НАТО-а ће имати кључне безбедносне позиције у различитим сферама европског простора (Сједињене Америчке Државе, Уједињено Краљевство и Турска), постављајући – с обзиром на унутрашња превирања унутар ових друштава, као и њихове специфичне интересе у сопственим регионима али и изван њих – велики број изазова.

Други корак је још контроверзнији: најразборитије што би се могло урадити јесте смањивање амбиција у односу на спољну и безбедносну политику, како бисе оне учиниле лакше достижним. Искушење да се сопствена економска снага прелије у војну моћ је готово законитост у међународној историји; међутим, сама природа Европске уније као заједнице чини такав подухват практично узалудним, поготово уколико су циљеви субоптимално одређени. Различити безбедносни интереси држава чланица могу се интегрисати у оквиру система колективне безбедности једино уколико се сам систем не доживљава као претња националној независности – чињеница да је област спољне и безбедносне политике конзистентно остајала међувладина, готово без икакве улоге за Европску комисију као супранационално тело, прилично је индикативна у погледу преференција појединачних држава. Крајњи парадокс реализма у европским интеграцијама

⁴⁷⁷ Stephen M. Walt: "US Grand Strategy after the Cold War: Can Realism Explain it? Should Realism Guide It?", *International Relations* 32(1): p. 17; Stephen M. Walt: *Taming American Power: The Global Response to U.S. Primacy*, W. W. Norton & Company, New York [NY], 2005; Daniel W. Drezner: "The Realist Tradition in American Public Opinion", *Perspectives on Politics*, 6(1), March 2008: pp. 51-70.

⁴⁷⁸ Stanley R. Sloan: "The European Union: Pillar or Pole of Power in a Multiplayer World?". In: James Sperling and S. Victor Papacosma (eds.): *NATO after Sixty Years: A Stable Crisis*, The Kent State University Press, Kent [OH], 2012, pp. 237-263.

лежи у следећем: када и ако ови различити интереси и буду превазиђени, то ће бити ултимативни тријумф реалистичке теорије: то би значило да Европа постаје потпуно интегрисана државна структура, а као таква би суштински потврдила темељне реалистичке претпоставке – посебно државоцентричност као његово најзначајније својство.

У овим оквирима се, дакле, ваља кретати прилико разматрања могућности да се, дубоким стратешким реформама, превазиђе трансатлантски расцеп, чиме би се – барем делимично – уклонио део структуралних ограничења развоју европске одбрамбене аутономије. Раније поменута токсичност ових односа настала је пре свега услед чињеница да су се они развијали у оквиру непромењеног стратешког концепта америчког дубоког ангажовања у Европи – независно од тога иницијални подстицај овакве стратегије, сузбијање совјетског експанзионизма, у међувремену неутралисан. Поред свих изазова које савремено руско држање поставља пред Сједињене Државе и њихове европске савезнике, Русија нема ни капацитет, нити плаузибилно доказиву намеру да постане континентални хегемон.

Уколико се, на крају, одговорност пребаци на регионалне силе – најмоћније међу њима су чланице Европске уније, док ће Уједињено Краљевство, чак и у случају Брежита, по свој прилици задржати неки облик продубљене безбедносне сарадње са ЕУ – то би, у принципу, отворило додатни простор да стекне нешто кредибилнији статус актера. Као последица, вероватно би уследила реконцептуализација аранжмана који тренутно руководе односима ЕУ са НАТО-ом (попут споразума Берлин плус), што би могло да значи и напуштање „права првог одбијања“ за НАТО, мању склоност ка превише скупим операцијама за саму Европску унију, и обнову јачања механизма Уједињених нација и Организације за европску безбедност и сарадњу као кључних оквира већине међународних мисија и операција.

Тада би се могло поставити питање шта остаје од статуса међународног актера ако се умањи упућивање мисија и операција. Остаје, пре свега, усредсређивање заједничке спољне и безбедносне политике на територијалну одбрану на нивоу Европске уније. Традиционални механизам за територијалну одбрану већине чланица Европске уније, НАТО, не би овом случају морао бити распуштен, али би неупитно могао мање уочљив и, врло вероватно, мање скуп – можда чак и уз укидање дисфункционалног захтева из 2006. године о издвајању 2% БДП за трошкове одбране у свакој држави чланици. Такав развој би извесно подстакао додатну унутар-европску кохезију које стално недостаје, мотивисао државе чланице да улажу у сопствене одбрамбене капацитете, и обесхрабрио различите облике неодговорног понашања (“reckless driving”) у светској политици, подижући његову потенцијалну цену.⁴⁷⁹ Будући у немогућности да подстакне суштинску безбедносну интеграцију, услед размимоилажења међу државама чланицама, као и због доминације Сједињених Држава, која је, у извесном смислу, безбедносну интеграцију учинила излишном, Европска унија је упорно покушавала да компензује одсуство улоге актера засноване на интересима, тиме што је развијала, неретко конфузне, институционалне аранжмане за употребу војних капацитета. На тај начин, она је спроводила специфичан вид „сигнализације капацитета“ (*capability signaling*), значајно другачије од уобичајених

⁴⁷⁹ John J. Mearsheimer: “Reckless States and Realism”, *International Relations*, 23(2), June 2009: pp. 241-256.

сигнала које, у својству актера, шаљу државе.⁴⁸⁰ Разјашњавање заједничких интереса, почевши од територијалне безбедности, јесте оно што би постојећим националним капацитетима дало кредибилну сврху у оквиру Европске уније.

Основа за померање фокуса према територијалној одбрани већ постоји: клаузула о узајамној одбрани из члана 42.7 Уговора о Европској унији, фактички одређује Унију као традиционални одбрамбени пакт пуног капацитета – у извесном смислу чак и резолутније него што то чини члан 5 Северноатлантског уговора. Ово не значи да би све облике слојевите одбрамбене сарадње требало у потпуности уклонити са стола: концепт Европе у више брзина, или Европе *à la carte*, можда не представља оптимални оквир сарадње у неким другим областима, али би се могао показати корисним у сфери одбране – напоследку, и он је *de facto* уговорно препознат кроз институт „појачане сарадње“ (*enhanced cooperation*),⁴⁸¹ док у пракси функционише кроз PESCO оквир.

Догледна будућност у 21. веку ће, по свој прилици, донети оживљавање традиционалне политике равнотеже снага, укључујући – што је од посебног значаја за Европску унију – и зоне утицаја, односно интересне сфере. У померању ка полицентричном свету, којим ће (померањем) управљати велике силе, према Патрику Портеру (Patrick Porter), специфични потези и оруђа, попут „повлачења из неких од обавеза, узајамно прилагођавање [акомодације, прим. М. Л.], нагодбе о подели моћи и сфера утицаја“ могли би да помогну да се „стабилизују односи, умањи узајамни осећај претње, омогући простор за раст другим силама, и увећа капацитет за сарадњу у областима од заједничког интереса“.⁴⁸² Поменуто повлачење неки аутори разумеју у контексту америчких захтева европским савезницима да „унапреде сопствене доприносе безбедности на источном крилу“, као стратешког приоритета.⁴⁸³

Нова фаза сукоба у Украјини, започета у фебруару 2022. године, могла би да доведе управо до тога, мада под околностима које ће, у погледу односа Европске уније према Вашингтону, по свему судећи више наликовати крају XX него почетку XXI века.⁴⁸⁴ Уз разборите стратешке калкулације од стране доносилаца одлука у европским државама, као и одговарајућу калибрацију европских безбедносних и одбрамбених интереса и капацитета, пажљиво америчко повлачење из европских послова, засновано на уздржавању, могло би се показати као позитиван сценарио за обе стране трансатлантског партнерства, а тиме, потенцијално, и за глобални систем. Нема, међутим, апсолутних гаранција да би овакав сценарио решио и проблем унутрашње дивергенције националних интереса држава чланица Европске уније. Поред тога, делује да ће ескалација кризе у Украјини, на самом ободу Уније, довести европске савезнице у стратешку ситуацију

⁴⁸⁰ Evan Braden Montgomery: “Signals of strength: Capability demonstrations and perceptions of military power”, *Journal of Strategic Studies*, online. Доступно на: <https://doi.org/10.1080/01402390.2019.1626724>. [приступљено 29.03.2020.].

⁴⁸¹ Иста логика, само у супротном смеру, функционише и кроз концепт *opt-out*, као што се, управо у области одбрамбене политике, видело на примеру Данске.

⁴⁸² Patrick Porter: “Advice for a Dark Age: Managing Great Power Competition”, *The Washington Quarterly*, 42(1), 2019, pp. 7-25.

⁴⁸³ Luis Simón: “Balancing Priorities in America’s European Strategy”, *Parameters* 46(1), 2016, pp. 13-24.

⁴⁸⁴ Слободан Самарџић: „Антируска Европа и стратешка празнина Србије“, у: Слободан Антонић (ур.): *Крај новог светског поретка (1989–2022)? Србија и Република Српска у светскоисторијским променама*, Андрићев институт, Вишеград, 2023, стр. 78-79; Радмила Накарада: *Распад Југославије: проблеми тумачења, суочавања и транзиције*, Службени гласник, Београд, 2008., стр. 220-222.

налик оној која је одликовала велики део Хладног рата: између чекића ривала са Истока и наковња савезника са друге стране Атлантског океана.

Библиографија

1. Aalto, Pami et al.: *International Studies: Interdisciplinary Approaches*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2011.
2. Agazzi, Evandro (ed.): *Varieties of Scientific Realism: Objectivity and Truth in Science*, Springer International Publishing, Cham, 2017.
3. Agence France-Presse: "EU Defends Military Reforms against US Criticism", *Voice of America*, online, May 16 2019, доступно на: <https://www.voanews.com/a/eu-defends-military-reforms-against-us-criticism-/4920447.html>, 19/05/2019.
4. Filippo Andreatta and Lorenzo Zambenardi: "The European Union as a Power", in: Christopher Hill, Michael Smith and Sophie Vanhoonacker (eds.): *International Relations and the European Union, 3rd Ed.*, Oxford University Press, Oxford, 2017, pp. 73-93.
5. Andrews, David M. (ed.): *The Atlantic Alliance Under Stress: US-European Relations after Iraq*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
6. Armstrong, Warwick and James Anderson: *Geopolitics of European Union Enlargement – The Fortress Empire*, Routledge, Abingdon, 2007.
7. Арон, Ремон: *Мир и рат међу нацијама*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 2001.
8. Archer, Margaret et al. (eds.): *Critical Realism: Essential Readings*, Routledge, London – New York, 1998.
9. Ashley, Richard K.: "The Poverty of Neorealism", *International Organization*, 38(2), 1984, pp. 225-286.
10. Ashworth, Lucian M.: "Did the Realist-Idealist Great Debate Really Happen? A Revisionist History of International Relations". *International Relations*, 16(1), 2002, pp. 33-51.
11. Baldor, Lolita C.: "Officials: US to send about 1,000 more troops to Poland", *Military Times*, online, June 11 2019, доступно на: <https://www.militarytimes.com/news/your-military/2019/06/12/officials-us-to-send-about-1000-more-troops-to-poland/>, 15/06/2019.
12. Baldwin, David A. (ed.): *Neorealism and Neoliberalism – The Contemporary Debate*, Columbia University Press, New York [NY], 1993.
13. Baldwin, David A.: "Security Studies and the End of the Cold War", *World Politics*, 48(1), October 1995: pp. 117-141.
14. Baldwin, David A.: "The Concept of Security", *Review of International Studies*, 23, 1997: pp. 5-26.
15. Baldwin, James: *G. E. Moore: Selected Writings*, Routledge, Abingdon, 1993.
16. Balzacq, Thierry, Peter Dombrowski, and Simon Reich: *Comparative Grand Strategy: A Framework and Cases*, Oxford University Press, Oxford, 2019.
17. Barakso, Maryann et al.: *Understanding Political Science Research Methods: The Challenge of Inference*, Routledge, New York [NY], 2014.
18. Barkin, J. Samuel: "Realist Constructivism", *International Studies Review* 5, 2003: pp. 325-342.
19. Barkin, J. Samuel: "Translatable? On Mixed Methods and Methodology", *Millennium*, 43(3): pp. 1003-1006.
20. Barkin, J. Samuel and Laura Sjoberg: "Calculating Critique: Thinking Outside the Methods Matching Game", *Millennium*, 43(3): pp. 852-871.

21. Baylis, John *et al.* (eds.): *The Globalization of World Politics – An Introduction to International Relations* (4th e.), Oxford University Press, Oxford, 2008.
22. BBC: “Trump Worries NATO with ‘Obsolete’ Comment”, *BBC*, online, January 16 2017, доступно на: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-38635181>, 02/08/2019.
23. Beckley, Michael: “The Myth of Entangling Alliances: Reassessing the Security Risks of U.S. Defense Pacts”, *International Security*, 39(4), Spring 2015: pp. 7-48.
24. Bell, Duncan (ed.): *Political Thought and International Relations: Variations on a Realist Theme*, Oxford University Press, Oxford, 2008.
25. Belloni, Roberto, Vincent Della Sala, Paul Viotti (eds.): *Fear and Uncertainty in Europe: A Return to Realism?*, Palgrave Macmillan, Abingdon, 2018.
26. Bennett, Andrew and Jeffrey T. Checkel (eds.): *Process Tracing: From Metaphor to Analytic Tool*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015.
27. Беренд, Иван Т.: *Европа после 1980.*, Архипелаг – Службени гласник, Београд, 2012.
28. Best, Edward and Thomas Christiansen: “Regionalism in International Affairs”, in: John Baylis, Steve Smith and Patricia Owens (Eds.): *The Globalization of World Politics*, 7th Edition, Oxford University Press, Oxford, 2017, pp. 363-380.
29. Бешић, Милош: *Методологија друштвених наука*, Академска књига, Нови Сад, 2019.
30. Bew, John: *Realpolitik: A History*, Oxford University Press, Oxford, 2015.
31. Biscop, Sven: *The European Security Strategy: A Global Agenda for Positive Power*, Ashgate, Aldershot, 2005.
32. Biscop, Sven and Jan Joel Anderson (eds.): *The EU and the European Security Strategy: Forging a Global Europe*, Routledge, Abingdon, 2008.
33. Blanke, Herman-Josef and Stelio Mangiameli (eds.): *The European Union after Lisbon: Constitutional Basis, Economic Order and External Action*, Springer, Berlin-Heidelberg, 2012.
34. Booth, Ken: *Theory of World Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
35. Booth, Ken (ed.): *Realism and World Politics*, Routledge, Abingdon, 2011.
36. Brady, Henry E. and David Collier (eds.): *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards*, Rowman & Littlefield Publishing Inc., Lanham [MD], 2010.
37. Bretherton, Charlotte and John Vogler: *European Union as a Global Actor*, Routledge, Abingdon, 2006.
38. Bronstone, Adam: *European Union-United States Security Relations: Transatlantic Tensions and the Theory of International Relations*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 1997.
39. Brooks, Stephen G. and William C. Wohlforth: *World Out of Balance: International Relations and the Challenge of American Primacy*, Princeton University Press, Princeton [NJ], 2008.
40. Brooks, Stephen G. and William C. Wohlforth: *America Abroad: The United States’ Global Role in the 21st Century*, Oxford University Press, New York [NY], 2016.
41. Brown, Chris: “Situating Critical Realism”, *Millennium: Journal of International Studies*, 35(2), 2007, pp. 409-416.
42. Brown, Chris: “The Poverty of Grand Theory”, *European Journal of International Relations*, 19(3), September 2013: pp. 483-497.
43. Brown, Chris and Kirsten Ainley: *Understanding International Relations*, 4th ed., Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009.
44. Brown, Michael E. *et al.* (eds.): *Rational Choice and Security Studies – Stephen Walt and His Critics*, MIT Press, Cambridge [MA], 2000.

45. Bryman, Alan: *Social Research Methods*, Oxford University Press Inc., New York [NY], 2012.
46. Brzozowski, Alexandra: "Six European countries join EU-Iran financial trading mechanism INSTEX", *Euractiv*, online, 29.11.2019. Доступно на: <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/six-european-countries-join-eu-iran-financial-trading-mechanism-instex/>, приступљено 29.11.2019.
47. Bull, Hedley: "International Theory: The Case for a Classical Approach", *World Politics*, 18(3), 1966, pp. 361-377.
48. Bull, Hedley: *The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics*, 3rd Edition, Columbia University Press, New York [NY], 2002.
49. Buras, Piotr: "State of the Union: Europe, NATO, and Disintegrating Arms Control", *European Council on Foreign Relations*, online, February 28 2019, доступно на: https://www.ecfr.eu/article/commentary_state_of_disunion_europe_nato_and_disintegrating_arms_control, 22/04/2019.
50. Buzan, Barry: *People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Pearson-Longman, Harlow, 1991.
51. Buzan, Barry et al.: *The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism*, Columbia University Press, New York [NY], 1993.
52. Buzan, Barry and Lene Hansen: *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
53. Bhaskar, Roy: *A Realist Theory of Science*, Routledge, Abingdon – New York [NY], 2008.
54. Van Evera, Stephen: *Guide to Methods for Students of Political Science*, Cornell University Press, New York [NY], 1997.
55. van Middelaar, Luuk: *The Passage to Europe: How a Continent Became a Union*, Yale University Press, New Haven [CT] – London, 2013.
56. Antonio Varsori: "The Relaunching of Europe in the Mid-1980s", in: Kiran Klaus Patel and Kenneth Weisbrode (eds.), *European Integration and the Atlantic Community in the 1980s*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, pp. 226-242.
57. Vasquez, John A. (ed.): *Classics of International Relations*, Prentice Hall, Eaglewood Cliffs [NJ], 1990.
58. Vasquez, John A.: "The Realist Paradigm and Degenerative versus Progressive Research Programs: An Appraisal of Neotraditional Research on Waltz's Balancing Proposition", *American Political Science Review*, 91(4), December 1997, pp. 899-912.
59. Vasquez, John A.: *The Power of Power Politics – From Classical Realism to Neotraditionalism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
60. Вент, Александар: *Друштвена теорија међународне политике*, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука, Београд, 2014.
61. Viotti, Paul R. and Mark V. Kauppi: *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism, and Beyond*, Allyn & Bacon, Needham Heights [MA], 1999.
62. Vollaard, Hans: *European Disintegration: A Search for Explanations*, Palgrave Macmillan UK, Basingstoke, 2018.
63. Вукчевић, Дејана: „Спољна политика ЕУ и Косово: Хроника најављене независности“, *Политичка ревија*, 15(1), 2008, стр. 57-70.
64. Вукчевић, Дејана: *Безбедност и Европска унија: Безбедносна политика Европске уније – институционалне основе*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.

65. Вукчевић, Дејана, „Безбедносна политика ЕУ у савременој теорији међународних односа“, *Српска политичка мисао*, 27(1), 2010: стр. 67-90.
66. Вукчевић, Дејана: *Европска унија као стратешки актер: Теорија и пракса безбедносне и одбрамбене политике*, Институт за политичке студије, Београд, 2013.
67. Gallarotti, Giulio M.: *Cosmopolitan Power in International Relations – A Synthesis of Realism, Neoliberalism and Constructivism*, Cambridge University Press, New York [NY], 2010.
68. Germond, Carine and Turk Henning: *A History of Franco-German Relations in Europe: from 'Hereditary Enemies' to Partners*, Palgrave Macmillan, New York [NY], 2008.
69. Gerring, John: *Case Study Research: Principles and Practices*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
70. Gerring, John: *Social Science Methodology: A Unified Framework (second edition)*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.
71. Gilbert, Mark: *Surpassing Realism: The Politics of European Integration since 1945*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Oxford, 2003.
72. Gilbert, Mark: “Narrating the Process: Questioning the Progressive Story of European Integration”, *Journal of Common Market Studies*, 46(3), 2008: pp. 641-662.
73. Gilbert, Mark: *Cold War Europe: The Politics of a Contested Continent*, Rowman & Littlefield, Lanham [MD], 2014.
74. Gilbert, Mark: *European Integration: A Political History*, Rowman & Littlefield, Lanham [MD], 2021.
75. Gilpin, Robert: *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge – New York [NY], 1981.
76. Gilpin, Robert: “No One Loves a Political Realist”, *Security Studies*, 5(3), 1996: pp. 3-26.
77. Glaser, Charles L.: “Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help”, *International Security*, 19(3), Winter 1994-1995: pp. 50-90.
78. Glaser, Charles L.: “Structural Realism in a More Complex World”, *Review of International Studies*, 29(3), July 2003: pp. 403-414.
79. Glaurdić, Josip: *The Hour of Europe: Western Powers and the Breakup of Yugoslavia*, Yale University Press New Haven [CT] – London, 2011.
80. Gordon, Philip H.: “The Crisis in the Alliance”, *The Brookings Institution* [online], <https://www.brookings.edu/research/the-crisis-in-the-alliance/>, February 24, 2003 [accessed on February 29, 2020].
81. Grieco, Joseph: *Cooperation among Nations. Europe, America and Non-tariff Barriers to Trade*, Cornell University Press, Ithaca [NY], 1990.
82. Grieco, Joseph: “State interests and institutional rule trajectories: A neorealist interpretation of the Maastricht treaty and European economic and monetary union”, *Security Studies*, 5(3), 1996: pp. 261-306.
83. Griffiths, Martin: *Liberalism, Realism and International Politics: A Reinterpretation*, Routledge, London, 1992.
84. Guzzini, Stefano: *Realism in International Relations and International Political Economy – A Continuing Story of a Death Foretold*, Routledge, Abingdon, 1998.
85. Guzzini, Stefano: “The Enduring Dilemmas of Realism in International Relations”, *European Journal of International Relations*, 10(4), 2004: pp. 533-568.
86. Guzzini, Stefano: *Power, Realism and Constructivism*, Routledge, Abingdon, 2013.

87. Daalder, Ivo H.: *Getting to Dayton: The Making of America's Bosnia Policy*, Brookings Institution Press, Washington, D.C., 2000.
88. Danish Ministry of Defence: "EU – The Danish Defence Opt-Out", online: <https://www.fmn.dk/eng/allabout/Pages/TheDanishDefenceOpt-Out.aspx>, приступљено 15.06.2019.
89. Della Porta, Donatella and Michael Keating: *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.
90. deMarrais, Kathleen and Stephen D. Lapan (eds.): *Foundations for Research: Methods of Inquiry in Education and the Social Sciences*, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah [NJ], 2004.
91. Defence Manpower Data Center: "Military and Civilian Personnel by Service/Agency by State/Country, September 2019", online. Доступно на: https://www.dmdc.osd.mil/appj/dwp/dwp_reports.jsp, приступљено 04.10.2019.
92. Динан, Дезмон: *Све ближе Унија: Увод у европску интеграцију*, Службени гласник, Београд, 2009.
93. Динан, Дезмон: *Мењање Европе – историја Европске уније*, Службени гласник, Београд, 2010.
94. Directory of the Commission of the European Communities: Bulletin of the European Communities, Supplement n° 1, "Report on European Union", European Communities, Bruxelles, 1976, pp. 11-35.
95. Donnelly, Jack: *Realism and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
96. Doyle, Michael W. and G. John Ikenberry: *New Thinking in International Relations Theory*, Westview Press, Boulder [CO], 1997.
97. Drezner, Daniel W.: "The Realist Tradition in American Public Opinion", *Perspectives on Politics*, 6(1), March 2008: pp. 51-70.
98. Duke, Simon, *The Elusive Quest for European Security: From EDC to CFSP*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2000.
99. Duke, Simon W., "The Competing Logics of EU Security and Defence", *Survival*, 61(2), 2019: pp. 123-142.
100. Dunne, Tim et al. (eds.) *International Relations Theories – Discipline and Diversity*, Oxford University Press, Oxford, 2013.
101. Dunne, Tim et al.: "The End Of International Relations Theory?", *European Journal of International Relations*, 19(3), September 2013: pp. 405-425
102. Dursun-Özkanca, Oya: "Turkey and the European Union: Strategic Partners or Competitors in the Western Balkans?", *Journal of Regional Security*, 11(1), 2016: pp. 33-54.
103. DW (2019) "EU mechanism for trade with Iran 'now operational'", *Deutsche Welle*, online, June 28 2019, доступно на: <https://www.dw.com/en/eu-mechanism-for-trade-with-iran-now-operational/a-49407662>, 01/08/2019.
104. Evans, Graham and Jeffrey Newnham: *The Penguin Dictionary of International Relations*, Penguin Books, London, 1998.
105. Ејдус, Филип: *Међународна безбедност – Теорије, сектори и нивои*, Службени гласник – Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2012.
106. Elman, Colin and Miriam Fendius Elman (eds.): *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*, MIT Press, Cambridge [MA] – London.

107. Elster, John: *Explaining Social Behavior: More Nuts and Bolts for the Social Sciences*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
108. Emerson, Michael et al. (eds.): *Upgrading the EU's Role as Global Actor: Institutions, Law, and the Restructuring of Global Diplomacy*, Centre for European Policy Studies – European Policy Centre, Brussels – Leuven, 2011.
109. European Commission: *Flash Eurobarometer 151 – Iraq and Peace in the World, Full Report*, November 2003 [online]. Available at: <https://www.mafhoum.com/press6/167P52.pdf> [Accessed on March 29, 2022].
110. European Commission: “Speech by President Jean-Claude Juncker at the 54th Munich Security Conference”, *Speech 18/841, European Commission*, online, доступно на: https://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-18-841_en.htm, приступљено 01.09.2019.
111. European Council: “Solemn Declaration on European Union”: Office for official publications of the European Communities – Bulletin of the European Communities. June 1983, No 6. Luxembourg, pp. 24-29.
112. European External Action Service: *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy*, 28.06.2016, online. Доступно на: http://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf, приступљено 26.03.2018.
113. European External Action Service: *A Global Strategy for the European Union*, 10.08.2018, online. Доступно на: https://eeas.europa.eu/topics/eu-global-strategy/49323_en, приступљено 19.10.2018.
114. European Union: “Schuman Declaration May 9, 1950”, доступно на: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59/schuman-declaration-may-1950_en, приступљено 28.3.2020.
115. Eco, Umberto: “An Uncertain Europe Between Rebirth and Decline”, in: Daniel Levy, Max Pensky and John Torpey (eds): *Old Europe, New Europe, Core Europe: Transatlantic Relations after the Iraq War*, Verso, London – New York [NY], 2005, pp. 14-20.
116. Живојиновић, Драган: „Неокласични реализам у теоријама међународних односа“, *Годишњак Факултета политичких наука*, 2(2), 2008: стр. 367-392.
117. Zakaria, Fareed: *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, Princeton University Press, Princeton [NJ], 1999.
118. Zurcher, Arnold J.: *The Struggle to Unite Europe, 1940-1958: An Historical Account of the Development of the Contemporary European Movement from Its Origin in the Pan-European Union to the Drafting of the Treaties for Euratom and the European Common Market*, New York University Press, New York [NY], 1958.
119. Илић, Марина и Никола Јовић: „Научне револуције: Попер, Кун, Лакатош и наука о међународним односима“, *Sintezis III/1*, 2011: стр. 93-114.
120. Intergovernmental Committee established by the Messina Conference. Secretariat: “Report by the Heads of Delegations to the Foreign Ministers”, [online]. Available at: <https://www.cvce.eu/s/111>. [Accessed on March 29, 2022].
121. Jackson, Patrick Thaddeus and Daniel H. Hexon: “Paradigmatic Faults in International Relations Theory”, *International Studies Quarterly*, 53(4), December 2009: pp. 907-930.
122. Jackson, Patrick Thaddeus: *The Conduct of Inquiry in International relations. Philosophy of Science and Its Implications for the Study of World Politics*, Routledge, Abingdon, 2011.

123. Jervis, Robert: "Realism in the Study of World Politics", *International Organization*, 52(4), Autumn 1998: pp. 971-991.
124. Jervis, Robert: *Perception and Misperception in International Politics*, Orinceton University Press, Princeton [NJ] – Oxford, 2017.
125. Jones, Erik and Saskia van Genugten (eds.): *The Future of European Foreign Policy*, Routledge, Abingdon, 2009.
126. Joseph, Jonathan and Colin Wight (eds.): *Scientific Realism and International Relations*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010.
127. Jović, Dejan (ur.): *Teorije međunarodnih odnosa: Realizam*, Politička kultura, Zagreb, 2013.
128. Kaplan, Morton A.: "The New Great Debate: Traditionalism vs. Science in International Relations", *World Politics*, 19(1), 1966, pp. 1-20.
129. Kaplan, Lawrence: *NATO 1948. The Birth of the Transatlantic Alliance*, Rowman & Littlefield, Lanham [MD], 2007.
130. Kavalski, Emilian: "The fifth debate and the emergence of complex international relations theory: notes on the application of complexity theory to the study of international life", *Cambridge Review of International Affairs*, 20(3), 2007, pp. 435-454.
131. Кенеди, Пол: *Успон и пад великих сила: економска промена и ратовање 1500-2000*, Службени лист Србије и Црне Горе, Београд – ЦИД, Подгорица, 2003.
132. Keohane, Robert O. and Lisa L. Martin: "The Promise of Institutional Theory", *International Security*, 20(1), Summer 1995: pp. 39-51.
133. Кејган, Роберт: *О рају и моћи – Америка и Европа у новом светском поретку*, Чаробна књига, Београд, 2003.
134. Кејген, Роберт: *Повратак историје и крај снова*, Центар за цивилно-војне односе- Alexandria Press, Београд, 2009.
135. Kenealy, Daniel and Konstantinos Kostagiannis: "Realist Visions of European Union: E.H. Carr and Integration", *Millennium*, 41(2), 2013: pp. 221-246.
136. Keohane, Robert O. (ed.): *Neorealism and Its Critics*, Columbia University Press, New York [NY] – Chichester, 1986.
137. Keukeleire, Stephan and Tom Delreux: *The Foreign Policy of the European Union*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2014.
138. King, Gary et al.: *Designing Social Inquiry - Scientific Inference in Qualitative Research*, Princeton University Press, Princeton [NJ], 1994.
139. Кисинџер, Хенри: *Дипломатија*, Клуб Плус, Београд, 2008.
140. Kissinger, Henry: *Obnovljeni svijet: Metternich, Castlereagh i problemi mira 1812-1822*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1976.
141. Kissinger, Henry: *White House Years*, Little, Brown and Company, Boston [MS] – Toronto, 1979.
142. Kissinger, Henry: *World Order*, Penguin Press, New York [NY], 2014.
143. Klotz, Audie and Deepa Prakash: *Qualitative Methods in International Relations: A Pluralist Guide*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2008.
144. Knodt, Michèle and Sebastiaan Princen (eds.): *Understanding the European Union's External Relations*, Routledge, London, 2005.
145. Kovačević, Bojan and Slobodan Samardžić: "Emergent Invisible Power in EU Federalism", *Croatian Political Science Review*, 52(4-5), 2015: pp. 9-31.

146. Ковачевић, Живорад: *Америка и распад Југославије*, ИП Филип Вишњић – Факултет политичких наука, Београд, 2007.
147. Ковачевић, Маја: *Господари европске интеграције*, Факултет политичких наука, Београд, 2016.
148. Коен, Морис и Ернест Нејгел: *Увод у логику и научни метод*, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1965.
149. Kolodziej, Edward: "Renaissance of Security Studies? Caveat Lector!", *International Studies Quarterly*, 36(1), December 1992: 421-438.
150. Kolodziej, Edward: *Security and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
151. Krause, Keith and Michael Williams: "Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods", *Mershon International Studies Review*, 40(2), October 1996: pp. 229-254.
152. Krauthammer, Charles: "The Unipolar Moment", *Foreign Affairs* 70(1), 1990/1991: pp. 23-33.
153. Krauthammer, Charles: "The Unipolar Moment Revisited", *The National Interest* 70, 2002/2003: pp. 5-17.
154. Krotz, Ulrich and Richard Maher: "International Relations Theory and the Rise of European Foreign and Security Policy", *World Politics*, 63(3), July 2011: pp. 548-579.
155. Kupchan, Charles A. and Clifford Kupchan: "The Promise of Collective Security", *International Security*, 20(1), Summer 1995: pp. 52-61.
156. Lakatos, Imre and Alan Musgrave (eds.): *Criticism and the Growth of Knowledge – Proceedings of the International Colloquium in the Philosophy of Science, London, 1965*, vol. 4, Cambridge University Press, London, 1970.
157. Lakatos, Imre: *The Methodology of Scientific Research Programmes [Philosophical Papers, Vol. 1]*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
158. Lake, David A.: "Theory is Dead, Long Live Theory: The End of the Great Debates and the Rise of Eclecticism in International Relations", *European Journal of International Relations*, 19(3), 2013: pp. 567-587.
159. Lane, Ruth: "Positivism, Scientific Realism and Political Science: Recent Developments in the Philosophy of Science", *Journal of Theoretical Politics*, 8(3), 1996, p. 361-382.
160. Lapid, Yosef: "The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era", *International Studies Quarterly*, 33(3), 1989, pp. 235-254.
161. Latawski, Paul and Martin A. Smith: *The Kosovo Crisis and the Evolution of post-Cold War European Security*, Manchester University Press, Manchester – New York [NY], 2003.
162. Lebow, Richard Ned: *Constructing Cause in International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014.
163. Legro, Jeffrey W. and Andrew Moravcsik: "Is Anybody Still a Realist?", *International Security*, 24(2), Fall 1999, pp. 5-55.
164. Leopold, David and Marc Stears: *Political Theory: Methods and Approaches*, Oxford University Press, New York [NY], 2008.
165. Lequesne, Christian: "EU Foreign Policy through the Lens of Practice Theory: A Different Approach to the European External Action Service", *Cooperation and Conflict*, 50(3), September 2015, pp. 351-367.
166. Lewis, Jeffrey: "EU Policy on the Iraq War and its Aftermath: The Breakdown and Revival of Consensus-based Decision-making", in: Daniel C. Thomas (ed.): *Making EU*

- Foreign Policy: National Preferences, European Norms and Common Policies*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2011, pp. 70-91.
167. Липовац, Милан и Драган Живојиновић: *Међународна безбедност: теоријски приступи – Увод у студије безбедности*, Иновациони центар Факултета безбедности – Академска књига, Београд.
 168. Lišanin, Mladen: "Power, Threats, Interests: the Notion of Balance in International Relations Theories", in: Stelian Scăunaș, Vasile Tabără, Eugen Strauțiu (eds.): *Political Science, International Relations and Security Studies – International Conference Proceedings, 8th Edition*, Lucian Blaga University of Sibiu, Sibiu, 2014, pp. 447-455.
 169. Лишанин, Младен: „Идентитет и интеграције: неореалистичко-конструктивистичка дебата“, у: Зоран Милошевић и Живојин Ђурић (ур.): *Национални идентитет и међународне интеграције*, Институт за политичке студије, Београд, 2015: стр. 197-213.
 170. Lišanin, Mladen: "International Security: The Explanatory Potential of Realist Theory". In: *International Scientific Conference 'Archibald Reiss Days', Belgrade, March 10-11, Thematic Conference Proceedings of International Significance*, Academy of Criminalistics and Police Studies, Belgrade, 2016, pp. 528-536.
 171. Лишанин, Младен: „Реалистички приступи теоријском промишљању спољне и безбедносне политике Европске уније“, *Политичка ревија*, 51(1), 2016: стр. 157-174.
 172. Лишанин, Младен: „Одрживост истраживачког програма реализма у међународним односима“, *Међународна политика*, LXIX(2-3), стр. 206-226.
 173. Lišanin, Mladen: "International Sanctions as an Ambiguous Tool of Economic Statecraft: The Case of Russia Post-2014", *Serbian Political Thought*, 18(2), 2017, pp. 58-59.
 174. Лишанин, Младен: „Повратак неоконзервативаца? Турбуленције у америчкој спољној политици за време администрације Доналда Трампа“, у: Владимир Трапара и Александар Јазих (ур.): *Контроверзе спољне политике САД и међународних односа у Трамповој ери*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2019, стр.
 175. Lišanin, Mladen: "Transcending the Rift? Realism, Transatlantic Relations, and American Grand Strategy". In: Fulvio Attinà (Ed.), *World Order Transition and the Atlantic Area. Theoretical Perspectives and Empirical Analysis*, Springer International Publishing, Cham, 2021, pp. 143-155.
 176. Lobell, Steven E.: "War is Politics: Offensive Realism, Domestic Politics, and Security Strategies", *Security Studies*, 12(2), Winter 2002/3: pp. 164-194.
 177. Ludlow, Piers: "An insulated Community? The Community institutions and the Cold War, 1965 to 1970", in: N. Piers Ludlow (ed.): *European Integration and the Cold War: Ostpolitik – Westpolitik 1965-1973*, Routledge, Abingdon, 2007, pp. 137-151.
 178. Majone, Giandomenico: *Europe as the Would-be World Power: The EU at Fifty*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
 179. Марковић, Брана: *Југословенска криза и свет, хронологија догађаја: јануар 1990 – децембар 1995*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2000.
 180. Марковић, Михаило: *Филозофски основи науке*, БИГЗ-Просвета-СКЗ, Београд, 1994.
 181. Marsh, David i Paul Furlong: „Koža, a ne košulja: ontologija i epistemologija u političkoj znanosti“, u: David Marsh i Gerry Stoker (ur.): *Teorije i metode političke znanosti*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005, str. 16-40.
 182. May, Ernest R., Richard Rosecrance and Zara Steiner (eds.): *History and Neorealism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

183. McCormick, John: *The European Superpower*, Palgrave Macmillan, London, 2007.
184. McCormick, John: *The European Union – Politics and Policies*, Westview Press, Boulder [CO], 2008.
185. Mearsheimer, John J.: “Back to the future: instability in Europe after the Cold War”, *International Security*, 15(1), Summer 1990: pp. 5-56.
186. Mearsheimer, John J.: “The False Promise of International Institutions”, *International Security*, 19(3), Winter 1994/1995: pp. 5-49.
187. Mearsheimer, John J.: “A Realist Reply”, *International Security*, 20(1), Summer 1995: pp. 82-93.
188. Mearsheimer, John J.: *The Tragedy of Great Power Politics*, W. W. Norton & Company, New York – London, 2003.
189. Mearsheimer, John J.: “Reckless States and Realism”, *International Relations*, 23(2), June 2009: pp. 241-256.
190. Mearsheimer, John J.: “Why is Europe Peaceful Today?”, *European Political Science* 9, 2010, pp. 387-397.
191. Mearsheimer, John J. and Stephen Walt: “Leaving Theory behind: Why Simplistic Hypothesis Testing is Bad for International Relations”, *European Journal of International Relations*, 19(3), September 2013: pp. 427-457.
192. Meijer, Hugo and Stephen G. Brooks: “Illusions of Autonomy: Why Europe Cannot Provide for Its Security If the United States Pulls Back”, *International Security*, 45(4), 2021, pp. 7-43.
193. Menon, Anand: “From Out of Adversity: Kosovo, Iraq and ESDP”. In: Osvaldo Croci & Amy Verdun (eds.) *The Transatlantic Divide: Foreign and Security Policies in the Atlantic Alliance from Kosovo to Iraq*, Manchester University Press, Manchester – New York [NY], 2006. pp: 49-63.
194. Милетић, Андреја: *Национални интерес у америчкој теорији међународних односа*, Савремена администрација, Београд, 1978.
195. Милосављевић, Славомир и Иван Радосављевић: *Основи методологије политичких наука – треће измењено и допуњено издање*, Службени гласник, Београд, 2006.
196. Molloy, Seán: *The Hidden History of Realism: A Genealogy of Power Politics*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2006.
197. Montgomery, Evan Braden (2019) “Signals of strength: Capability demonstrations and perceptions of military power”, *Journal of Strategic Studies*, online, available at: <https://doi.org/10.1080/01402390.2019.1626724>.
198. Moore, G. E.: “A Defence of Common Sense”, доступно на: <http://www.ditext.com/moore/common-sense.html>, приступљено 26.03.2017;
199. Moore, G. E.: “The Refutation of Idealism”, доступно на: <http://www.ditext.com/moore/refute.html>, приступљено 26.03.2017.
200. Moravcsik, Andrew: *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Cornell University Press, Ithaca [NY], 1998.
201. Moravcsik, Andrew: “Did Power Politics Cause European Integration? Realist Theory Meets Qualitative Methods”, *Security Studies*, 22(4), 2013: pp 773-790.
202. Morgenthau, Hans J.: *Scientific Man vs. Power Politics*, University of Chicago Press, Chicago [IL], 1946.
203. Morgenthau, Hans J.: *Politics among Nations: Struggle for Power and Peace*, 4th Ed., Alfred A. Knopf, New York [NY], 1967.

204. Моргентау, Ханс Ј.: *Теорија међународне политике*, ЦИД, Подгорица, 2014.
205. Mouritzen, Hans: "Combining 'incompatible' foreign policy explanations: how a realist can borrow from constructivism", *Journal of International Relations and Development*, 2016: pp. 1-28.
206. McAfee Brown, Robert (ed.): *The Essential Reinhold Niebuhr: Selected Essays and Addresses*, Yale University Press, New Haven [CT] – London, 1986.
207. McQueen, Allison: *Political Realism in Apocalyptic Times*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017.
208. Накарада, Радмила (ур.): *Европа и распад Југославије*, Институт за европске студије, Београд, 1995.
209. Накарада, Радмила: *Распад Југославије: Проблеми тумачења, суочавања и транзиције*, Службени гласник, Београд, 2008.
210. Nau, Henry R.: *Perspectives on International Relations: Power, Institutions, Ideas*, CQ Press, Washington, D.C., 2012.
211. Николић, Коста: *Југославија: Последњи дани (1989-1992)*, књига 3, Службени гласник, Београд, 2022.
212. Nitoiu, Cristian: "Increasingly Geopolitical? The EU's Approach Towards Post-Soviet Space", *Journal of Regional Security*, 11(1), 2016: pp. 9-32.
213. Новаковић, Станиша: *Хипотезе и сазнање. Улога хипотеза у расту научног сазнања*, Нолит, Београд, 1984.
214. Новаковић, Станиша (ур.): *Научни реализам и антиреализам у савременој методологији – хрестоматија текстова*, Институт за филозофију Филозофског факултета у Београду, Београд, 1998.
215. Новичић, Жаклина: *Неореализам Кенета Волца – Анализа структуралне теорије међународне политике*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2009.
216. Нојман, Ивер Б.: *Употребе Другог. „Исток“ у формирању европског идентитета*, Службени гласник – Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2011.
217. North Atlantic Treaty Organization: *The North Atlantic Treaty*, April 4, 1949. Доступно на: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm [приступљено 20.10.2023.].
218. Onuf, Nicholas: "Structure? What Structure?", *International Relations*, 23(2), June 2009: pp. 183-199.
219. Opello Jr., Walter C. and Stephen J. Rosow: *The Nation State and Global Order. A Historical Introduction to Contemporary Politics*, Lynne Rienner Publishers, Boulder [CO], 1999.
220. Orbie, Jan: "Civilian Power Europe: Review of the Original and Current Debates", *Cooperation and Conflict*, 41(1), 2006, pp. 123-128.
221. Павковић, Александар и Петар Радан: *Стварање нових држава: Теорија и пракса отцепљења*, Службени гласник, Београд, 2008.
222. Pape, Robert A.: "Soft Balancing against the United States", *International Security*, 30(1), Summer 2005: pp. 7-45.
223. Parent, Joseph M. and Sebastian Rosato: "Balancing in Neorealism", *International Security*, 40(2), Fall 2015: pp. 51-86.
224. Parr, Helen: "Anglo-French relations, détente and Britain's second application for membership of the EEC, 1964 to 1967", in: N. Piers Ludlow (ed.): *European Integration and the Cold War: Ostpolitik – Westpolitik 1965-1973*, Routledge, Abingdon, 2007, pp. 81-104.

225. Parsons, Craig: *A Certain Idea of Europe*, Cornell University Press, Ithaca [NY], 2003.
226. Parsons, Craig: *How to Map Arguments in Political Science*, Oxford University Press, Oxford, 2007.
227. Parsons, Craig: "Power, Patterns, and Process in European Union History", *Security Studies*, 22(4), 2013: pp. 791–801.
228. Pashakhanlou, Arash Heydarian: "Back to the Drawing Board: A Critique of Offensive Realism", *International Relations*, 27(2), 2013: pp. 202–225.
229. Pashakhanlou, Arash Heydarian: *Realism and Fear in International Relations: Morgenthau, Waltz and Mearsheimer Reconsidered*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2017.
230. Patel, Kiran Klaus: "Who was saving whom? The European Community and the Cold War, 1960s–1970s", *The British Journal of Politics and International Relations*, 19(1), 2017: pp. 29–47.
231. Peters, Dirk: *Constrained Balancing: European Union Security Policy*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010.
232. Peterson, John: "America as a European Power: The End of Empire by Integration", *International Affairs*, 80(4), 2004, pp. 613–629.
233. Poast, Paul: *Arguing about Alliances: The Art of Agreement in Military-Pact Negotiations*, Cornell University Press, Ithaca [NY], 2019.
234. "Political and Security Committee (PSC)", *European Council – Council of the European Union* [online]. Доступно на: <https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/preparatory-bodies/political-security-committee/>, приступљено 26.03.2019.
235. Pollack, Mark A.: "International Relations Theory and European Integration", *Journal of Common Market Studies*, 39(2), June 2001: pp. 221–244.
236. Popper, Karl R.: *Conjectures and Refutations*, Routledge & Kegan Paul, London, 1964.
237. Popper, Karl: *The Logic of Scientific Discovery*, Routledge, London, 2002.
238. Porter, Patrick: *Blunder: Britain's War in Iraq*, Oxford University Press, Oxford, 2018.
239. Posen, Barry R.: "European Union Security and Defense Policy: Response to Unipolarity?", *Security Studies*, 15(2), 2006: pp. 149–186.
240. Posen, Barry R.: "Europe Can Defend Itself", *Survival*, 62(6), December 2020–January 2021, pp. 7–34.
241. Поузн, Бери Р.: *Извори војне доктрине*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1992.
242. Radeljić, Branislav: *Europe and the Collapse of Yugoslavia: The Role of Non-State Actors and European Diplomacy*, I. B. Tauris, London – New York [NY], 2012.
243. Radeljić, Branislav: "Europe and the Post-Yugoslav Space: From Intervention to Integration", in: Branislav Radeljić (ed.): *Europe and the Post-Yugoslav Space*, Ashgate, Farnham – Burlington [VT], 2013, p. 2.
244. Ragin, Charles C. and Howard S. Becker (eds.): *What Is a Case? Exploring the Foundations of Social Inquiry*, Cambridge University Press, New York [NY], 2009.
245. Ragin, Charles C.: *Redesigning Social Inquiry. Fuzzy Sets and Beyond*, University of Chicago Press, Chicago – London, 2008.
246. Ratti, Luca: "Post-Cold War NATO and International Relations Theory: The Case for Neo-Classical Realism", *Journal of Transatlantic Studies*, 4(1), 2006, pp. 81–110.
247. Renard, Thomas and Sven Biscop (eds.): *The European Union and Emerging Powers in the 21st Century: How Europe Can Shape a New Global Order*, Ashgate, Farnham, 2012.

248. Ripsman, Norrin M., Jeffrey W. Taliaferro and Steven E. Lobell: *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, Oxford University Press, New York [NY], 2016.
249. Rosato, Sebastian: *Europe United. Power Politics and the Making of European Community*, Cornell University Press, Ithaca [NY], 2010.
250. Rosato, Sebastian: "Europe's Troubles: Power Politics and the State of the European Project", *International Security*, 35(4), Spring 2011: pp. 45-86.
251. Rosato, Sebastian: "Theory and Evidence in Europe United: A Response to My Critics", *Security Studies*, 22(4), 2013: pp. 802-820.
252. Rosato, Sebastian: "The Inscrutable Intentions of Great Powers", *International Security*, 39(3), Winter 2014/15: pp. 48-88.
253. Rose, Gideon: "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics*, 51(1): October 1998: pp. 144-172.
254. Rosenberg, Justin: *The Empire of Civil Society: A Critique of Realist Theory of International Relations*, Verso, London – New York [NY], 2001.
255. Petra Roter and Zlatko Šabić: "'New' and 'old Europe' in the context of the Iraq war and its implications for European security", *Perspectives on European Politics and Society*, 5(3), 2004: pp. 517-542.
256. Rothschild, Emma: "What is Security?", *Daedalus*, 124(3), Summer 1995: pp. 53-98.
257. Ruane, Kevin: *The Rise and Fall of the European Defense Community: Anglo-American Relations and the Crisis of European Defense, 1950-55*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2000.
258. Ruggie, John Gerard: "The False Premise of Realism", *International Security*, 20(1), Summer 1995: pp. 62-70.
259. Russett, Bruce M. et al.: "Back to the Future, Part III: Realism and the Realities of European Security", *International Security*, 15(3), Winter 1990/91: pp. 216-222.
260. Rutten, Maartje (ed.): *Chaillot Papers No. 47. From St-Malo to Nice. European Defence: Core Documents*, Western European Union – Institute for Security Studies, Paris, 2001.
261. Rynning, Sten: "Realism and the Common Security and Defence Policy", *Journal of Common Market Studies*, 49(1), 2011: pp. 23-42.
262. Rösch, Felix: "Unlearning modernity: A realist method for critical international relations?", *Journal of International Political Theory*, 13(1), 2017: pp. 81-99.
263. Самарцић, Слободан: „Путеви европске политике: Уједињење Немачке и распад Југославије у европском контексту“, у: Радмила Накарада (ур): *Европа и распад Југославије*, Институт за европске студије, Београд, 1995, стр. 73-91.
264. Самарцић, Слободан: *Европска унија: систем у кризи*, Издавачка књижевница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2016.
265. Самарцић, Слободан: *Политички систем Европске уније: Теорија – Институције – Процес одлучивања – Политички живот*, Службени гласник – Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Београд, 2022.
266. Самарцић, Слободан: „Антируска Европа и стратешка празнина Србије“, у: Слободан Антонић (ур.): *Крај новог светског поретка (1989–2022)? Србија и Република Српска у светскоисторијским променама*, Андрићев институт, Вишеград, 2023, стр. 69-106.
267. Самарцић, Слободан и Ивана Радић Милосављевић (ур.): *Криза Европске уније: Шта доноси Уговор о стабилности, координацији и управљању економском и монетарном унијом*, Службени гласник, Београд, 2013.

268. Самарџић, Слободан и Ивана Радић Милосављевић (ур.): *Европска унија: нове и старе димензије кризе*, Факултет политичких наука, Београд, 2017.
269. Selden, Zachary: "Power is Always in Fashion: State-Centric Realism and the European Security and Defence Policy", *Journal of Common Market Studies*, 48(2): pp. 397-416.
270. Сесардић, Невен (ур.): *Филозофија науке*, Нолит, Београд, 1985.
271. Симић, Драган Р.: *Наука о безбедности*, Службени лист СРЈ, Београд, 2002.
272. Симић, Драган Р.: *Светска политика: међудржавни и међународни предак, светска политика, глобални односи*, Факултет политичких наука – Чигоја штампа, Београд, 2009.
273. Симић, Јасминка: *У потрази за новом мисијом: НАТО и југословенска криза 1990-2001*, Службени гласник, Београд, 2010.
274. Simón, Luis: "Neorealism, Security Cooperation, and Europe's Relative Gains Dilemma", *Security Studies*, 26(2), 2017: pp. 185–212.
275. Simón, Luis: *Geopolitical Change, Grand Strategy and European Security. The EU–NATO Conundrum in Perspective*, Palgrave Macmillan, London, 2013.
276. Singer, J. David: "The Level-of-Analysis Problem in International Relations", *World Politics*, 14(1), October 1961: pp. 77-92.
277. Singer, J. David (ed.): *Human behavior and international politics: Contributions from the social-psychological sciences*, Rand McNally, Chicago [IL], 1965.
278. Sloan, Stanley R.: "Transatlantic security relations from Kosovo to Iraq", in: Osvaldo Croci and Amy Verdun (eds.): *The Transatlantic Divide: Foreign and Security Policies in the Atlantic Alliance from Kosovo to Iraq*, Manchester University Press, Manchester – New York [NY], 2006, pp. 9-18.
279. Sloan, Stanley R.: "The European Union: Pillar or Pole of Power in a Multiplayer World?", in: James Sperling and S. Victor Papacosma (eds.): *NATO after Sixty Years: A Stable Crisis*, The Kent State University Press, Kent [OH], 2012, pp. 237-263.
280. Smith, Karen E.: *European Union Foreign Policy in a Changing World*, Polity Press, Cambridge, 2003.
281. Smith, Martin A. and Graham Timmins (eds.): *Uncertain Europe: Building a New European Security Order?*, Routledge, London, 2001.
282. Smith, Michael E.: "Toward a theory of EU foreign policymaking: multi-level governance, domestic politics, and national adaptation to Europe's common foreign and security policy", *Journal of European Public Policy*, 11(4), August 2004, pp. 740–758.
283. Smith, Michael E.: *Europe's Common Security and Defence Policy: Capacity Building, Experiential Learning, and Institutional Change*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017.
284. Smith, Michael and Rebecca Steffenson: "The European Union and the USA", in: Christopher Hill, Michael Smith and Sophie Vanhoonacker (eds.): *International Relations and the European Union, 3rd Ed.*, Oxford University Press, Oxford, 2017, pp. 388-417.
285. Smith, Steve, Ken Booth and Marysia Zalewski: *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
286. Snyder, Jack: *Myths of Empire*, Cornell University Press, Ithaca [NY], 1991.
287. Snyder, Jack: "One World, Rival Theories", *Foreign Policy*, November-December 2004: pp. 53-62.

288. Sommer, Theo: "The U.S. and the EC: Cooperation and Competition", in: Paul Michael Lützeler (ed.): *Europe after Maastricht: American and European Perspectives*, Berghahn Books, Providence [RI] – Oxford, 1994, pp. 11-26.
289. Spegele, Roger, D.: *Political Realism and International Theory*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
290. Spindler, Manuela: *International Relations: A Self-Study Guide to Theory*, Barbara Budrich Publishers, Opladen, 2013.
291. Stake, Robert E.: *Qualitative Research: Studying How Things Work*, The Guilford Press, New York [NY], 2010.
292. Starr, Harvey: *Approaches, Levels, and Methods of Analysis in International Politics*, Palgrave Macmillan, New York [NY], 2006.
293. Sus, Monika: "Inventors and Gatekeepers? The EU Member States and the European External Action Service", *Journal of Regional Security*, 11(1), 2016: pp. 55-74.
294. Суту, Жорж-Анри: *Неизвестан савез: историја Европске заједнице*, Clio, Београд, 2001.
295. Schelling, Thomas C.: *The Strategy of Conflict*, Oxford University Press, New York [NY], 1960.
296. Schmidt, Brian C.: "The History of Academic International Relations", *Review of International Studies*, 20, 1994, pp. 349-367.
297. Schroeder, Paul: "Historical Reality vs. Neo-realist Theory", *International Security*, 19(1), Summer 1994: pp. 108-148.
298. Schuman, Robert: *Pour l'Europe*, Editions Nagel, Paris, 1963.
299. Schwartz, Thomas A.: *America's Germany: John J. McCloy and the Federal Republic of Germany*, Harvard University Press, Cambridge [MA], 1991.
300. Schwartz, Thomas Alan: "'A Frankenstein Monster': Henry Kissinger, Richard Nixon and the Year of Europe", *Journal of Transatlantic Studies* 17(1), 2019: p. 110-128.
301. Schweller, Randall L.: "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In", *International Security*, 19(1), Summer 1994: pp. 72-107.
302. Schweller, Randall L.: *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*, Columbia University Press, New York [NY], 1998.
303. Schweller, Randall L.: "New Realist Research on Alliances: Refining, Not Refuting, Waltz's Balancing Proposition", in: John A. Vasquez and Colin Elman: *Realism and the Balancing of Power: A New Debate*, Prentice Hall, Upper Saddle River [NJ], pp. 74-79.
304. Schweller, Randall L.: "The future is uncertain and the end is always near", *Cambridge Review of International Affairs*, 24(2), 2011: pp. 175-174.
305. Schweller, Randall L.: "Emerging Powers in an Age of Disorder", *Global Governance*, 17, 2011: pp. 285-297.
306. Shapiro, Ian et al. (eds.): *Problems and Methods in the Study of Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
307. Taliaferro, Jeffrey W.: "Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited", *International Security*, 25(3), Winter 2000-2001: pp. 128-161
308. Tang, Shiping: *A Theory of Security Strategy for Our Time: Defensive Realism*, Palgrave Macmillan, New York [NY], 2010.
309. Telò, Mario: *International Relations: A European Perspective*, Ashgate, Farnham, 2009.

310. Terrif, Terry: "Fear and Loathing in NATO: The Atlantic Alliance After the Crisis over Iraq", in: Norrie Macqueen and Trine Flockhart (eds.): *European Security after Iraq*, Brill, Boston [MA], pp. 37-63.
311. Tibon, Amir: "Trump: I Said NATO Was Obsolete. It's No Longer Obsolete", Haaretz, online, April 12 2017, доступно на: <https://www.haaretz.com/us-news/trump-calls-for-end-to-barbaric-civil-war-in-butcher-assad-s-syria-1.5460402>, 02/08/2019.
312. Toje, Asle: *America, the EU and Strategic Culture: Transatlantic Security Relations after the Cold War: Renegotiating the Transatlantic Bargain*, Routledge, Abingdon, 2008.
313. Toje, Asle: *European Union as a Small Power: After the Post-Cold War*, Palgrave Macmillan, Basingstoke – New York, 2010.
314. Toje, Asle: "The Crisis of Liberal Internationalism in Europe", *Journal of Regional Security*, 11(1), 2016: pp. 5-8.
315. Toje, Asle and Barbara Kunz (eds.): *Neoclassical Realism in European Politics: Bringing Power Back In*, Manchester University Press, Manchester, 2012.
316. Tonra, Ben and Thomas Christiansen (eds.): *Rethinking European Union Foreign Policy*, Manchester University Press, Manchester-New York [NY], 2004.
317. Trachtenberg, Marc: *A Constructed Peace: The Making of the European Settlement, 1945-1963*, Princeton University Press, Princeton [NJ], 1999.
318. Trachtenberg, Marc: "The Question of Realism: A Historian's View", *Security Studies*, 13(1), Autumn 2003: pp. 156-194.
319. Trachtenberg, Marc: "The Iraq crisis and the future of the Western alliance", in: David M. Andrews (ed.): *The Atlantic Alliance Under Stress: US-European Relations after Iraq*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, pp. 201-231.
320. Trachtenberg, Marc: *The Craft of International History: A Guide to Method*, Princeton University Press, Princeton [NJ], 2006.
321. Trachtenberg, Marc: *The Cold War and After: History, Theory, and the Logic of International Politics*, Princeton University Press, Princeton [NJ], 2012.
322. Thompson, Kenneth W. (ed.): *Masters of International Thought. Major Twentieth-Century Theorists and the World Crisis*, Louisiana State University Press, Baton Rouge [LA] – London, 1980.
323. Thompson, Kenneth W. (ed.) *Fathers of International Thought – The Legacy of Political Theory*, Louisiana State University Press, Baton Rouge [LA] – London, 1994.
324. Feaver, Peter et al.: "Correspondence – Brother, Can You Spare a Paradigm? (Or Was Anybody Ever a Realist?)", *International Security*, 25(1), Summer 2000: pp. 165-193.
325. Feyerabend, Paul: *Science in a Free Society*, NLB, London, 1978.
326. Feyerabend, Paul: *Against Method*, Verso, London, 1993.
327. Freyberg-Inan, Annette, Ewan Harrison and Patrick James (eds.): *Rethinking Realism in International Relations – Between Tradition and Innovation*, Johns Hopkins University Press, Baltimore [MD], 2009.
328. Fiott, Daniel: "As you were? The EU as an evolving military actor", in: Daniel Fiott (ed.): *CSDP in 2020: The EU's legacy and ambition in security and defence*, European Institute for Security Studies, Paris, 2020, pp. 110-123.
329. Friedberg, Aaron L.: "Ripe for Rivalry: Prospects for Peace in a Multipolar Asia", *International Security*, 18(3), Winter 1993/94: pp. 5–33.
330. Fursdon, Edward: *The European Defence Community: A History*, Palgrave Macmillan, London – Basingstoke, 1980.

331. Tim Hains: "Trump: NATO Is Obsolete And Expensive, 'Doesn't Have The Right Countries In It For Terrorism'", *Real Clear Politics*, online, March 27 2016, доступно на: https://www.realclearpolitics.com/video/2016/03/27/trump_europe_is_not_safe_lots_of_the_free_world_has_become_weak.html, 02/08/2019.
332. Haukkala, Hiski: "From Cooperative to Contested Europe? The Conflict in Ukraine as a Culmination of a Long-Term Crisis in EU–Russia Relations", *Journal of Contemporary European Studies*, 23(1), 2015: pp. 25-40.
333. Haftendorn, Helga et al.: *The Strategic Triangle: France, Germany and the United States in the Shaping of the New Europe*, Woodrow Wilson Center Press, Washington, D.C. – Johns Hopkins University Press, Baltimore [MD], 2006.
334. Hayden, Robert M.: *From Yugoslavia to the Western Balkans. Studies of a European Disunion, 1991–2011*, Brill, Leiden – Boston [MA], 2013.
335. Hill, Christopher, Michael Smith and Sophie Vanhoonacker (eds.): *International Relations and the European Union*, 3rd Ed., Oxford University Press, Oxford, 2017.
336. Hix, Simon: *The Political System of the European Union*, 2nd Edition, Palgrave Macmillan, Basingstoke – New York [NY], 2005.
337. Томас Хобз: *Левијатан, или материја, облик и власт државе црквене и грађанске*, Култура, Београд, 1961.
338. Steve Holland and Maria Tsvetkova (2019) "U.S imposes new sanctions on Russia over Skripal poisoning", Reuters, online, August 2 2019, доступно на: <https://www.reuters.com/article/us-usa-russia-sanctions/u-s-imposes-new-sanctions-on-russia-over-skripal-poisoning-idUSKCN1US1OC>, 02/09/2019.
339. Haslam, Jonathan: *No Virtue Like Necessity: Realist Thought in International Relations since Machiavelli*, Yale University Press, New Haven [CT], 2002.
340. Hollis, Martin and Steve Smith: *Explaining and Understanding International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 1990.
341. Hoffmann, Stanley: "Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe", *Daedalus*, 95(3), Summer 1966: pp. 862-915.
342. Hoffmann, Stanley: "Towards a Common European Foreign and Security Policy?", *Journal of Common Market Studies*, 38(2), June 2000: pp. 189-198.
343. Hoffman, Stanley et al.: "Back to the Future, Part II: International Relations Theory and Post-Cold War Europe", *International Security*, 15(2), Fall 1990: pp. 191-199.
344. Hooghe, Liesbet and Gary Marks: "Grand theories of European integration in the twenty-first century", *Journal of European Public Policy*, 26(8), 2019: pp. 1113-1133.
345. Horne, Alistair: *Kissinger: 1973, the Crucial Year*, Simon & Schuster, New York [NY], 2009, pp. 206-221.
346. Howorth, Jolyon and Anand Menon: "Still Not Pushing Back: Why the European Union is Not Balancing the United States", *Journal of Conflict Resolution*, 53(5), October 2009: pp. 727-744.
347. Hyde-Price, Adrian: "'Normative' power Europe: a realist critique", *Journal of European Public Policy* 13(2), March 2006: pp. 217-234.
348. Hyde-Price, Adrian: *European Security in the Twenty-First Century: A Challenge of Multipolarity*, Routledge, Abingdon, 2007.
349. Caplan, Richard D.: *Europe and the Recognition of New States in Yugoslavia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

350. Carr, E. H.: *The Twenty Years' Crisis – An Introduction to the Study of International Relations*, Palgrave, Basingstoke – New York [NY], 2001.
351. Carroll, Eugene and Pat Schroeder: "It's Time to Consign NATO to History, and Look to Future", *Chicago Tribune*, September 2 1994, online edition. доступно на: <https://www.chicagotribune.com/news/ct-xpm-1994-09-02-9409020263-story.html>, 06/05/2019.
352. Clark, Ian and Iver B. Neumann: *Classical Theories of International Relations*, Palgrave, Basingstoke-New York [NY], 1996.
353. Collard-Wexler, Simon: "Integration Under Anarchy: Neorealism and the European Union", *European Journal of International Relations*, 12(3), 2006: pp. 397–432.
354. Council Decision 2001/79/CFSP of 22 January 2001, setting up the Military Committee of the European Union.
355. Council Decision 2001/80/CFSP of 22 January 2001, on the establishment of the Military Staff of the European Union.
356. Council Decision 2008/298/CFSP of 7 April 2008, amending Decision 2001/80/CFSP on the establishment of the Military Staff of the European Union.
357. Council Decision (EU) 2017/971 of 8 June 2017, determining the planning and conduct arrangements for EU non-executive military CSDP missions and amending Decisions 2010/96/CFSP on a European Union military mission to contribute to the training of Somali security forces, 2013/34/CFSP on a European Union military mission to contribute to the training of the Malian armed forces (EUTM Mali) and (CFSP) 2016/610 on a European Union CSDP military training mission in the Central African Republic (EUTM RCA).
358. Crawford, Beverly: "Explaining Defection from International Cooperation: Germany's Unilateral Recognition of Croatia", *World Politics*, 48(04), July 1996, pp. 482-521.
359. Crawford, Robert M. A.: *Idealism and Realism in International Relations – Beyond the Discipline*, Routledge, London, 2000.
360. Creswell, John W.: *Qualitative Inquiry and Research Design – Choosing Among Five Approaches*, Sage Publications, Thousand Oaks [CA], 2007.
361. Creswell, John W.: *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Method Approaches*, Sage Publications, Thousand Oaks [CA], 2014.
362. Chatzky, Andrew and James McBride: "China's Massive Belt and Road Initiative", *Council on Foreign Relations*, online, May 21 2019, доступно на: <https://www.cfr.org/background/chinas-massive-belt-and-road-initiative>, 01/08/2019.
363. Chazan, Guy and Katrina Manson (2018) "US Rattled by Plans to Forge Closer European Defence Ties", *Financial Times*, online, February 18 2018, доступно на: <https://www.ft.com/content/a1e82b7a-147c-11e8-9376-4a6390addb44>, 13/03/2019.
364. Chrysoschoou, Dimitris N.: *Theorizing European Integration*, Routledge, Abingdon, 2009.
365. Čehulić Vukadinović, Lidija: *Euroatlantizam i suvremeni međunarodni odnosi*, CID, Podgorica – Politička kultura, Zagreb, 2010.
366. Шешеља, Дуња: „Теорија истине и научни реализам у Поперовој филозофији науке“, *Arhe*, II(3), 2005: стр. 83-99.
367. Walt, Stephen M.: *Origins of Alliances*, Cornell University Press, Ithaca [NY], 1987.
368. Walt, Stephen M.: "Testing Theories of Alliance Formation: the Case of Southwest Asia", *International Organization* 42(2), Spring 1988, pp. 275-316.

369. Walt, Stephen M.: "The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quarterly*, 35(2), June 1991: pp. 211-239.
370. Walt, Stephen M.: "International Relations: One World, Many Theories", *Foreign Policy*, Spring 1998: pp. 29-46.
371. Walt, Stephen M.: *Taming American Power: The Global Response to U.S. Primacy*, W. W. Norton & Company, New York [NY], 2005.
372. Walt, Stephen M.: "Theory and Policy in International Relations: Some Personal Reflections", *Yale Journal of International Affairs*, 7(2), September 2012: pp. 33-43.
373. Walt, Stephen M.: "US Grand Strategy after the Cold War: Can Realism Explain It? Should Realism Guide It?", *International Relations*, 32(1), 2018, pp. 3-22.
374. Waltz, Kenneth N.: *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York, 2001.
375. Waltz, Kenneth N.: *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading [MA], 1979.
376. Waltz, Kenneth N.: "The Emerging Structure of International Politics", *International Security*, 18(2), Fall 1993: 44-79.
377. Waltz, Kenneth N.: "Evaluating Theories", *American Political Science Review* 91(4), December 1997: pp. 913-917.
378. Waltz, Kenneth N.: "Structural Realism after the Cold War", *International Security*, 25(1), Summer 2000: pp. 5-41.
379. Waltz, Kenneth N.: "NATO Expansion: A Realist's View", *Contemporary Security Policy*, 21(2), 2000: pp. 23-38.
380. "War with Iraq is Not in America's National Interest", *The New York Times*, September 26, 2002. Available at: <https://www.mearsheimer.com/wp-content/uploads/2019/06/War-with-Iraq-Is-Not-in-Americas-National-Interest.pdf> [accessed on March 3 2020].
381. Weber, Mark and Adrian Hyde-Price: *Theorising NATO: New perspectives on the Atlantic alliance*, Routledge, Abingdon, 2015.
382. Wendt, Alexander: "Constructing International Politics", *International Security*, 20(1), Summer 1995: pp. 71-81.
383. Wendt, Alexander: *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
384. Wight, Colin: "A Manifesto for Scientific Realism in IR: Assuming the Can-Opener Won't Work!", *Millenium: Journal of International Studies*, 35(2), 2007, pp. 379-398.
385. Williams, Michael C.: *The Realist Tradition and the Limits of International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
386. Williams, Paul D. (ed.): *Security Studies: An Introduction*, Routledge, Abingdon, 2008.
387. Wilson, Peter: "The Myth of the 'First Great Debate'", *Review of International Studies*, 24(5), 1998, pp. 1-16.
388. Wohlforth, William C.: *The Elusive Balance: Power and Perceptions during the Cold War*, Cornell University Press, Ithaca [NY], 1993.
389. Wohlforth, William C.: "Realism and the End of the Cold War", *International Security*, 19(3), Winter 1994/95: pp. 91-129.
390. Wohlforth, William C.: "The Stability of a Unipolar World", *International Security*, 24(1), Summer 1999: pp. 5-41.

391. Wohlforth, William C.: "Realism", in: Cristian Reus Smith and Duncan Snidal (eds.): *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 2010, pp. 131-149.
392. Wohlforth, William C.: "Realism and Security Studies", in: Myriam Dunn Cavelty and Victor Mauer (eds.): *The Routledge Handbook of Security Studies*, Routledge, Abingdon, 2010, pp. 9-20.
393. Wohlforth, William C.: "No One Loves a Realist Explanation", *International Politics*, 48(4/5), 2011: pp. 441-459.
394. Wohlforth, William C.: "Gilpinian Realism and International Relations", *International Relations*, 25(4), 2011: pp. 499-511.
395. Wolfers, Arnold: "National Security as an Ambiguous Symbol", *Political Science Quarterly*, 67(4), December 1952: pp. 481-502.
396. Wolfers, Arnold: *Discord and Collaboration: Essays on International Politics*, Johns Hopkins University Press, Baltimore [MD], 1962.
397. Woods, Ngaire (ed.): *Explaining International Relations since 1945*, Oxford University Press, Oxford, 1996.
398. Woodward, Susan L.: *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*, The Brookings Institution, Washington, D.C., 1995.
399. Woodward, Susan L.: "International Aspects of the Wars in Former Yugoslavia", in: Jasminka Udovički and James Ridgeway (eds.): *Burn this House. The Making and Unmaking of Yugoslavia*, Duke University Press, Durham [NC] – London, 1997, pp. 215-244.
400. Wyatt-Walter, Holly: *The European Community and the Security Dilemma, 1979-92*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 1997.
401. Wæver, Ole: "The rise and fall of the Inter-paradigm debate", in: Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalewski (eds.): *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, pp. 149-185.
402. Wæver, Ole: "Waltz's Theory of Theory", *International Relations*, 23(2), June 2009: pp. 201-222.
403. Wæver, Ole: "Still a Discipline After All These Debates?", in: Tim Dunne, Milja Kurki and Steve Smith (eds.): *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, 3rd Edition, Oxford University Press, Oxford, 2013, pp. 306-327.
404. Youngs, Richard: *The EU's Role in World Politics: A Retreat from Liberal Internationalism*, Routledge, Abingdon, 2010.

Биографија

Младен Лишанин је рођен 1986. октобра 1986. године у Београду. Дипломирао је на смеру за међународне односе Факултета политичких наука Универзитета у Београду 2010. године са просеком 9,23. Мастер рад на тему „Проблеми и перспективе спољнополитичких односа Србије, Румуније и Мађарске“ одбранио је 2015. године, чиме је, уз просек оцена 10,00 окончао мастер студије Међународне политике на Факултету политичких наука Универзитета у Београду. Током докторских академских студија на програму Међународне и европске студије на Факултету политичких наука Универзитета у Београду забележио је просек оцена 10,00.

Након краткотрајног стажирања у Центру за цивилно-војне односе, 2010. године се запошљава у Институту за политичке студије из Београда, најпре у својству истраживача-приправника, а затим истраживача-сарадника. До 2022. године био је и секретар редакције енглеског издања часописа *Српска политичка мисао/Serbian Political Thought*, а од 2017. до 2024. године обавља и дужност званичног представника Института при Европском конзорцијуму за политичка истраживања (*European Consortium for Political Research – ECPR*). Професионално се усавршавао као гостујући истраживач на Пол Х. Нице Школи за напредне међународне студије Универзитета Џонс Хопкинс (*Johns Hopkins University Paul H. Nitze School of Advanced International Studies*) у Болоњи, Италија 2018. године и Ралф Банч Институту за међународне студије Градског Универзитета у Њујорку (*Ralph Bunche Institute for International Studies, City University of New York*) 2023. године. Члан је ОЕБС академске мреже алумниста мисије ОЕБС у Србији и алумниста Европског форума Алпбах. Аутор је неколико десетина чланака у домаћим и иностраним публикацијама, учесник научних конференција Србији, Русији, Немачкој, Француској, Великој Британији, Пољској, Чешкој, Хрватској, Румунији, Грчкој и Норвешкој, и члан неколико референтних професионалних удружења.. Члан је управног одбора Групе за анализу Јавних политика из Београда, а поред академског рада бави се и политичким консалтингом.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани ____Младен Лишанин____

Број уписа: ____1141____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

„Експланаторни домети теорије реализма у међународним односима: проблем спољне и безбедносне политике Европске уније“

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, _____

Прилог 2.

Изјава о истоветности електронске и штампане верзије докторског рада

Име и презиме аутора ____Младен Лишанин_____

Број уписа _____1141_____

Студијски програм: Докторске академске студије – Међународне и европске студије

Наслов рада: „Експланаторни донети теорије реализма у међународним односима: проблем спољне и безбедносне политике Европске уније“

Ментор: проф. др Слободан Самарџић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, _____

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Експланаторни домети теорије реализма у међународним односима: проблем спољне и безбедносне политике Европске уније“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио.

1. Ауторство
2. Ауторство – некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, _____

1. Ауторство - Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. Ауторство – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.